

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE İNANÇ ESASLARININ
PSİKO-SOSYAL FAYDALARI**

Esra Nur TAŞCI KORKMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ziya ERDİNÇ

ŞUBAT - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE İNANÇ ESASLARININ
PSİKO-SOSYAL FAYDALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra Nur TAŞCI KORKMAZ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelâm

“Bu tez 07/02/2024 tarihinde hibrit olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ziya ERDİNÇ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEMİZ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Esra Nur TAŞCI KORKMAZ

07/02/2024

ÖN SÖZ

İnsanları dünya ve âhiret saadetine ulaştırmak ve onlara doğru yolu göstermek amacıyla ilahî vahiyler göndermiş olan Allah (c.c.), son peygamber olarak Hz. Muhammed'i (s.a.v.) göndermiş ve insanlığı kemâle erdirmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ ettiği, insanların aklî bir zorunluluk ve fitrî bir ihtiyaç olarak gördüğü tevhid inancı; dünya hayatında uyulması gereken ilkeleri ortaya koymakta ve bu sayede insanların bireysel ve toplumsal huzurunu sağlamaktadır.

İslâmiyet'in inanç esaslarını konu edinen kelâm ilmi, bu esasların insan hayatındaki somut karşılığıyla da ilgilenmektedir. Salt vicdanî bir duygu olmayan iman; insan hayatına yansıdığı takdirde hakiki manasına bürünmekte ve amacına ulaşmaktadır. İnsanı iyiliğe yönelten ve kötülükten sakındıran doğru bir iman, bireye psikolojik sağlamlık kazandırmaktadır. Ruhsal açıdan sağlıklı bireylerin oluşturduğu toplumlarda düzen ve birlik sağlanmakta, insanlar huzur ve güven içerisinde içtimai bir yaşam alanına sahip olmaktadır.

Ehl-i sünnet kelâmının önemli temsilcilerinden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, kelâm ilminde ele alınan temel konuları aklî ve naklî izahlarla açıklamaktadır. Bununla birlikte inanç esaslarını açıklarken psikolojik ve sosyolojik tahlillere yer veren Mâtürîdî, insandaki bu inancın bireysel ve toplumsal açıdan pek çok faydası olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada da inanç esaslarının bireye psikolojik ve sosyolojik faydaları Mâtürîdî özelinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında bilgi ve tecrübesine başvurduğum ve hiçbir zaman yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Ziya ERDİNÇ'e teşekkürlerimi arz ediyorum. Yine tezin bu aşamaya gelmesinde büyük katkısı bulunan Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEMİZ hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca hayatımın her döneminde yanımda olan ve beni destekleyen sevgili annem, babam ve kardeşlerime; güven ve desteğini her daim hissettiğim değerli eşim Mücahid Ahmet Bey'e sevgi ve şükranlarımı sunuyorum.

Esra Nur TAŞCI KORKMAZ

07/02/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: GENEL ÇERÇEVE	6
1.1. Mâtürîdî'nin Entelektüel Hayatı	6
1.1.1. İlmî Hayatı	7
1.1.2. Eserleri	9
1.1.3. Kelâm İlmindeki Yeri	9
1.2. İnanç Esasları.....	10
1.2.1. Allah'a (c.c.) İman	12
1.2.2. Meleklerle İman	16
1.2.3. Peygamberlere İman	17
1.2.4. Kitaplara İman	22
1.2.5. Âhirete İman	25
1.2.6. Kazâ ve Kadere İman.....	26
1.3. İnanç Esaslarının Bireylerin Hayatına Yansımaları	28
2. BÖLÜM: İNANÇ ESASLARININ BİREYSEL HAYATA ETKİSİ.....	33
2.1. Hayatın Anlamı	33
2.2. Baş Etme.....	42
2.2.1. Bela ve Musibetlerle Baş Etme.....	44
2.2.2. Ölüm Korkusu ile Baş Etme	56
2.3. Erdemlerin Kazanılması	65
2.3.1. Şükür	73
2.3.2. Sevgi	74
2.3.3. Tevazu.....	75
2.3.4. Adâlet.....	77
2.4. Sorumluluk Bilinci	78
3. BÖLÜM: İNANÇ ESASLARININ SOSYAL HAYATA ETKİSİ	89

3.1. Sosyal Düzenin Sağlanması.....	94
3.2. Toplumsal Birliğin Oluşması	100
3.3. Sosyal Adaletin ve Dayanışmanın Sağlanması	103
SONUÇ	106
KAYNAKÇA.....	109
ÖZ GEÇMİŞ	118

KISALTMALAR

Bs.	: Baskı
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
İLEM	: İlmî Etütler Merkezi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Ö.	: Ölüm tarihi
T.y.	: Tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik Eden
Trc.	: Tercüme Eden
V.dğr.	: Ve diğerleri
Vb.	: Ve benzeri

ÖZET	
Başlık: İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları	
Yazar: Esra Nur TAŞCI KORKMAZ	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ziya ERDİNÇ	
Kabul Tarihi: 07/02/2024	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 118 (ana kısım)
Beden ve ruhtan meydana gelen insan; bedenî ihtiyaçlarını dünyevî nimetlerle karşılamakta, ruhanî ihtiyaçları için ise dine ihtiyaç duymaktadır. İnsanın bu ihtiyacına en tatminkâr karşılığı veren İslâm dini; fitrata uygun, insana psikolojik ve sosyolojik faydalar sağlayan bir inanç sistemi inşa etmektedir. Bu çalışmada da inanç esaslarının psikolojik ve sosyolojik açıdan insan hayatına faydaları Mâtürîdî özelinde incelenmiştir. Mâtürîdî'nin <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> ve <i>Te'vilâtü'l-Kur'ân</i> eserlerinde bu konuya dair önemli psikolojik ve sosyolojik tahliller bulunmaktadır. Bilhassa <i>Te'vilâtü'l-Kur'ân</i> bir tefsir eseri olduğundan inanç esaslarının dünyadaki faydalarına dair ayetleri tefsir etmekte ve bu açıdan çalışmamızın temel kaynağını oluşturmaktadır. Tezin birinci bölümünde Mâtürîdî'nin hayatı genel hatlarıyla ele alındıktan sonra inanç esaslarının neler olduğu ve nasıl belirlendiğine dair açıklamalara yer verilmiştir. Tezin ikinci bölümünde inanç esaslarının bireysel hayata etkisi çeşitli açılardan ele alınmış, insana kazandırdığı yetiler üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise toplumsal bir varlık olan insan için inancın sosyal hayata etkisi üzerinde durulmuştur. İnsan dünya hayatında bir anlam arayışı içindedir. İnsanın bu varoluşsal anlam boşluğuna bir cevap sunan İslam inancı, onu manevi anlamda rahatlatmakta ve hayatın gayesini açıklamaktadır. Dünya hayatında pek çok problemle karşılaşan insanın bunlarla başa çıkabilmesi için inancı önemli bir konumda bulunmakta, özellikle ahiret inancı bireyin sabırla olayların üstesinden gelmesini kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte ahirete iman eden insan yaptığı her fiilden sorumlu olduğunu bilmekte ve bu minvalde davranışlarını düzenlemektedir. İnancının bir gereği olarak ahlaklı olmaya gayret eden bireyler huzur ve güvene dayalı toplumlar inşa etmektedir. İnanç; kişilerin bireysel ve sosyal yaşantısına yansıdığı taktirde onlara dünya hayatında huzur ve mutluluğu temin etmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Kelâm, İnanç Esaslarının Etkileri, Psiko-sosyal Boyut, Mâtürîdî	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Psycho-Social Benefits of the Principles of Faith According to Imam Māturīdī	
Author of Thesis: Esra Nur TAŞCI KORKMAZ	
Supervisor: Assist. Prof. Ziya ERDİNÇ	
Accepted Date: 07/02/2024	Number of Pages: v (pre text) + 118 (main body)
Man, who is composed of body and soul, meets his physical needs with worldly blessings and needs religion for his spiritual needs. Islam provides the most satisfying response to this need of human beings; it builds a belief system that is in accordance with the human nature and provides psychological and sociological benefits to human beings. In this study, the psychological and sociological benefits of the principles of belief to human life are analyzed in the case of Māturīdī. Māturīdī's Kitāb al-Tawhīd and Ta'wīl al-Qur'ān contain important psychological and sociological analyses of this issue. In particular, since al-Ta'wīl al-Qur'ān is a work of exegesis, it exegetes the verses regarding the benefits of the principles of faith in the world, and in this respect, it constitutes the main source of our study. In the first part of the thesis, Māturīdī's life is discussed in general terms, followed by explanations on what the principles of belief are and how they are determined. In the second part of the thesis, the impact of the principles of faith on individual life is discussed from various perspectives, and the abilities they bring to human beings are emphasized. In the third part, the impact of faith on social life for human beings as a social being is emphasized. Man is in search of meaning in his life on earth. The Islamic faith, which offers an answer to this existential void of meaning, provides spiritual comfort and explains the purpose of life. People face many problems in their lives in this world, and their belief in the hereafter makes it easier for them to overcome these problems with patience. However, people who believe in the hereafter know that they are responsible for every action they take and regulate their behavior accordingly. Individuals who strive to be moral as a requirement of their faith build societies based on peace and trust. Faith, when reflected in people's individual and social lives, provides them with peace and happiness in the world.	
Keywords: Kalam, Effects of the Principles of Faith, Psycho-social Dimension, Māturīdī	

GİRİŞ

Kendisine verilen akıl nimeti sayesinde tüm yaratılmışlardan üstün kılınan insan, bu nimet aracılığıyla aşkın bir varlığa ve dine ulaşmaya çalışmaktadır. İnsanlık tarihiyle özdeş bir geçmişe sahip olan din ve inanç kavramları, insan var oldukça etkisini göstermeye devam edecektir. İnsanda fitratlen var olan bir yaratıcıya inanma duygusu çeşitli şekillerde karşılanmaya çalışılmıştır. Bu inanç şekilleri içerisinde insan doğasına en uygun olan ise İslâmiyet'in sunduğu inanç sistemidir.

İnsanda var olan iman onun salt olarak vicdani boyutta gerçekleştirdiği bir olgu olarak kalmamalı, dünya ve âhiret hayatını şekillendirecek konuma sahip olmalıdır. İslâmiyet'te kişinin imanı onun bireysel ve toplumsal hayatında kendisine yol gösterecek, iyi ve kötüyü ayırt etmesinde yardımcı olacak ve bireyin ruhsal tatminini sağlayacak bir kabullenıştır. İnsan bu imanı sonucunda aklıyla veya duyu organlarıyla ulaşamayacağı bilgilere ulaşmakta, bu bilgiler ışığında da dünya hayatını düzenleyip âhiret hayatına hazırlık yapmaktadır.

Doğru bir ilah inancına sahip olan kişi kendisinin daima yanında olan, onu duyan ve gören, ona yardım edebilecek ve azap edebilecek bir varlığın gücünü hissettiğinde dünya hayatında buna göre hareket etmektedir. İnsan Allah inancını hayatına tatbik etmeyi başaramadığında bu inanç kendisini yanlış fiillere yeltenmekten koruyacak, kişi sürekli iyi işler üzerinde olmaya gayret edecektir. Evreni ve içindeki her şeyi yaratan Allah, elbette insan için en hayırlı ve güzel olanı bildiğinden; dünya üzerinde koymuş olduğu kurallar da insanı tatmin edecek ve onun manevi arayışlarına cevap olacak şekilde bütünlük arz etmektedir.

Allah'ın varlığını bilen kişi O'na layık olabilmek ve O'nun emir yasaklarını uygulayabilmek amacıyla davranışlarına çeki düzen vermektedir. Nitekim melekleri aracılığıyla kendisini devamlı gözetleyen bir ilahın varlığı kişilerde ahlâkî değerlerin oluşumunda önemli katkı sağlamaktadır. Allah'ın insanlar için koymuş olduğu emir ve yasaklara bakıldığında bunların günümüz evrensel ahlâk ilkeleriyle paralellik arz ettiği, esasında mü'min bireyin ahlâklı birey ile eş anlamda olması gerektiği de görülmektedir. Allah'ın mahlûkatı sırf yok olmaları için yaratmış olması O'nun hikmetine aykırı olacağından, insanın yaratılmasının ve bu dünya hayatında var olmasının belirli sebep ve hikmetleri bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de insanların kulluk etmeleri için

yaratıldığıının belirtilmesi onun bu dünyadaki esas vazifesini otaya koymaktadır. Allah'ın insanları farklı biçimlerde imtihan ettiğine ve insana düşenin bu imtihanları layıkıyla geçebilmek olduğuna dair kabul; insanın karşılaştığı problemleri aşma hususunda ona manevi güç sağlamaktadır.

Öldükten sonra yok olmayacak ve yeniden dirilecek, yaptıklarının hesabını verecek olan insan bu duruma iman ettiğinde; işlediği iyi ve kötü her fiilden sorumlu olduğunu bilmektedir. Bu sorumluluk bilinci kişiye hem kendi hayatında hem de toplumsal yaşamda başıboş bir şekilde hareket edemeyeceğini hatırlatmaktadır. İşlediği her fiilin kendi tercihleri sebebiyle var olduğunu bilen insan, iyi sonuçlarla karşılaşmak için daima iyi eylemler üzerinde olmaya çabalamaktadır. Düşünce dünyasını dahi temiz tutma gayretinde olan mü'min başkalarının haklarına riâyet etmeye özen göstermektedir.

Araştırmanın Konusu

Kelâm ilminin temelini oluşturan “inanç esasları” insanın dinî hayatına etkisi yönünden önemli bir yere sahiptir. İncanın yalnızca düşünce veya kalp boyutunda kalmayıp bireyin davranışlarına yansması ve ona manevi güç vermesi ise asıl hedeflenen durumdur. Kelâm ilminin temelini oluşturan Sünnî kelâm ekollerinden Mâtürîdîyye mezhebinin kurucusu olan Mâtürîdî de incanın bireyin hayatına psikolojik ve sosyolojik yönden katkıları hususunda önemli izahlarda bulunmuştur.

Esasında soyut ve kalbî bir olgu olan inanç; insan için pasif bir duygu durumu olmaktan ziyade dinamik ve hayata yansımaları olan bir tasdik olmalıdır. İnsanın ihtiyaç duyduğu manevi güç ve motivasyon; inancı tarafından karşılanmakta olup bu durum kişinin incasının niteliğine göre farklı şekillerde tezahür etmektedir. Çalışmamızın konusu; insan yaşamında somut karşılıkları olması gereken İslâm inanç esaslarının bireyin dünya hayatına nasıl bir katkı sağladığının Mâtürîdî özelinde incelenmesidir.

Din, dünya ve ahiret saadetini sağlayan bir kurallar bütünüdür. Yani dinin hem ahiret hem de dünya saadetini sağladığını belirtiyoruz. Dinin ahirette kurtuluşu sağladığı hususu genelde vurgulanmakta ve çalışmalarda değinilmektedir. Dünya saadetini sağladığı da genelde insanlar arasındaki ilişkilerin, muamelatla ilgili hükümler, cezaların tesisi sayesinde bir düzen ve mutlu bir toplum sağladığı üzerinde durulur. Ancak dinin en önemli boyutu olan inanç esaslarının dünyada da birey ve toplumun mutluluğunu nasıl sağladığı kelim eserlerinde pek ilgili gören bir konu olmamıştır. Bu konu, genelde kelâmî

yönü ağır basan İslâm âlimleri tarafından tefsir eserlerinde ele alınmıştır. Ancak günümüz kelâm ve akâid kitaplarında da yavaş yavaş bu konuya yer vermeye başlanmıştır. Din karşıtı akımların daha iyi bir dünya yaşamı sundukları iddiasının karşısında günümüz İslâm âlimlerine düşen şey ise dinin ahiret mutluluğunun yanı sıra İslâm'ın inanç, amel ve ahlak boyutlarıyla inanç akımların sunduğundan çok daha mutlu ve huzurlu bir dünya yaşamı insanlara sunduğunu hem teorik hem de pratik olarak ortaya koymaktır. Bu anlamda günümüz kelâmcılarının da inanç esaslarının sağladığı psiko-sosyal etkileriyle bireyin dünya yaşamındaki mutluluğunu nasıl sağladığı üzerinde çalışmalar yapmaları oldukça önemlidir. Bu sebeple tezimiz inanç esaslarının psiko-sosyal faydaları üzerine hazırlanmıştır. Tezin Mâtürîdî özelinde hazırlanmış olmasında; onun *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* eserinde psikolojik ve sosyolojik tahlillere fazlaca yer vermesi etkili olmuştur. Aynı zamanda erken dönem kelâmında konuya dair bilgilere ulaşmak adına da teşekkür döneminde yaşamış bir kelâmcı olan Mâtürîdî tercih edilmiştir. İnancın insan hayatına olumsuz etkilerine dair yeterince veriye ulaşılamadığı için başlığı inancın faydaları şeklinde ele alınmıştır.

Çalışmamızda öncelikle Mâtürîdî'nin hayatından ve kelâm ilmine katkılarından kısaca bahsedildikten sonra, Ehl-i sünnete göre inanç esaslarının neler olduğuna değinilmiştir. İkinci bölümde de İslâm inancının kişiye bireysel açıdan ne kazandırdığı, inancın dünya hayatına nasıl yansıdığı ele alınmıştır. İnancın sosyal hayata yansımalarının değerlendirildiği üçüncü bölümde ise inançlı bireylerin sosyal yaşamlarında nasıl davrandıkları ve bu durumun toplumsal yaşam üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Dolayısıyla tez konusu “İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları” şeklinde belirlenmiştir.

Araştırmanın Önemi

İnsan akıl ve temyiz nimetleriyle dünyaya gönderilmiş ve imtihana tabi tutulmuştur. İnsanın bu imtihanı için gerekli olan güç; akıl ve haberin beraberliğinde meydana gelmektedir. İnsanın iyi işlere yönelmesinde Allah'a herhangi bir fayda bulunmamakta, bu fiiller yalnızca insan için fayda sağlamaktadır. Nitekim insan Allah'ın emirleri doğrultusunda hayat yaşayarak aklın ve fitratın çirkin gördüğü şeylerden korunmuş ve kalbinin mutmain olacağı bir hayat tarzı benimsemiş olur. Bu sebeple iman esaslarını kabul edip hayatına bu esaslara göre yön veren insanlar bireysel mutluluğa ulaşmış ve

çevresindeki insanları da hayra davet ederek daha yaşanılabilir bir toplumun oluşumuna katkı sağlamış olur.

İnanç esaslarından Allah inancı, âhiret inancı ve kader inancının insan hayatına yansımaları konusunda daha önce yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan her birisi belli bir inancın genel olarak faydaları veyahut belli bir inancın spesifik bir meselede insana faydalarını ele alan çalışmalardır. Bu araştırmayı öncekilerden ayıracak en önemli husus, inanç esaslarının bir bütün olarak hangi faydaları sağladığını toplu olarak sunması olacaktır. Konunun Mâtürîdî özelinde çalışılmış olması da onu diğerlerinden ayıran ve özgün kılan diğer bir husustur. Çalışmada bireylerin sahip olduğu imanın günlük hayattaki meselelerde temel yönlendirici olması ve kişiyi tatmin edecek değerler bulundurması sayesinde hem dünya hem de âhiret mutluluğuna ulaştırabileceği ele alınmaktadır. İnsanların iman ettikleri bu esaslar kişinin ruh sağlığını olumlu yönde etkileyerek bireysel ve toplumsal faydalar sağlamaktadır.

Araştırmanın Amacı

İnsan hayatına aktif bir şekilde yansımayıp sadece soyut biçimiyle kalan düşünce ve inançlar kişinin yaşamı yönlendiren ve etkileyen faktörler olamamaktadır. Kişi neye inandığını, neden inandığını ve bu inanmanın kendisine ne gibi faydalar sağladığını bildiğinde manevî bir güçle ruhunu doyurmakta ve hayatına daha sağlıklı devam edebilmektedir. Kişinin inandığı değerlerin en üstünü olan din ve dinin gerektirdikleri kişiye bu dünya hayatında yön verecek ve onu hareketlendirecek en büyük kuvvettir. Bu sebeple birey inancının kendisine sağladığı faydalara hâkim olduğunda yaşamının bir hedefi ve manası olduğunu kavramakta, hayata daha sıkı tutunmakta ve insanlığa hizmet etmek için gayret etmektedir.

Çalışmamızda imanın insan hayatına etkilerini Mâtürîdî'nin fikirleri özelinde inceleyerek konuyu açıklamaya gayret ettik. Bu sayede imanın insanın yaşamındaki duygu ve durumlara pozitif etkisini ve insan doğasına uygun yaşanabilir toplumları oluşturmaya katkısını örneklendirerek imanın önemini ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızın doğru ve güvenilir sonuçlar vermesi adına bazı yöntemler çerçevesinde hareket etmeye çalıştık. Çalışmamızda ilk olarak inanç esaslarının psiko-sosyal faydaları

hakkında daha önce yapılmış olan çalışmaları inceleyerek ve psikoloji ile sosyoloji ilminin verilerinden hareketle konunun hangi başlıklar üzerinde ele alındığını tespit ettik. Sonrasında konuyla ilgili başvuru âyetleri belirleyerek tezimizin temel kaynakları olan *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* eserlerinde ilgili bölümler hakkında araştırmalar yapıp verileri topladık. Araştırmalarımız sonucunda elde ettiğimiz verileri âyet ve hadis-i şeriflerle destekleyerek sonuca ulaşmaya gayret ettik. Doküman analiz yöntemiyle ele alıp incelediğimiz verileri içerik analiz yöntemine başvurarak tez için kullanılabilir hale getirmeye ve çalışmamızı somut örneklerle izah etmeye çalıştık. İmanlı bireylerin psikolojik ve sosyolojik tahlilleriyle de konuyu destekledik.

Araştırmanın Kaynakları

Tezimiz Mâtürîdî'nin fikirleri özelinde hazırlandığı için temel başvuru kaynaklarımız da müellifin günümüze ulaşmış olan “*Kitâbü't-Tevhîd*” ve “*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*” isimli eserleridir.

Bu eserlerden *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*; bir tefsir kitabı olduğundan içerisinde psikolojik ve sosyolojik tahlillere daha fazla yer verilmiştir ve bu sebeple tezimizin başlıca kaynağı haline gelmiştir. Mâtürîdî bu eserinde aklî istidlallerle tefsir yapmakta, insanın ruhuna hitap etmekte olan âyetleri hem aklı hem de kalbi tatmin edecek şekilde yorumlamaktadır. Bu eser içerisinde inancın bireysel ve toplumsal açıdan ne gibi faydaları olduğuna dair açıklamalar ve örnekler bulunmaktadır.

Diğer bir kaynak olan *Kitâbü't-Tevhîd* ise naklin yanında akla da önem veren kelâm te'lif türünün ilk örneğini teşkil etmektedir. Eserde temel inanç konuları naslar çerçevesinde ve muhtelif açılarda incelenmekte, özgün istidlaller ortaya konulmaktadır. Tezimizde özellikle inanç esaslarının tespitinde ve bu esasların gerekliliğinde Mâtürîdî'nin bu eserine başvurulmaktadır.

1. BÖLÜM: GENEL ÇERÇEVE

1.1. Mâtürîdî'nin Entelektüel Hayatı

Mâtürîdî; kaynaklarda tam adı “Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî” (ö.333/944) şeklinde zikredilen büyük İslâm âlimi, müfessir ve fakihidir. Ehl-i bid’at ile yapmış olduğu münazaralar ve ilmî çalışmaları sebebiyle de “ü’l-mütekellimîn” (kelâmcıların lideri), “ü’l-hüdâ” (hidâyet önderi), “Âlemü’l-hüdâ” (hidâyet meşalesi), “Reîsü Ehli’s-sünne” (Ehl-i sünnetin reisi), “Mûsâhhihu akâidi’l-müslimîn” (Müslümanların akaidini yanlışlardan arındıran) gibi muhtelif unvanlarla anılmıştır.¹

Kendisinin nispet edildiği Mâtürîd (veya Mâtürît) bölgesi, günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti’nin sınırları içerisindeki Semerkant şehrinin bir mahallesidir. Mâtürîdî’nin yaşamış olduğu bölge Mâverâünnehir bölgesi olarak bilinmektedir. Mâverâünnehir; nehrin ötesi anlamına gelmektedir ve Amu-Derya/Ceyhun nehrinin doğusunda kalan, Müslüman Araplar tarafından fethedilerek İslâm hakimiyetine giren ülkeleri belirtmek için kullanılmaktadır.² Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber h.238/m.862 yılları civarında doğmuş olabileceği düşünülen Mâtürîdî h.333/m.944 yılında vefat etmiş, Semerkant’ta defnedilmiştir.³

Mâtürîdî’den bahseden kaynaklar incelendiğinde babası ve dedesinin adlarından başka pek bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁴ Mâtürîdî’nin yaşadığı coğrafya ve eserlerinde kullanmış olduğu ifadelerin Türkçe’nin grameriyle uygunluk göstermesi sebebiyle onun Türk asıllı olduğu düşünülmektedir.⁵ W. Montgomery Watt da Mâtürîdî hakkındaki bu bilgi yetersizliğinin sebeplerinden biri olarak Semerkant’ın hilafet merkezine uzak

¹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, 15. Bs (Ankara: İSAM Yayınları, 2020), 21.

² *MEB İslâm Ansiklopedisi*, 5. Bs (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 7/408.

³ A. Vehbi Ecer, “Büyük Türk Âlimi Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 29/4 (2000): 52.

⁴ Mâtürîdî hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmamasının sebepleri arasında o dönemde Arap olmayan Müslümanlara karşı takınılan tavır zikredilmektedir. Bkz. Ecer, “Büyük Türk Âlimi Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî”, 54.

⁵ Bazı araştırmacılar *Kitâbü’t-Tevhîd*’in yazma nüshasının kenarında bulunan kayıtlar sebebiyle onun soyunu Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî’ye dayandırmakta ve Arap kökenli olduğunu söylemektedirler. Ancak Bekir Topaloğlu *Kitâbü’t-Tevhîd* neşrinin önsözünde; eserde bulunan “Ensârî” ifadesinin soy tespitine değil, şereflendirme ve taktire yönelik olduğunu belirtmektedir. Nitekim Mâtürîdî İslâm’a destek sağlayan, peygamberî din anlayışını savunan, Müslümanlığın aslî ve ferî hükümlerini dayanaklarıyla açıklayan bir âlimdir. Bkz. Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 24.

olmasını göstermektedir. O dönemde başkent olan Bağdat'ta bulunan âlimler Semerkant'ta olup bitenlerle ilgilenmiyorlardı.⁶ Bununla birlikte Mâtürîdîlik'in Ebû Hanife (ö. 150/767) merkezli olması, eserlerinde kullandığı dilin ağır olması ve anlaşılammaması, Eş'arîler'in aksine siyasî iktidar tarafından desteklenmemiş olması da Mâtürîdî hakkında kaynaklarda çok fazla bilginin bulunmaması ve onun yaklaşık birkaç asır süresince ihmal edilmiş olmasının sebepleri olarak düşünülmektedir.

Mâtürîdî'nin hayatı, görüşleri, eserleri ve talebeleri hakkında bilgiye rastlanan en eski kaynak Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) telif ettiği *Tebssiratü'l-Edille* isimli eseridir. Bu eserden sonraki kaynaklarda Mâtürîdî hakkında yeni bilgiler bulunmamakta ve ondan özet halinde bahsedilmektedir. Çağdaş çalışmalarda da aynı bilgiler tekrar edilmektedir.⁷

1.1.1. İlmî Hayatı

Tarih boyunca çeşitli kültür ve medeniyetlere, din ve mezheplere ev sahipliği yapmış Mâverâünnehir bölgesi ilmî faaliyetler açısından da önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'den bahsedilirken Mekke'de inen, Mısır'da okunan, İstanbul'da yazılan ve Mâverâünnehir bölgesinde anlaşılan bir kitap olduğu ifade edilmektedir.⁸ Özellikle IV./X. yüzyılda İslâm dünyasında önemli fikrî ve dinî kesişimlerin yaşandığı bir bölge olan Mâverâünnehir'de bulunan medreseler ve eğitim merkezleri sayesinde çok sayıda âlim bir araya gelmiştir.⁹ İslâm'ın medeniyet başkentlerinden ve Mâverâünnehir bölgesinin önemli merkezlerinden biri olan Semerkant'ta pek çok âlim yetişmiş, ilmî çalışmalar yapılmış ve eserler yazılmıştır.

Semerkant'ta doğup büyümesi vesilesiyle çeşitli âlimlerle tanışma fırsatına sahip olan Mâtürîdî, "Dârü'l-Cüzcâniyye" ismiyle meşhur olan medresede eğitim görmüştür. Bu medrese Ebû Hanîfe'nin fikhî ve itikadî düşüncelerinin temellerinin münazara edildiği önemli bir medresedir. Mâtürîdî'nin bilinen hocaları; Kâdîkudat Muhammed b. Mukâtil

⁶ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*, trc. Osman Demir, 1. Bs (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 461.

⁷ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28: 146-151.

⁸ Şaban Ali Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, 3. Bs (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 13.

⁹ Recep Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri", *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013): 329.

er-Râzî (ö. 248/862), Ebû Nasr Ahmed b. Abbas b. Hüseyin el-İyâzî (ö. 260/874), Nusayr b. Yahyâ el-Belhî (ö. 269/881) ve Ebû Bekir Ahmed b. İshak b. Sâlih el-Cûzcânî'dir (ö. 285/898).¹⁰ Mâtürîdî'nin ilim tahsil ettiği âlimler, Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Muhammed (ö. 189/805) ve Ebû Yusuf'tan (ö. 182/798) ders almış olan Süleyman el-Cûzcânî'nin (ö. 200/816) de öğrencileridir. Mâtürîdî'nin ilmî silsilesinin bu şekilde Ebû Hanîfe'ye ulaşıyor olması onun Ebû Hanîfe'nin görüşlerini daha iyi anlamasına ve yorumlamasına imkân sağlamıştır.¹¹ Mâtürîdî, doğup büyüdüğü bölgedeki hâkim görüş sebebiyle Hanefî fihhına bağlı olarak yetişmiş, Ebû Hanîfe'nin akılcı ve özgürlükçü düşünce sistemini öğrenmiş ve kendi düşünce sistemini oluşturmuştur.¹²

Mâtürîdî naklî ve aklî ilimleri tahsil ettikten ve bu ilimlerin temel ilkelerine vakıf olduktan sonra kelâm ve tefsir ilimlerinde önde gelen âlim konumuna gelmiştir. Mâtürîdî, hocalarının yazılı ve sözlü birikimlerini öğrencilerine ulaştırmakla kalmamış; bu ilkeleri geliştirip sistemli hale getirmiştir. Bu sayede naklî ve aklî delillere dayalı olmayan ve inanılması yanlış olan meseleleri açıklığa kavuşturmuş, Ehl-i sünnet akidesini ortaya koymuştur. Mâtürîdî kelâm ve fıkıh usulü alanlarında ilmî çalışmalar yapmak amacıyla seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatlerde mezhebin adı yayılmış ve kendisine nispet edilmeye başlamıştır. "Mâtürîdiyye" ismi bu bölgelerde Ebû Hanîfe'nin akaid yol ve yöntemini benimseyen kişilere münhasır kılınmış ve artık Ebû Hanîfe'ye yapılan nisbelerde yalnızca onun fikhî yorumlarını benimseyenler dahil edilmiştir.¹³

Mâtürîdî, Ebu'l-Kâsım İshak b. Muhammed b. İsmail es-Semerkindî (ö. 342/953), Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfeğnî (ö. 345/956) gibi pek çok talebe yetiştirmiştir. Mâtürîdî'den sonra onun yolundan giden, fikirlerini yorumlayan ve öğretilerini yayan Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), Nureddin es-Sabûnî (ö. 580/1184), Ebu'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) ve İbnü'l-Hümmam (ö. 861/1457) başta olmak üzere çok sayıda kelâmcı yetişmiştir ve bu kelâmcılar sayesinde özellikle Mâverâünnehir bölgesindeki Müslümanların ilmî gelişimine katkı sağlanmıştır.¹⁴

¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 28.

¹¹ Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri", 330.

¹² Ecer, "Büyük Türk Âlimi Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî", 53.

¹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 29-30.

¹⁴ Emine Ögök, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 6.

1.1.2. Eserleri

Mâtürîdî'ye pek çok eser nispet edilse de günümüze kadar gelmiş olan ve yaygın olan maalesef iki eseri bulunmaktadır.¹⁵ Bu eserler *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli tefsir çalışması ve bir kelâm kitabı olan *Kitâbü't-Tevhîd*'dir.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân çok değerli bir tefsir eseri olmasının yanı sıra fıkıh ve kelâma dair önemli bilgiler de içermektedir. *Te'vîlâtü Ehl-i Sünne* adıyla da bilinen bu eserde hem İslâmî fırkalardan hem de İslâm dışı akımlardan da bahsedilmektedir. *Te'vîlât*'ın Mâtürîdî'ye nispetinde herhangi bir şüphe olmamakla birlikte bu eser Mâtürîdî tarafından telif edilmeyip ilim mütalaaları sırasında talebeleriyle yaptığı derslerden ibarettir. Eserin dili *Kitâbü't-Tevhîd*'e göre daha sadedir ve her iki eserde de aynı paralellikte görüşler bulunmaktadır. *Te'vîlât*'ın Türkiye'de ve yurt dışında pek çok yazması ve neşirleri bulunmaktadır.¹⁶

Kitâbü't-Tevhîd kelâmî açıdan Mâtürîdî'nin çok önemli bir eseri ve Mâtürîdîyye akaidinin temel kaynağıdır. Üstelik başta Mu'tezile olmak üzere İslâmî fırkalar, çeşitli dinler ve felsefî düşünceler için en eski başvuru kaynaklarından biridir. Eserin dili ağırdır ve anlaşılması zordur; içerisinde açıkça belirtilmeyen ifadeler ve açık olmayan manalar bulunmaktadır. Eserin bu anlaşılması güç biçimi, onun yazma nüshalarının yaygın olmasının ve şerhlerinin olmamasının sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁷

1.1.3. Kelâm İlmindeki Yeri

Fıkıh ve tefsir alanlarındaki çalışmalarıyla da tanınmış olan Mâtürîdî asıl itibariyle mütekellim oluşuyla meşhur olmuş bir âlimdir. Kendisine nispetle Mâtürîdîlik şeklinde adlandırılan bir sistematik kelâm ekolünün de kurucusu olan Mâtürîdî, yaşadığı dönemden itibaren fikirlerini takip eden pek çok kelâmcı yetiştirmiştir.

Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-Tevhîd* eserleri incelendiğinde; önceki kelâmcıların ele almadıkları problemleri ele aldığı, önceleri kullanılmayan naklî ve aklî

¹⁵ Kaynaklarda ihtilaflar olmakla birlikte İmam Mâtürîdî'ye nispet edilen eserler şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Makâlât*, 2. *Kitâbü'l-Usûl*, 3. *er-Red ale'l-Karâmita*, 4. *Reddû'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Muhammed el-Bâhilî*, 5. *Reddû Evâili'l-edille li'l-Kâ'bî*, 6. *Reddû Tehzibi'l-cedel li'l-Kâ'bî*, 7. *Reddû Vaîdi'l-fussâk li'l-Kâ'bî*, 8. *Reddû Kitâbi'l-İmâme li-ba'zı'r-Revâfiz*, 9. *Beyânü vehmi'l-Mu'tezile*, 10. *Kit'âbü'l-Cedel*, 11. *Medhizü's-şerâi*, 12. *Risâle fî mâ lâ yecüzü'l-vakfu aleyhi fi'l-Kur'ân*. Bkz. Özen, "Mâtürîdî".

¹⁶ Şaban Ali Düzgün, ed., *Kelâm El Kitabı*, 9. Bs (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 139.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Giriş", (*Kitâbü't-Tevhîd* içinde), Ankara: İSAM Yayınları, 2020, 32.

temellendirmeler yaptığı ve kelâmın hakiki manada bilimsel kimliğini kazanmasına önemli katkı sağladığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm eserinde bilgi kuramını kapsamlı bir şekilde ele almış, bilginin tanımı ve kaynakları hususunu kelâm ilminin müstakil bir konusu olarak görmüştür. Mâtürîdî eserlerinde aklî izahlara oldukça fazla yer vermiş, hikmet eksenli bir teoloji inşa etmiştir.¹⁸

Mâtürîdî dinin öğrenilmesinde akıl ve nakil olarak iki yola başvurulabileceğini söylemektedir. *Kitâbü’-Tevhîd*’de akıl yürütmenin gerekliliği ve zorunluluğu hakkında açıklamalarda bulunan Mâtürîdî, insan için düşünme ve akıl yürütmenin zorunlu olduğunu, insanın ancak bu şekilde doğru ve isabetli olana ulaşabileceğini belirtmektedir.¹⁹

Mâtürîdî kelâm ilmiyle alakalı görüşlerini ortaya koyduğu *Kitâbü’-t-Tevhîd*’de bilgi felsefesi, ilâhiyyât, nübüvvât, kaza ve kader, mürteb-i kebîre, iman ve İslâm kavramları hakkında aklî ve naklî temellendirmeler yapmıştır. Kelâm kitaplarının genelinde bulunan et ve hilafet meselesi *Kitâbü’-Tevhîd*’de bulunmasa da *Te’vilâtü’l-Kur’ân* eserinden Mâtürîdî’nin bu konu hakkındaki fikirlerine ulaşılmaktadır.

Mâtürîdî eserlerinde psikolojik ve sosyolojik tahlillere yoğun bir biçimde yer vermiştir. Yaşadığı dönemde farklı görüş mensuplarıyla girdiği tartışmalarda kullandığı usul ve yöntemleri; fikirlerini ispat etmek için naklî delillerin yanı sıra psikolojik, sosyolojik, tarihî, semantik vb. aklî delillere başvurması onu bu alanda özel kılmaktadır.²⁰ İtikadi meseleleri yalnızca tartışmalar bağlamında değerlendirmeyen Mâtürîdî, İslamî düşünceyi psikolojik, sosyolojik, felsefî ve eğitim boyutlarıyla ele almıştır.²¹

1.2. İnanç Esasları

Araştırmanın konusu “Mâtürîdî’de İnanç Esaslarının Psiko-sosyal Faydaları” olduğu için bu bölümde inanç esaslarının neler olduğu ve bunların akıl ya da nakil gibi hangi yollarda ve nasıl belirlendiği hususu Mâtürîdî’nin çalışmaları merkeze alınarak ortaya konulmaya

¹⁸ Mâtürîdî’nin akla yaptığı vurgu ve aklî yöntemleri kelâmî tartışmalarda başarılı bir şekilde kullanması, günümüzde bazı araştırmacıların akli kullanma bakımından onu Mu’tazile’den daha ileride görmelerine neden olmuştur. Bkz. Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik -Tarihî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi-* (Ankara: Kitâbiyât, 2003), 22-24.

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’-t-Tevhîd*, 64.

²⁰ Önal, “Mâtürîdî’nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi’ndeki Yeri”, 349.

²¹ Ramazan Biçer - Osman Sezgin, “Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî’de İrade Özgürlüğü”, *Bilig*, 80 (2017): 239.

çalışılacaktır. Bununla birlikte konunun anlaşılması için diğer kelâm âlimlerinden ve ikincil çalışmalardan da faydalanılacaktır.

Sözlükte gönül huzuruyla bir şeyin doğruluğunu tasdik etmek anlamına gelen iman; tebliğ ettikleri kesin olan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve inanmak anlamına gelmektedir.²² İmanın geçerli olabilmesi için kişinin iman esaslarını kalbiyle tasdik etmesi gerekmektedir.²³ Meselenin insana bakan bir yönü de bulunduğundan ötürü bu imanın dil ile de ikrar edilmesi gerekli görülmektedir.²⁴ İman yalnızca zihnî bir bilme hali değil, aynı zamanda bir yaşayış halidir.²⁵ Hakiki mü'min olabilmek için iman esaslarını salt olarak bilmek yeterli değildir, ciddi bir önemseme ve özümseme de gerekmektedir. Örneğin bir oryantalist İslâm dini hakkında bir mü'minden daha fazla bilgiye sahip olabilir, ancak bu bilgi onun bir mü'mindeki bilişsel yapıya sahip olduğunu göstermez. Mü'minde var olan bu bilişsel yapı, bilginin ötesinde bir ön değerler konumundadır.²⁶ Ayrıca kişiyi harekete geçirmeyen, erdemli ve güzel davranışlara yönlendirmeyen anlam duygusu da salt olarak yeterli görülmemektedir.²⁷

Psikolojik açıdan incelendiğinde de görülmektedir ki inançsız bir bireyin psikolojik varlığından söz edilmemektedir, çünkü bu durum bireyin devamlılığı olmayan bir varlık olduğu anlamına gelmektedir. İmanın bireyin şahsiyeti üzerindeki temel etkilerinden biri de onun psikolojik alanına devamlılık ve yapı kazandırmasıdır.²⁸ Aynı şekilde sosyal bir varlık olan insan nasıl ki uzun vadede düşünüldüğünde toplumdan ayrı yaşayamazsa, kişi dünya ötesi, metafizik bir ilke olmadan spiritüel özerkliği, varoluşu hakkında gerçek bir sebebe ulaşmamaktadır. Tanrı inancına bağlı olmayan kişinin dünyadaki ahlâkî ve fiziksel kışkırtmalara karşı direnmek için kendi kaynakları yeterli olmaz. Burada bireyin ihtiyaç duyduğu şey kendisini kitleler arasında kaybolmaktan koruyacak fizikötesi ve

²² Râgıp İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), “İman”, 100; Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 212-214.

²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 713.

²⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, 1. Bs (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 2/570.

²⁵ Hüseyin Aydın, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, 7. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 177.

²⁶ Ramazan Biçer, “İmanın Bilişsel Yapısının Ana Dinamikleri ve Etkileri”, *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004): 29.

²⁷ Ümit Horozcu, “Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”, *Din ve Hayat*, 16 (2012): 106.

²⁸ David Krech - Rischard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, trc. Erol Güngör, 3. Bs (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), 230.

içsel tecrübenin varlığına dair inançtır.²⁹

İman esasları Kur'an-ı Kerim'de "...Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden...dir"³⁰ (el-Bakara 2/177) ve "...Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır." (en-Nisâ 4/136) mealindeki âyetlerde Allah'a, peygamberlere, kitaplara, meleklerle ve âhirete iman etmek şeklinde beş temel esas üzerinde toplanmıştır. Bu âyetlerde zikredilmeyen kadere iman ise her iş ve oluşun Allah'ın takdirine bağlılığını belirten âyetlerden (er-Ra'd 13/8, el-Hicr 15/21, el-Kamer 54/49) ve hadis-i şeriflerden³¹ hareketle iman esası olarak kabul edilmektedir.³²

Rivayetler bağlamında iman esaslarının sayısının altı olarak ele alınmasının öğretim noktasında kolaylık sağlanması amacıyla olduğu da kabul edilmektedir.³³ Zira iman edilmesi gereken şeylerin bu şekilde sınırlanması mümkün görülmemektedir. İman meseleleri Kur'an'ın tamamından meydana gelmektedir. İlk dönem İslâm âlimlerinden beri iman esasları usûl-i sitte ismiyle altı hususta ele alınmış, Sünnî âlimler ise eserlerinde genellikle bu iman esaslarını usûl-i selâse ismiyle üç temel konuda birleştirmiştir. Usûl-i selâse de ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'îyyât şeklinde sınıflandırılmıştır.³⁴

İman; insanın sadece bir melekesinin değil, farklı etkilerle de olsa birçok melekesinin bir sonucudur ve duygu-düşünce tarafından da onaylanma ihtiyacı duymaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de iman hem gözleme dayalı akılcı unsurlarla hem de duygusal deneyimlerle desteklenmektedir.³⁵

1.2.1. Allah'a (c.c.) İman

İnsanın herhangi bir dine inanma ihtiyacının temelinde bir yaratıcı ve yöneticinin var

²⁹ Carl Gustav Jung, *Keşfedilmemiş Benlik*, trc. Barış İlhan - Canan Ener Sılay (İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999), 60-61.

³⁰ Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 1. Bs (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016). Tez içerisinde bu meâl kullanılmış olup, diğer âyetlerin dipnotlarında tekrar belirtilmemiştir.

³¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, trc. Mehmet Türk (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019), "İmân", 4.

³² Ahmet Saim Kılavuz vd., *İlmihal* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/81.

³³ Bekir Tatlı, "Ehl-i Sünnet'in Kadere İman Konusuna Temel Yaptığı Belli Başlı Rivâyetler ve 'Kader Hadisi' / 'Cibrîl Hadisi'", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/24 (t.y.): 285.

³⁴ Bekir Topaloğlu, "İslâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2001), 23: 23/5-10.

³⁵ Ali Köse, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 22/212-214.

olduğuna dair bilinci bulunmaktadır.³⁶ İnsan kendinde fitrî olarak bulunan aşkın varlığa inanma gereksinimi sayesinde O'nun varlığına ulaşabilmektedir. İnsanın kendi varlığına ve evrenin varlığına dair anlam arayışları her dönem üzerinde durulmuş meselelerdendir. Antik çağ felsefesine bakıldığında; Sokrates'ten önceki filozoflarda doğaya ilgi duyma ve doğanın aslına ulaşma isteği görülmektedir. Aynı şekilde Eflâtun'un ruhu temele alarak onu nihâi kaynak olarak ifade etmesi ve Aristoteles'in Tanrı'yı her şeyin sebebi ve hareket ettiricisi olarak kabul etmesi de isbât-ı vâcib konusunun ilk çağ felsefesinde yer aldığını ortaya koymaktadır.³⁷ Yaratıcı gücün varlığına karşı oluşan zorunlu inanç karşısında insanlar Tanrı'nın gücünü ve otoritesini şirk yoluyla paylaşmaya eğilim göstermişlerdir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığından ziyade birliğine ve sıfatlarına işaret eden âyetler bulunmaktadır. Bununla birlikte O'nun varlığıyla ilgili özellikle kozmolojik ve teleolojik deliller içeren âyetler de mevcuttur.

Tanrı insan için en üst düzeyde anlam kaynağıdır ve Tanrı'yı bilmek, O'nu tanımak insan için en temel hayat gayesidir. İnsanın sevgi, ilgi, teselli, kurtarıcı ve yol gösterici gibi birçok ihtiyacı bizatihi Tanrı'nın varlığı tarafından karşılanmaktadır. İnsan her ne kadar farkında olmasa da Tanrı'ya karşı yaklaşımı kendi gereksinimleri tarafından belirlenmektedir ve insanın arzu panoraması ile ilahî sıfatlar birbirleriyle uygunluk göstermektedir.³⁸ İnsanın arayış içerisinde olduğu tam huzur ve tatmin ancak Allah'a iman ile karşılanabilmektedir. Zira iman; nihâi olana dair bir bilgidir ve nihâi tatmin kaynağıdır.³⁹

Amerikalı Haham Harold Kushner, *Who Needs God* isimli eserinde insanın Tanrı'ya sığınıp güvenmesinin öneminden bahsederken çalı benzetmesini kullanır. Kushner'e göre inançsız her insan kötü şeyler yapmakla, inançlı her insan da iyi şeyler yapmakla direkt olarak bağdaştırılamaz, hatta ateist insanlar da namuslu ve düzgün insanlar olabilirler. Ancak Kushner'in bu benzetmesinde ateist insan tıpkı çölde bitmiş bir çalı gibi kendi iç kaynakları tükendikten sonra solmaya ve kurumaya mahkûm olur. Tanrı'ya sığınan kişi ise tıpkı ırmak kenarında yetiştirilen ağaç gibidir ve bu kişilerin rezervleri dünyayla

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 53.

³⁷ M. Sait Özervarlı, "İsbât-ı Vâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/495-497.

³⁸ Gordon Allport, *Birey ve Dini*, trc. B. Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2004), (Aktaran: Öztan, 84).

³⁹ Hayati Hökelekli, "Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları", *İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi* (Kur'an ve Tefsir Araştırmaları - V, İstanbul: Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 2002), 267.

paylaştıkça boşalmasına rağmen, inançları sayesinde üst bir kaynak tarafından tekrar doldurularak solmaları ve kurumaları engellenir.⁴⁰ Bu örnekte olduğu gibi Tanrı'nın olmadığı bir dünya hayatı, insanlar için büyük bir boşluk hissi ve yalnızlık anlamına gelmektedir. Böyle bir hayat insanın karamsar, ümitsiz ve mutsuz olmasına sebebiyet verecektir.

Allah inancından uzaklaşarak tanrı tanımazlığa yönelen kişinin inandığı sistemler ve kişiler sınırlı kabul edilmektedir. Nitekim kişi bu sistemlere bağlandığında kendisini bu çerçeveye esir etmiş kabul edilmektedir. Din noktasında bir sıfatı da sonsuzluk olması gereken bir varlığı sınırlı tutmak kişinin düşünce bağlamında kendisini sınırlamasına sebebiyet vermektedir. Oysa Tanrı'nın da düşüncesinin de sonsuz olması gerekmektedir. Tanrı tanımazlığın kısır ve oldukça dar çerçeveli hürriyet sınırlarına giren insan, hayata dair sapkın düşünce ve değer yargılarına saplanarak çaresizliğe sürüklenmektedir. Tatmin edici Tanrı inancının yerine geçebilecek veya bu boşluğu doldurabilecek değerde bir dayanak bulunmadığından manevi olarak bitkinlik seviyesine gelmektedir. Tanrı tanımazlığı kendisine ülkü edinen insan, bu kararıyla birlikte gayesine varmış ve ulaşacağı son noktaya geldiği için manevi gerçekleşmesi de bitmiş demektir; manevi gerçekleşmenin bitmesi ise kişinin ruhani olarak ölmesi anlamına gelmektedir. Halbuki Allah'a iman bir son değil başlangıçtır ve bunun akabinde olan manevi gerçekleşme ise ereğe doğru sonsuz bir yükseliştir.⁴¹ İnsanın bu uğurdaki her çabası kendisini daha yüce hissettirecek ve bu zevkle birlikte kişi hayatı boyunca bu erişimi devam ettirecektir. Allah sonsuzluğun, sonsuz ilmin, kusursuz iyilik ve güzelliklerin kaynağıdır; kendisini bu güzellik ve iyiliklere adayan insan da manevi özgürlüğe kavuşarak sınırlı sistem ve kişilerden kurtulmaktadır.

Evreni yaratan ve idare eden üstün varlığın mevcut olmasına dair inanç insanın fitrî bir özelliği olduğu gibi bu varlığın bir ve tek olmasına dair inanç da konunun ayrılmaz bir parçası kabul edilmektedir. Bu anlamda kullanılan tevhid fikri; insanı birden fazla tanrıya inanmanın sebep olduğu bağımlılık düşüncesinden, zihin parçalanmasından ve kölelikten kurtarmaktadır. Tapılan varlıkların sayısı arttıkça insanda kölelik bağı artmakta, hakikat ile zihinde beliren bu kurgu dünyası arasındaki makas da açılmaktadır.⁴² Tevhid merkezli

⁴⁰ Toksöz Bayram Karasu, *Huzurlu Yaşama Sanatı*, trc. Handan Balkara (İstanbul: Boyner Yayınları, 2006), (Aktaran: Öztan, 87).

⁴¹ Sabri Akdeniz, "Allah'a İnananlarla İnanmayanlar Arasındaki Fark", *İslâm Medeniyeti*, 1968, 31.

⁴² Hacer Şahinalp, "İslam Akâidinin Modellediği Sorumlu Özgür Kişilik", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/3 (2019): 1242.

Allah inancının hayata yansıtılmasıyla birlikte ise insanda var olan sorumluluk bilinci, onun kişiliğini şekillendirerek iman amel uyumuna ulaşmasını, inandığı şey ile yaptıkları arasında herhangi çelişki olmayan birey haline gelmesini sağlamaktadır.

Yerleri ve gökleri yaratan Allah, onlara insanların faydalanacağı birtakım mekanizmalar da yerleştirmiştir. Yer ile gök arasındaki uzak mesafeye rağmen yeryüzüne yerleştirdiği mekanizmalarla gökten imkanlar sağlamıştır. Örneğin bir yere ulaşmak için gidilecek yolların bulunabilmesini gökteki yıldızlar aracılığıyla mümkün hale getirmiş, meyve ve sebzelerin olgunlaşıp tamamlanmasını ay ve güneşe bağlı kılmış, kurumuş haldeki toprağın canlanıp üzerinde bitkiler yetiştirmesini de yağmur sistemine emanet etmiştir. Sonuç itibarıyla gök ile yer arasındaki fayda ilişkisi her ikisinin de aynı varlık tarafından yaratıldığına işaret etmektedir. Şayet birden fazla tanrının yaratmasına bağlı kılınıslardı bahsi geçen bağlantı bu şekilde olmayacak ve karmaşıklık ortaya çıkacaktı. Bunlar gibi pek çok örnek göstermektedir ki evrenin yalnızca tek bir yaratıcısı vardır, o da Allah'tır. Aksi halde evrendeki yaşamın işleyişinin bozulacağı ve beşerî hayatın yokluğa uğrayacağı ortaya çıkmaktadır.⁴³

İnsan sınırlı yaratılışı ve aciz oluşu sebebiyle Allah'ın zâtı hakkında bilgi sahibi olabilecek düzeyde değildir. İnsan Allah'ın varlığını bilir ve iman eder ancak O'nun varlığının mahiyeti hakkında bilgisi mevcut değildir. İnsan Allah'ı ismi ve sıfatlarıyla bilebilmektedir. Mâtürîdî'nin de ifadesiyle kişiyi bilgiye ulaştıran yollar; duyular (ıyân), haber ve akıl yürütmedir.⁴⁴ İnsan bu yollarla duyulur âlemi inceleyerek onun hakkında bir fikre sahip olmaktadır. Sonrasında bu özellikleri Allah'tan nefyederek O'nun hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmaktadır.⁴⁵ Yaratıcının isim ve sıfatlarına ise diğer bilgi yolu olan haber vasıtasıyla ulaşabilmektedir. Allah'a iman eden ve O'nun hakkında bilgiye ulaşan insan Allah'ın merhametli, affedici, cömert, rızık verici oluşunu idrak etmektedir. Bu idrakte olan insan dünya hayatının zorlukları arasında sığınabileceği, af dileyebileceği ve kendisinden yardım isteyebileceği üstün bir varlığa olan inançla zorluklara daha kolay göğüs germektedir.

Mâtürîdî akla özel bir önem atfederek, her şeyin ona göre düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Akıl, âlemin yoktan var olabileceğine ve Allah'ın fiillerinin bir hikmet

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/324.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 58.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 95-99.

esasıyla gerçekleşeceğine ulaşmaktadır. Bu durumda her türlü emir ve yaratmanın Allah'a ait olduğu ve O'nun kendi mülkü olan âlemde dilediğini yapma hakkı da kesinleşmiş olmaktadır.⁴⁶ Allah insanlara belirli şeyleri emretmiş ve yasaklamış; onlara özgür seçim hakkı vererek imtihana tabi tutmuştur.⁴⁷ Mâtürîdî'nin akli bu denli ön plana çıkarması, kişinin akıyla Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşabileceğini ifade etmesi onun bu inanç esasına verdiği önemi göstermektedir.

1.2.2. Meleklerle İman

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de kulları üzerinde kudret ve tasarrufa sahip olduğunu belirttikten sonra onlar için koruyucular gönderdiğini bildirmektedir. (el-En'âm 6/61) Âyet-i kerimede bahsedilen koruyucu meleklerin varlığının Allah için değil, kulları için bir ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Allah için herhangi bir muhtaçlık söz konusu olamayacağı da zaten açıktır. Kulların aşkın ve üstün İlah anlayışlarında kendilerini her daim gören, işiten, fiillerinden haberdar olan Allah inancı mevcuttur. Ancak yaptıkları her fiili kayıt altına alan, tespit amacıyla onları gözetleyen varlıklarla beraber olduğunu bilmesi kişinin dünya hayatında daha dikkatli olmasını sağlamaktadır. Nitekim her daim yanında bir gözetleyici olduğunu bilen insan, aksi duruma nispetle daha temkinli davranmaktadır.⁴⁸

İnsanın direkt olarak Allah ile ilişkide bulunabilecek ve O'nun zatına ve sıfatlarına muhatap olabilecek yetkinlikte yaratılmamış olması sebebiyle içerisinde bulunduğumuz mümkün âlemde Allah ile mahlukat arasında melekler aracı kılınmıştır. Öyle ki sınırlı yaratılmış insanın doğrudan Allah'ın isim ve sıfatlarına muhatap olması mutlak ilah inancıyla çelişmekte, Allah'ın sıfatlarının mekân ve zamana taalluk edilmesi de Allah'ın insan seviyesine indirgenmesi problemine sebebiyet vermektedir. Bundan ötürü İslâm metafiziğinin varlık konumlandırmasında meleklerle iman ikinci sırada bulunmaktadır.⁴⁹ Meleklerle iman ederek onların daima yanında bulunduğu hisseden kişi, şeytanın ve nefsinin aldatmalarına boyun eğmeden daha güçlü bir şekilde peygamberlerin ve salih kulların izinden gitmeye, günahkarların ve zalimlerin yolundan tiksinerik uzak durmaya gayret etmektedir. Bu, meleklerdeki sâfiyetin müminler üzerinde bir yansımasıdır.⁵⁰

⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 425.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 580.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 5/104.

⁴⁹ Gürbüz Deniz, "Meleklerle İman Neden Önemlidir?", *Journal of Islamic Research* 32/3 (2021): 538-539.

⁵⁰ Kamil Güneş, *Meleklerle İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 76.

1.2.3. Peygamberlere İman

İnsan aklı büyük bir nimet, geniş noktalara ulaşabilen büyük bir güç olmakla birlikte sınırsız ve her şeye vakıf olabilecek düzeyde yaratılmamıştır. Görme yetisinin sınırlı oluşu sebebiyle mikro cisimleri, belirli mesafenin ötesini vb. göremeyen insan; aklının da sınırlı oluşu hasebiyle her varlığı ve olayı kavrayamamaktadır.⁵¹ Kişi aklıyla bilemeyeceği meseleleri ancak haber yoluyla öğrenebilmektedir. Mâtürîdî, kendilerinin mucizelerle doğrulanması sebebiyle peygamberlerden daha doğru ve kalbi mutmain kılacak haber kaynağının bulunmadığını belirtmektedir.⁵²

Peygamberler Allah'ı bilme, O'na şükretme gibi aklen vacip olan hususları pekiştirmek, O'nu inkâr etmek gibi aklen imkânsız olan meseleleri ortaya koymak ve ibadetlerin şekil ve ölçüleri gibi aklen mümkün olan konuları açıklamak suretiyle gönderilmişlerdir.⁵³ İnsanın davranışlarının karşılığının ne olacağı da duyularla algılanabilecek bir mesele olmadığı için bu ancak peygamberler aracılığıyla bilinmektedir.⁵⁴ Peygamberler mümkün hükümlerin tercihe şayan olanını açıklamaktadırlar.⁵⁵ Açıkladıkları bu hükümler sayesinde insanın dünya hayatında kendisine iyi gelecek işlere yönelmesini, psikolojik ve sosyolojik olarak olumsuz sonuçlar doğurabilecek uğraşlardan uzak durmasını sağlamaktadırlar.

Semavi dinlerde kabul edildiği üzere insanlığa yol göstermesi için gönderilen peygamberler, bir süreç içerisinde dünya hayatında var olmuşlardır. Tüm peygamberlerin tebliğ etmiş oldukları dinî esaslar aynı olmakla birlikte hitap edilen döneme göre ibadet ve muamelata dair hükümlerde değişiklikler bulunmaktadır. Bununla birlikte fetret dönemlerinde ilâhî kitaplar ve dinin temel esaslarına dair bilgiler ortadan kalkmıştır. Bu dönemlerde toplumlar dalâlete düşerek hak yoldan sapmış ve aklın kabul edemeyeceği derecede yanlış ve çelişkili görüşler yayılmıştır.⁵⁶ Son peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.) ise tebliğ ettiği dinin esaslarının kıyamete kadar Allah tarafından korunacağını müjdesini vererek (el-Hicr 15/9) insanlığın kıyamete kadar ihtiyaç duyduğu dinî ve dünyevî ilkelerin Kur'an-ı Kerim'de var olduğunu müjdelemiştir. Bu

⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 358-359.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 60-61.

⁵³ Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed Semerkandî, *Cümelü Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmet Saim Kılavuz (İstanbul: Emek Matbaacılık, 1989), 9.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/397.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 360.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/81.

durum insanlığın son ana kadar bir kurtuluşunun olduğunu, eğer Kur'an'a ve sünnete odaklanırlarsa kurtuluşa ereceklerini, bu sebeple de her zaman ümitvar olmaları gerektiğini göstermektedir.

İnsanda fitri olarak var olan bir yaratıcıya inanma ihtiyacı da peygamberler vasıtasıyla çok daha kolay bir şekilde giderilmektedir. Nitekim Allah peygamber göndermese de insanlar Allah'ın birliğini, yüceliğini bilmekle ve O'na boyun eğmekle yükümlü kılınmıştır. İnsanın tefekkür ederek, kendi çabalarıyla bu bilgilere erişmesindense Allah'ın bir rahmeti olarak peygamberler gönderilerek bu yükümlülük hafifletilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "...Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz." (en-Nisâ 4/83) mealindeki âyette de bahsedilen azınlık; Mâtürîdî'nin de ifadesiyle kendi çabasıyla tefekkür ederek Allah'ı bilmeye çalışanlardır.⁵⁷ Bununla birlikte peygamberlerin insanlara sadece vahyi iletme ve açıklamakla görevli olmayıp bizzat kendilerinin de vahye muhatap olmaları insanın dinî yükümlülükleri benimsemesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere peygamberler insanlara getirdikleri vahyin birebir ve ilk muhataplarıdır. (Yûnus 10/15-16, ez-Zümer 39/11-14, eş-Şûrâ 42/52-53) İnsanın kendisine emredilen şeyi ilk olarak bu bilgiyi getiren kişinin uygulaması, psikolojik olarak bunun uygulanabilirliğini ve önemini kavramayı kolaylaştırmaktadır.

İnsanlar mühim bir hadise yaşadıklarında veya bir karar vermeleri gerektiğinde başka insanların bilgilerine başvurmaktadır. İnsanda var olan yardımlaşma ve dayanışma ihtiyacı kendi aklını yeterli bulmadığını göstermektedir.⁵⁸ Nitekim dünya hayatında başkasının bilgisine veya eylemine muhtaç olan insan hem dünyevi hem uhrevi olarak kendisine yol gösterecek, yardımcı olacak doğru sözlü bir öğüt vericiye ihtiyaç duymaktadır. İnsanlar peygamberler sayesinde Allah'a nasıl ibadet edeceğini, O'nu nasıl zikredeceğini, nasıl dua edeceğini öğrenmektedir. Nitekim Allah Teâlâ'nın Kur'an'da icmâlen bildirdiği ibadetleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tafsîlen açıklamış ve örnek yaşayışıyla uygulamalı olarak göstermiştir.⁵⁹

İnsanlar bireysel olduğu kadar toplumsal açıdan da nübüvvete ihtiyaç duymaktadırlar. Nitekim sanat ve meslekler, diller, gıda elde etme yolları, üreme yöntemleri, hayvanların

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 9/538.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 355.

⁵⁹ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, 176.

eğitimi ve istifadesi vb. birçok konu; temelinde vahyî bilgiyi barındıran ve peygamberlerin haber vermesiyle öğrenilen konular olarak kabul edilmektedir.⁶⁰ En küçük ölçekten bakıldığında, devamlı içerisinde bulunduğumuz meskenlerin yapımı dahi bu sayede öğrenilmiştir. Allah evlerin nasıl inşa edileceğine dair bilgiyi bizlere peygamberler aracılığıyla öğretmemiş olsaydı böyle bir imkanımız bulunmayacaktı.⁶¹ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Davud (a.s) hakkında: “Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun...” (el-Enbiyâ 21/80) ve Hz. Nuh'a (a.s.) hitaben: “Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap...” (Hûd 11/37) âyetleri de peygamberlerin bu ilimleri Allah'ın bildirmesiyle öğrendiklerini⁶² ve birçok konuda yol gösterici olarak insanlara bilmediklerini öğrettiklerini göstermektedir. Zira geminin nasıl yapıldığını ve faydalarının neler olduğunu bilmek insanın planlayıp programlayabileceği bir şey değildir. Bu gibi hususlar; şeylerin mahiyetine vakıf olan, işe yarayan ile yaramayanı ayırt edebilen kişilerden öğrenilmektedir.⁶³ Allah da Kur'an'da peygamberleri dünya ve âhiret işlerini öğretmeleri için gönderdiğini bildirmektedir. (el-Bakara 2/151)

İnsanlar peygamberlerin getirdiği bilgiye ihtiyaç duyarak, onlar sayesinde hayatlarını devam ettirmelerini sağlayan birçok meselede bilgi edinmişlerdir. Peygamberlerin yaşantılarına bakıldığında hem rızıklarını elde etme hem de insanlara yararlı olma amacıyla mesleklerini icra etmişlerdir. Hükümdar olan Hz. Süleyman, Hz. Davud gibi peygamberler dahi devlet hazinesini tüketmemek için farklı mesleklerle meşgul olmuşlardır. Peygamberler; insanlara getirdikleri önemli öğretiler hasebiyle medeniyetlerin kurucuları olarak kabul edilmektedirler.⁶⁴ Allah'ın elçileri konumunda bulunan peygamberlerin dahi rızık elde etmek adına çalıştıklarını bilen insan, kendisinin de ancak çalıştığı takdirde karşılığını alacağını bilir. Nitekim Kur'an'da da belirtildiğine göre “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.” (en-Necm 53/39) Bu sebeple insan kendisi, ailesi ve toplum adına çalışması gerektiğini bilir ve üzerine düşen sorumlulukları yerine getirir. Bu durum dar çerçevede bireyin ve ailesinin huzurunu sağladığı gibi

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 354.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 8/184.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 7/191.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 1/326.

⁶⁴ Mustafa Yıldırım - Sümeyye Çelik, “Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (2010): 90.

toplumsal düzeyde de hayatın devamlılığını sağlamakta, işleyişi devam ettirmektedir. Allah peygamberleri rahmetinin eseri olarak insanlara göndermiştir. (el-Enbiyâ 21/107) İnsanın arzu ettiği maddelerde bulunan faydalılık ve lezzet peygamberler aracılığıyla bildirilmeseydi akl-ı selim hiçbir insan onları deneme tehlikesini göze alamazdı.⁶⁵ Bu meseleleri insanın denemeden bilmesi ise mümkün olmadığından dolayı var olan tüm nesnelerin mahiyetini Allah'ın bildirmesiyle bilen birine ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁶ Peygamberler sayesinde insan tehlikeye girmeden eşya hakkında bilgi sahibi olmaktadır. İnsanın her konuda deneme yanılma metoduyla bilgi elde etme imkânı bulunmamakla birlikte, kendi haline bırakılan insanların muhtelif tercihlerde oldukları da görülmektedir. Bu noktada tüm insanların kişisel çıkar ve zaaflarının üstünde ortak bir paydada buluşabilmesi için ilahi mesajların insanlara ulaştırılması gerekmektedir.⁶⁷

Allah'ın peygamber göndermesindeki bir diğer hikmet ise kulun mazeret üretmesinin engellenmesi olarak belirtilmektedir. (en-Nisâ 4/165, Tâhâ 20/134) Peygamber gönderilmemiş olsaydı insanlar bunu bahane ederek Allah'a mazeret üretecek ve eğer peygamber gönderilseydi ona tabi olup itaat edeceklerini iddia edeceklerdi. Allah bu gibi mazeretleri peşinen önlemiştir. Bu mazeretler; itaatin keyfiyetinin bilinmemesi, yanlış yapıldığında uyaracak birinin bulunmaması, iyi ve kötünün uhrevî karşılığının ne olacağının belirtilmemesi vb. şekilde ele alınmaktadır.⁶⁸ Kendisine her şeyi bildiren ve açıklayan peygamberlerin gönderilmesiyle birlikte artık insanın hem dünya hem âhiret hayatı için öne sürebileceği bir bahanesi kalmamaktadır. Bahanelerin ortadan kalkmasıyla birlikte insanın sorumluluk bilinci artmakta, kendisine her şeyin açıklandığı ve bu doğrultuda hareket etmesi gerektiği farkındalığı gelmektedir. Bu farkındalık kişinin dinî ve dünyevî anlamda doğru yönde hareket etmesini sağlamaktadır. Zira peygamberlerin gösterdiği hedeflere yönelen kişi kendisini dünyada da âhirette de huzura kavuşturacak evrensel ahlâk ilkelerine ulaşmış olmaktadır.

Allah'ın kullarına yol göstermek amacıyla görevlendirdiği peygamberleri beşer olarak göndermesi de O'nun hikmetinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. İnsanlara beşer olmayan bir peygamber gönderilseydi, onun örnek alınması mümkün olmayacaktı ve nübüvvetin amacına aykırı bir durum oluşacaktı. Peygamberler insanlara örnek olacak

⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 68-69.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 353.

⁶⁷ İlyas Çelebi, *Kitaplara İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 19.

⁶⁸ Fahreddin Râzî, *el-Muhassal fî İlmi'l-Usûl*, thk. Eşref Altaş, 2. Bs (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 194.

biçimde dünya hayatıyla meşgul olmuş ancak bu meşguliyetlerini hiçbir zaman inançlarının gerektirdiği meselelerin önüne geçirmemişlerdir. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.v.) farklı düşünce ve inançtaki insanlarla muhatap olmuş ve onlar hakkında hükümler ortaya koymuştur. O, insanlara emredileni önce kendisi yapmış ve yapılmayan bir fiilin insanlara söylenmesini de yasaklamıştır. (es-Saf 61/2) Risâlet görevi yanında devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, kadılık, lık vb. görevleri de üstlenen Peygamberimizin yaptığı yönlendirmeler ve uyarılar ümmet için önem arz etmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir baba, eş, ordu komutanı, devlet reisi, öğretmen, tacir vb. birçok alanda rol model alınabilecek bir şahsiyettir. O'nu örnek almak; hayata karşı bakış açısını, bireysel ve toplumsal ilişkilerde gösterdiği ilkeleri benimsemekten geçmektedir.⁶⁹ İnsan, peygamberleri günlük hayattaki meselelerde dahi örnek alabildiği için; yaşamını Allah'ın rızasına uygun olarak biçimlendirme fırsatı bulmaktadır.

Allah'ın en sevgili kulları olan peygamberler dahi bu dünya hayatında çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır. Zorlu tebliğ görevlerinin yanı sıra kimi eşleriyle, kimi çocuklarıyla, kimi hastalıkla imtihan edilmişlerdir. Onlar bu sıkıntılara sabrederek Allah'ın övgüsüne mazhar olmuşlardır.⁷⁰ İnsanların da bu dünya hayatında karşılaştıkları sıkıntılara peygamberleri örnek alarak sabır göstermeleri ve Allah'a güvenerek O'ndan yardım dilemeleri gerekmektedir. Peygamberlerin dahi çeşitli zorluklar yaşadığını bilen insan, başına gelen musibetlere karşı karamsar olmadan ve Allah'tan ümidini kesmeden sabretmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Eyüp'ten bahseden âyetlerde (el-Enbiyâ 21/83-84) de belirtildiği gibi peygamberlerin karşılaştıkları bela ve musibetlere karşı takındığı tavır, bulunduğu haleti ruhiye insanlara yol gösterici niteliktedir. İmanlı insanların tıpkı Hz. Eyüp gibi sıkıntıların Allah'tan gelen birer imtihan kabilinde olduğunu bilerek sabretmesi istenmektedir. Mâtürîdî de bu sıkıntıların Hz. Eyüp'e işlediği bir hatadan ötürü verilmediğini ve bu durumun Allah'ın dilediği kulunu dilediği musibetlerle imtihan edebileceğini gösterdiğini belirtmektedir.⁷¹

İçerisinde yaşadığımız duyular âleminde de bilinir ki; bir insan karşısındakinin iyiliği ve kurtuluşu için ona defalarca uyarılarda bulunarak öğüt verse de nihai karar karşıdaki o kişiye aittir; dilerse yapar dilerse yapmaz. Burada elde edilecek fayda da zarar da kişinin

⁶⁹ İhsan Arslan, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Peygamber'in Beşeri Özellikleri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2017): 67.

⁷⁰ Ümit Şimşek, *Kur'an'ın ve Kâinatın Dilinden İman Esasları İslâm İnanç İlmihali*, 3. Bs (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 142.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/409.

kendisine aittir. Peygamberlerin konumu da bu örnekteki gibidir. İnsanlara doğru yolu gösteren, emir ve yasaklarla onları kurtuluşa erdirmeyi amaçlayan peygamberlere iman etmek de kişinin kendi elindedir. Kur'an-ı Kerim'de "ister inanın ister inanmayın" (el-İsrâ 17/107) mealindeki âyet de bu çerçevede değerlendirilmektedir.⁷² Allah'ın rahmetinin bir sonucu olarak gönderilen peygamberlerden sonra ise zulümlerinde ısrar eden kavimler helak edilmiştir. (el-Kasas 28/59) Mâtürîdî'nin ifadesine göre insanoğlu farklı mertebelerde var edilmişlerdir; kimileri işitmeye ihtiyaç duymadan aklıyla düşünür ve anlarlar, ki bunlar âlimlerdir. Kimileri tıpkı çocuklar gibi ancak başkasından dinleyerek ve sürekli uyarılarak gerçeği kavrayabilirler. Kimileri de kendi aklıyla da başkalarından dinledikleriyle de hakikati kavrayamaz, ancak karşılaştıkları şiddetli musibetlerle hakikate vakıf olurlar. Bu sebeple de Allah insanoğlunu öncelikle bela ve musibetlerle imtihan etmekte ve yaptıkları hatalardan dönerlerse imtihanı kazandıklarını, aksi halde yanlıştaki ısrarcı olduklarında da helak olduklarını belirtmektedir.⁷³ Peygamberlerin yolunda olan ve onlara iman edenler ise helak olmaktan kurtulup Allah'ın rahmetini kazanmışlardır.

1.2.4. Kitaplara İman

Yüce Allah dünya hayatında insana yol gösterici olmaları için peygamberleri ve kitapları göndermiştir. Allah'ın insanlara kitap göndermesi; insanın Rabbine muhatap olması demektir. Allah tüm semavî kitapları hidâyet ve nur olarak nitelendirmiş, onları insanlara yanlış ve doğruyu gösteren, insanları bilinmeyen yönlerle ve helake sürüklenmekten koruyan delil olarak göndermiştir.⁷⁴ İslâmiyet'te ilahî kitapların tümünün ilk indirilen haline iman etmek farz olmakla beraber, Kur'an-ı Kerim dışındaki semavî kitapların tahrif edildiklerini de kabul etmek gerekmektedir.

Peygamberlere iman etmenin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan kitaplara iman; akli açıdan da gerekli kabul edilmektedir. Nitekim peygamberlerin vefatından sonra insanların hak ile batılı ayırt edebilmek için yol gösterici kaynaklara ihtiyaçları bulunmaktadır. Aksi halde bireyler ve toplumlar karşılaştıkları yeni sorunlar karşısında çaresizlik içinde doğru yoldan uzaklaşabilmektedir.⁷⁵ İnsanlar arasında ortaya çıkması muhtemel

⁷² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 8/417.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 5/461.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 5/159.

⁷⁵ Çelebi, *Kitaplara İman*, 21.

anlaşmazlıklarda müracaat kaynağı hem din hem dünya konusunda Kur'an-ı Kerim'dir. Peygamberlerin vefatından sonra dinlerin yaşamına devam etmesi ve vahiyden uzak kalmış coğrafyalara tebliğ edilmesi yine ilahi kitaplar sayesinde mümkün olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in insan hayatına pek çok açıdan etki etmesi sebebiyle Allah onu muhtelif isimlerle nitelendirmektedir. Örneğin; Allah, Kur'an dini ihya ettiği içi ona ruh ismini vermiştir. Ona tabi olanların dinî meselelerdeki zihni karışıklıklarını giderdiği için rahmet ve şifa demiştir. Hidâyete ermek ve doğru yola kavuşmak isteyenlere bir aydınlatıcı olduğu için ondan nur diye bahsetmiştir. Kur'an'a uyan kişiler güzel ahlâka sahip olduğu ve insanları şan şerefe çağırdığı için kerim ve mecid olarak isimlendirmiştir. İnsanın dünya ve âhirette her çeşit berekete Kur'an vasıtasıyla ulaşabileceği için mübarek diye anılmıştır. Kur'an-ı Kerim'e tabi olan ve onun inceliklerine haiz olan kişiler hikmet sahibi olacakları için ona hâkim ismini vermiştir.⁷⁶ Dolayısıyla Kur'an; kendisine verilen isimlerden de anlaşılacağı üzere insan hayatına birçok noktada ışık olan ve kendisinden dünyevî ve uhrevî anlamda faydalanılan önemli bir kaynak olarak gönderilmiştir.

Kur'an-ı Kerim; kendi ifadesiyle insanlara bir öğüt, şifa ve rahmet kaynağıdır. (Yûnus 10/57) Kur'an'ın insanlar için öğüt olarak ifade edilmesi; doğru yolu bulmak ve Hakka ulaşmak isteyenlerin katı kalplerini yumuşatan, kararmış gönüllerini aydınlatan bir söz olması anlamındadır. İnsan bedensel rahatsızlıklarını ve hastalıklarını ilaçlarla tedavi etmeye çalıştığı gibi manevi rahatsızlıklarını ve gönlündeki hastalıkları da şifa kaynağı olan Kur'an ile gidermeye çalışmaktadır. Kur'an-ı Kerim kendisine tabi olan insanlar için hayra davet eden bir rahmet kaynağıdır. Kur'an inanan insanların imanına iman katarak (et-Tevbe 9/124) onları hidâyete kavuşturmaktadır.⁷⁷

Kur'an-ı Kerim kendisine tabi olan mü'minler için şan ve şeref kaynağıdır, ona bağlı olanlar için kendisinde fayda bulundurmaktadır.⁷⁸ Kur'an-ı Kerim'in şifa olması; yalnızca ona inanan, saygı duyup yücelten ve ondan şifa elde etmek isteyenleredir; Kur'an'ın bizi kendisi nur ve şifa olsa dahi onu hafife alan ve ondan yüz çeviren kişiler için karanlık ve ziyandır. Mâtürîdî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır; bilindiği üzere duyulur âlemde görme eyleminin gerçekleşmesi için gözün nuru ve ışığın nurunun aynı anda olması gerekmektedir, aksi halde göz kör olduğunda ışığın nuru belirse de göz göremez ve gözün nuru olduğu halde ışığın nuru olmadıkça da göz göremez. Aynı şekilde

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/161.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/85.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/400.

Kur'an'ın nurunu görebilmek ve hayata etkisini hissedebilmek için de iman nurunun tecelli etmesi gerekmektedir. Kur'an'a inanmayan insanın kalbi karanlıkla örtülü olduğu için onun rahmetine, şifasına, dünya hayatındaki yol gösterici ilkelerine vakıf olamamaktadır. Nasıl ki ilaçlar asılları itibariyle yararlı ve şifalı olmalarına rağmen insan tabiatı kabul ettiği müddetçe bu faydayı sağlıyor, tersi durumda şifa vermez hale geliyorsa; Kur'an-ı Kerim de zatında şifa ve hidâyet kaynağı olmasına rağmen kafirler için körlüktür ve kendisinde rahmet ve şifa yok gibi olmaktadır.⁷⁹ Kur'an kendisine inanan kişiye hidâyet olup imanını pekiştirirken, kendisine muhalefet eden ve kendisinden uzaklaşanı daha da kötülük ve sapıklık içerisinde bırakarak çirkinliklerini arttırmaktadır.⁸⁰ Kendisinden mübarek olarak bahsedilen Kur'an ona tabi olanlara bereket getirmekte, her türlü hayrı ve faydayı onlara sağlamaktadır.⁸¹

İnsanlar sıkıntılı, hasta ve bunalımda hissettikleri dönemde Kur'an'a daha çok sarılmaktadırlar. Hastalar maddi ve manevi şifasını, hükümdarlar adaleti, önderler fazilet derslerini, âlimler ise ilmi Kur'an'da aramış ve bulmuştur.⁸² Kur'an insanların kimliklerine, mallarına, statülerine bakmaksızın her birine ihtiyacı olanı vermektedir. İslâm; getirdiği emir ve yasaklarla tüm insanlığı muhatap almakta ve evrensel ahlâk ilkelerini kendinde barındırmaktadır. İslâm dininde üstünlüğün yalnızca Allah'a olan itaate bağlı oluşu insanların Kur'an-ı Kerim'e olan yönelişlerini artırmaktadır.

Kur'an-ı Kerim ilahî kitapların sonuncusudur ve ebediyete kadar korunacağı da Allah tarafından müjdelendiğiştir. (el-Hicr 15/9) Bu sebeple son kitap ve son peygamberle birlikte insanların kıyamete kadar karşılaşacağı sorunların çözümü veya çözüme götürecek temel yol ve ilkelerin de bu kitapta bulunması gerekmektedir. Konu hakkında "... Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber ... olarak indirdik" (en-Nahl 16/89) mealindeki âyet de onda her şeyin bir açıklamasının bulunduğunu belirtmektedir. Allah şehâdet âlemini gâib âleme delil yapmış ve bu noktada Kur'an'ı temel alarak akıl yürütme ve düşünme yollarıyla ebediyete kadar ihtiyaç duyulan bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır.⁸³ Günümüzde ortaya çıkan kelâmî veya fikhî soruların cevapları da Kur'an-ı Kerim'de doğrudan veya dolaylı olarak bulunmakta olup, âlimler çeşitli yollarla gerçek bilgiye ulaşmaktadır.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/382.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/85-86.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/285.

⁸² Şimşek, *İslâm İnanç İlmi*, 149.

⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/196-197.

Beden ve ruhtan meydana gelen insan; fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayamadığı takdirde birtakım afet ve hastalıklara maruz kalmaktadır. İnsan bedensel hastalıklarına şifa olması için kullandığı ilaçlarla tedavi olmakta; aksi halde bu rahatsızlıklar bedenlen helak olmasına sebep olmaktadır. Aynı şekilde manevi rahatsızlıkları tedavi edilmeyen insan da telef olmaktadır. İnsanın bu şekilde var olan dinî-manevî sıkıntıları için de hem bir öğüt hem de şifa olarak kendisini en iyi tanıyan, O'nu yaratarak tüm kodlarıyla bilen varlık tarafından tedavisi gönderilmiştir.⁸⁴ Allah Teala kişinin ruhsal rahatsızlıklarını iyileştirdiği için de Kur'an'a bizatihi kendisi şifa ismini vermiştir. Kur'an'dan bir öğüt olarak bahsedilmesi de (el-İsrâ 17/82) insanın kalbini yumuşatması ve karanlıkları aydınlatması sebebiyledir. Öğüt; hem iyi ve güzel olan her şeye davet eden hem de zararlı ve korkulan her şeyden uzak tutan sözdür. Zira Kur'an'da insanların doğru yolu bulmak istedikleri ve düşündükleri takdirde içerisinde bulundukları dünyevi ve uhrevi sıkıntıları giderecek, karanlık gönüllerini aydınlatacak ve onlara ışık olacak sözler bulunmaktadır.⁸⁵

1.2.5. Âhirete İman

Dünya hayatının akabinde var olan, ölümsüz hayat ve ebediyete ait hallerden ibaret olan hayata âhiret hayatı denmektedir.⁸⁶ Allah'a ve O'nun rehber olarak gönderdiği peygamberlere iman etmek; insanların yaptığı her fiilin hesabını vermeleri gerektiğine ve bu sebeple de hesabın görüleceği başka bir âlemin varlığına dair inancı da beraberinde getirmektedir.⁸⁷ İnsanın ilâhî adaletin sağlanması hususundaki arzusu, onda âhiretin varlığına dair hem istek uyandırmakta hem de imana sevk etmektedir.

Dünya hayatının bir imtihan yurdu olması, mü'min ile kâfirin dünyadayken aynı lezzeti veya belayı tatmalarını mümkün kılmaktadır. Ancak mutlak manada adaletin gerçekleşeceği yer olan âhirette bu mümkün görülmemektedir. Zira Allah'ın hikmeti, iki gruba verilecek karşılığın farklı olmasını gerektirmektedir.⁸⁸ Dünya fırsatları ve menfaatlerinden faydalanma açısından temiz insanla pis insan eşit olmasına rağmen hikmet açısından bu iki tarafın ayırt edilmeleri ve aynı olmamaları gerekmektedir. Bu hal

⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 7/85.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 7/85.

⁸⁶ Bekir Topaloğlu, "Âhiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 543-548.

⁸⁷ Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 28. Bs (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 311.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 16/39.

de onların birbirinden ayırt edilecekleri farklı bir âlemin ve öldükten sonra dirilmenin gerektiğine delâlet etmektedir.⁸⁹ Gerçek anlamda adalet; bireylerin fiillerinin ilahi mahkemede değerlendirilmesiyle sağlanabilmektedir.⁹⁰ Bu bilinçle hareket eden insan karşılaştığı sıkıntılara, musibetlere, haksızlık ve adaletsizliklere karşı koyabilmekte, adaletin gerçekleşeceği günü bekleyebilmektedir.

İnsanların malları, canları, evlatları ve bizatihi kendileri Allah’a ait olması sebebiyle, O’nun insanları her türlü şekilde sınama hakkına sahip olduğu aşîkardır. Ancak Allah kerem ve lütuf sahibi olduğundan henüz başlangıç aşamasındayken insanları her türlü nimetle ve zorluklarla imtihan edeceğini belirtmiştir. Bu durum insanların karşılaştıkları musibetler karşısında gönüllerinin sıkışmaması, morallerinin yüksek kalması ve imtihan içerisinde sızlanmamaları için Allah’ın bir hikmetidir. Nasıl ki insan dünya hayatında zorluğu hakkında önceden haberdar olduğu veya alışmış olduğu meseleleri aksine kıyasla daha tedbirli ve kolay karşılayıp atlatıyorsa, bu durum da tıpkı bunun gibidir. Allah önceden uyarı ve beyanlarda bulunarak meydana gelen her şeyin O’nun insan ve evren üzerindeki planlamalarının bir sonucu olduğunun fark edilmesini istemektedir.⁹¹

Allah Teâlâ’nın evreni ve içindekileri yaratmasında insanlar için faydalar mevcuttur. Zira Allah’ın bir şeyi faydasız bir şekilde veya özellikle yok olması için yaratması abes kabul edilmektedir.⁹² Bu sebeple bu evrenin ve insanların da faydasız yere yaratılmış olması düşünülmemektedir. Allah Kur’an-ı Kerim’de “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?” (el-Mü’minûn 23/11) buyurarak insanın yaratılışının yalnızca ölüm için değil, bilakis tekrar diriltilerek hesaba çekilmek için olduğunu belirtmektedir.⁹³

1.2.6. Kazâ ve Kadere İman

Allah Teâlâ’nın mahlûkata ilişkin plan ve işleyişini gerçekleştirmesini ifade eden kazâ ve kader kavramları kimi âlimlerce aynı manada kullanılsa da genel itibarıyla birbirlerinden farklı tarif edilmektedir. Mâtürîdîler’e göre kader, Allah’ın ezelden ebede değin

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 12/32.

⁹⁰ Temel Yeşilyurt - Mehmet Taşdelen, “Ahiret İnancının Pratik Yansımaları”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2012): 62.

⁹¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/306.

⁹² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/567.

⁹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/28.

gerçekleşmiş ve gerçekleşecek şeylerin sıfatlarını, mekân ve zamanını bilmesi; kaza ise, Allah'ın ezelde takdir ve irade ettiği şeyleri vakti geldiğinde ilim ve iradesine uygun olarak yaratması olarak ifade edilmektedir.⁹⁴

Mâtürîdî, kazâ ve kader meselesinin çözüme kavuşturulması için öncelikle kulların fiillerinin yaratılmış olduğunun ispat edilmesi gerektiğini belirtir. Zira fiillerin yaratılmış olması; fiillerin gerçekleşmesine hükmedildiğini yani kazâyı ve fiillerin iyilik kötülük nitelikleriyle birlikte belirlendiğini yani kaderi ispatlamaktadır. Allah her şeyin meydana geleceği mekânı, zamanı, doğruluk ve yanlışlığını, oluşacak mükafat ve cezayı belirlemiştir.⁹⁵

Allah Teâlâ'nın zamandan münezze olması sebebiyle O'nun için geçmiş zaman-şimdiki zaman-gelecek zaman ayrımı yoktur; bu üç zaman da aynıdır ve birdir. Allah her şeyi zaman ayrımı olmaksızın bilmektedir. Allah, insanların fiillerini de zaman üstülükte ve fiillerinin meydana geldiği ânda bilmektedir.⁹⁶

Kaza ve kader inancı insanların kendi iradeleriyle işlemiş oldukları fiiller için mazeret oluşturmamaktadır. Zira Allah insanları hiçbir fiil üzerine zorunlu kılmamış, fiillerinde tercih hakkı sunmuştur. Bilinmektedir ki insan ihtiyar sahibi bir faildir ve herhangi bir işi yapıp yapmamak kendisinin karar verebileceği bir durumdur.⁹⁷

İslâm inancında ve özellikle de Ehl-i sünnet'in kader algısında bireyin özgüveni desteklenmektedir. Nitekim birey bir fiili gerçekleştirmeye karar verdiğinde onda bu davranışı gerçekleştirmesi için gerekli iradeyi anında yaratacak kadar yakın olan Allah'ın varlığı kişinin kendisini güvende hissetmesini sağlamaktadır. Dinî referansları aktifleştirerek bireyin özgüvenini sağlamlaştıran kader inancı, teorikte var olan dinî mesajların canlı bilince taşınması demektir. Bu bağlamda da dinin birey hayatına etki eden boyutunun en kapsamlı halini kader inancı oluşturmaktadır. Kadere iman etmiş olan birey elinden gelen gayreti gösterdiği fakat üstesinden gelemediği sıkıntılar veya başarısızlıklar için gelecekte ümidini kesmeden, meydana gelen hâlin henüz farkına varamadığı başka hayırlarla dolu olduğunu düşünmektedir. Bu ferahlık hissi kişinin psikolojik buhranlara düşmeden yeni girişimlere yönelmesini sağlamaktadır ki bu da

⁹⁴ Ali İbn Muhammed Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, thk. Ali Erkan, 1. Bs (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), "Kader", 179.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 582.

⁹⁶ Kılavuz, *Kelâm'a Giriş*, 174.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 590.

psikoterapide kullanılan tedavi yöntemlerinden biridir.⁹⁸

1.3. İnanç Esaslarının Bireylerin Hayatına Yansımaları

İnsan günlük yaşamında dinî, ilmî ve bedîî deneyimleri genellikle iç içe yaşamaktadır. İnsandaki bu beşerî tecrübe bütünlük arz etmektedir ve Kur'an-ı Kerim'e göre bu deneyimlerin "imanî tecrübe" ile tamamlanması gerekmektedir.⁹⁹ İslâmiyet'te var olan bu bütünlük ve denge mutedil bir insan ve toplum inşa edilmesini sağlamaktadır. İnsan; mana arayışını, ihtiyaç duyduğu ahlâkî ilkeleri, problemler karşısındaki duruşunu ve bu gibi pek çok durumu imanı sayesinde sağlıklı bir biçimde karşılayabilmektedir.

Akıl ve irade sahibi insan duygularıyla yaşamakta ve hem biyolojik hem de psikolojik birtakım şeylere ihtiyaçlar duymaktadır. Bu ihtiyaçlarını karşılanması için de aşkın ve her türlü eksiklikten münezzeh bir varlıkla iletişim halinde olmak istemektedir. İnsan fiziksel ve biyolojik olduğu kadar psikolojik ve sosyolojik olarak da Allah'a muhtaçtır. Beden ve ruhtan meydana gelmiş olan insan fitraten bir Tanrı inancına sahip olma ve O'na yönelme isteğiyle var olmaktadır. Kendisini ve tüm evreni yaratmış olan Allah'a samimi bir muhabbet ve bağlılıkla kulluğunu göstermek isteyip O'na sığınmaktadır.¹⁰⁰

Anlama, sorgulama ve düşünme üzerine yaşam süren insan için her şeyin bir manası ve sebebi olmalıdır. İnsanda var olan din duygusu ve Allah inancı ona bir bakış açısı kazandırarak yaşam ve ölüm ötesi hakkında açıklamalar ve tatmin edici cevaplar sunmaktadır. Âhiret inancına sahip insanların oluşturduğu toplumlarda ölümden sonraki yaşam hakkındaki kabuller küçük yaştan itibaren öğretilmektedir. Bu öğretiyi bireylerin anlam boşluğuna düşmelerinin önünde büyük bir engel oluşturmakta, bir nevi koruyucu hekimlik görevi üstlenmektedir. Suda yaşayan balıkların ve diğer canlıların suyun farkında olmayışları gibi insanlar da yaşam içerisinde âhiret inancının bu yararını açıkça idrak edemeyebilirler.¹⁰¹ Anlam arayışında olan insan için özellikle âhiret inancı önemli bir alanı doldurarak kişiye var olma gayesini hatırlatmakta, aynı zamanda dünyanın da gerekliliğini ve önemini hissettirmektedir. Varoluşsal boşluğunu inancıyla tatmin eden kişi ruh sağlığını korumakta, psikolojik ve sosyolojik dengesini devam ettirmektedir.

⁹⁸ Faruk Karaca, "Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma (Farklı Kader Algılarının Psikoterapik Değeri Üzerine)", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006): 483.

⁹⁹ Mehmet Aydın, "Allah'ın Varlığına İnanmanın Akliliği", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2 (1986): 20.

¹⁰⁰ M. Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik bir Yaklaşım* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 429-430.

¹⁰¹ Horozcu, "Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi", 106.

İçinde yaşadığımız ve bir imtihan yeri olan dünya; mutlak adaletin gerçekleştiği ve kişilerin her daim huzur bulduğu bir yer değildir. Akıl ve kalp; iyi insanların mutluluk ve başarı içerisinde, kötülerin ise hak ettikleri cezaları almış olduğu bir dünya arzulasa da dünya hayatında bu durum imkân dahilinde değildir. Ancak tüm bunların gerçekleşeceği âhiret hayatının varlığı bu problemlere karşı kişinin sabretmesini sağlamaktadır.

Karşılaştığı hastalıklar, haksızlıklar, ölüm ve benzeri acılar, bela ve musibetlere karşı insanda iki tür eğilim görülmektedir; birincisi durumu iyileştirmek için bir çaba göstermeyip yakınmak, ikincisi bu problemleri aşmak adına çözüm arayışına girmek. İnsanın karşılaştığı bela ve musibetleri nimet veya bedbahtlık vesilesi kılması onun sabır göstermesi ya da iradesiz olmasıyla ilişkilidir.¹⁰² Modern dünyanın en önemli problemlerinden biri olan depresyon; genellikle dünyaya hiç bitmeyecekmişçesine bağlı olan ve yaratılış amacını tam manasıyla kavrayamayan insanlarda görülmektedir. Teslimiyet ve tevekkül kavramlarını hayatlarına yansıtamayan kişiler depresyona girerek günlük yaşamlarını zorlaştırmaktadır.¹⁰³ İslâmiyet'in öngördüğü düşünce dünyasına sahip olan bireyler ise karşılaştıkları problemlerin Allah tarafından kendilerine biçilmiş bir sınav olduğunu biliciyle hareket etmekte ve bunları aşabilmek için psikolojik ve dinî çözümler aramaktadır. İnsan için problemlerle başa çıkma yöntemlerinden biri olan dinî inanç onun Allah'a sığınmasına, problemleri Allah'a havale etmesine ancak bunu yaparken elinden gelen çabayı da göstermesine, sabırla her sıkıntının giderileceği âhiret gününü beklemesine vesile olmaktadır.

Fıtraten unutulmaktan ve yok olmaktan haz duymayan insan için ölüm korkusu da aşılması gereken problemlerden birisidir. Ebedî yaşama arzusuna sahip olan insanoğlu ölümle birlikte hayatının sona ermesinden tedirgin olmakta ve bu sebeple boşluğa düşmektedir. İslâmiyet'in âhiret inancı ise kişiye ölümden sonra yeni bir hayatın başladığını ve ruhun ölümsüzlüğünü belirterek ondaki bu arzu ve korkunun dengelenmesini sağlamaktadır. Ölümün bir son olduğu ve yeniden dirilişin imkânsız olduğu düşüncesi kişinin tüm gücünü bedenî arzularını tatmin etmek için kullanmasına sebebiyet vermekte, helal-haramın gözetilmediği salt fayda elde etmeye dayalı yaşamlar

¹⁰² Şeyma Dedemoğlu, *Ahiret İnancının İmtihar Girişimini Önlemedeki Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 63.

¹⁰³ Ali Rıza Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/3 (2009): 89.

ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁴ Böyle bir durumda ise kişi kendi hayatı adına olumsuz ve geri dönülmez yanlışlara sürüklenebileceği gibi toplum içerisindeki huzur ve güven ortamı da sarsıntıya uğramaktadır.

İnsana özgü temel bir değer olan ve toplumsal yaşam için oldukça önemli olan ahlâk, dinden bağımsız da ele alınabilmektedir. Ancak dinden bağımsız bir biçimde ortaya koyulan ahlâk anlayışı olumsuz sonuçlar doğurabilmekte ve hem bireysel hem de toplumsal zararlara yol açmaktadır. Bununla birlikte İslâmiyet ahlâklı olmaya önem vermiş, âyet ve hadislerle insanı bu doğrultuda olmaya sevk etmiştir. Kişinin sevgi, merhamet, adalet, tevazu, şükür, güven gibi erdemlere sahip olmasını isteyen İslâm dini, bu meziyetler karşılığında da âhirette mükafatlar vaat etmiştir.¹⁰⁵

İnsanın ahlâklı olmasındaki en büyük destek dinden gelmektedir. Ahlâkî ilkeler ancak Allah'a ve âhiret gününe olan iman ile desteklendiği takdirde devamlı olmaktadır. Toplumun dinî inançlara bağlılığı azaldıkça hukukî ve ahlâkî suçlar artmaktadır, zira din olmadığı takdirde ahlâkın yaptım gücü de olmamaktadır. Allah'ın ve âhiret hayatının varlığına iman etme kişinin ahlâkî açıdan iyiye yönelmesi için teşvik edici olmaktadır. Ahlâk ve inanç ilişkisinin bir arada değerlendirilmesi kişinin tutum ve davranışlarında önemli etkiler oluşturmaktadır.¹⁰⁶ Bireyin kendi yaşamı ve toplumdaki konumu için gerekli olan erdemlerin kazanılması ve sonrasında bu kazanım üzerinde devam edilmesi iman sayesinde gerçekleşmekte, İslâmiyet'te iman edenlerin ahlâklı olmaları zorunlu bir gereklilik hükmünde görülmektedir.

Sosyal bir varlık olan insanın hem kendisine hem de topluma karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Aktif bir biçimde her daim insanı gören, gözeten, yaptıklarından haberdar olan bir ilah anlayışı insanın sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamaktadır. İslâmiyet'in yaptırım gücüne bakıldığında, insanların kalplerindeki Allah korusu ve O'na karşı sorumlu olmanın bilinci bulunmaktadır.¹⁰⁷ İslâmiyet'te melekler aracılığıyla insanın her anının kayıt altına alınması da insandaki bu sorumluluk bilincinin artmasını ve kişinin dünya hayatında temkinli davranmasını sağlamaktadır. Peygamberler aracılığıyla insana

¹⁰⁴ Muhammed Karahan Akgül, *Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020), 91.

¹⁰⁵ Mehmet Yılmaz, *Ahiret İnancının Manevi Motivasyona Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Avrupa İslam Üniversitesi, 2017), 64-65.

¹⁰⁶ İbrahim Demirtaş, *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008), 41-43.

¹⁰⁷ Akgül, *Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri*, 89.

iyi ve kötüyü, doğru ile yanlış bildiren Allah; aynı şekilde kişinin bu davranışlarının sonucunda âhiret hayatında alacağı mükafat ve cezaları da bildirmiştir. Bu esaslara iman eden kişi başıboş yaratılmadığını ve her fiilinden bizzat kendisinin sorumlu olduğunu bildiğinden kendisi ve çevresi için en doğru olanı yapmaya gayret etmektedir. Âhiret inancı kişinin sorumluluk duygusunun olumlu yönde evrilmesini sağlayan caydırıcı bir güce sahiptir. Zira sorumluluk; bireysel ve toplumsal pek çok alanda etkili, hayatın tümünü kapsayacak biçimde çok boyutlu bir olgudur ve bu sebeple ölümden sonraki yaşamı da direkt olarak etkilemektedir.

Doğduğu andan itibaren sosyal bir çevre içerisinde gelişimine devam eden insanda sosyal duygular uyanmaktadır. İnsandaki sosyal gelişime paralel olarak merkezden çevreye doğru; aile, akraba, vatandaşlık, dindaşlık ve tüm insanlığa yönelen sosyal duygular kişinin topluma beslediği duygulardır. Din insanın sosyal yaşam içerisindeki duygularını ve davranışlarını düzenlemesini, bütünlük içerisinde hareket etmesini sağlamaktadır.¹⁰⁸ Toplum içerisinde huzurlu ve güvenli bir biçimde yaşanabilmesi için belirli düzen ve kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Devletlerin kendi koymuş oldukları kanunlarla bu düzen sağlanmaya çalışılsa da bu yeterli olmamaktadır. Bu noktada insan için en etkili sınırlamaları din getirmektedir. Bilhassa insanda var olan Allah ve âhiret inancı kişinin toplumun değerlerine, kurallarına uygun hareket etmesini ve bir arada yaşamının gerektirdiği biçimde birbirlerine faydalı olacak işler yapmalarını sağlamaktadır.

Yeryüzünde tek başına bir yaşam sürdüremeyen insan, toplumun üyesi olduğundan diğer insanlarla ilişkisini de sağlıklı tutmak zorundadır. İnsan için Allah tarafından bildirilen ilkeler ve yardım olmasaydı ve insanlık kendi haline bırakılsaydı; hayat bir kargaşa ve kaosa dönüşürdü. Zira toplumu bir araya getirecek ve düzenleyecek ortak yasaların belirlenmesi insanlar için oldukça zorlu bir problemidir. Din; insanlara dünyadaki yaşamın gerçeğini göstermekte ve insanoğlunun huzur ve barış içerisinde bir arada yaşamalarını sağlamaktadır. Yaşam içerisinde karşılaşılan problemler ve kargaşalar ise dinî değil insan faktörlü sorunlar olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁹

İnsanın kalpten benimsemiş olduğu inancının bireysel ve toplumsal açıdan oldukça önemli ve aktif karşılığı olduğu aşıkardır. Bu bölümde ele aldığımız inanç esaslarının insan hayatına olan faydaları hakkında Mâtürîdî'nin eserlerinde de pek çok bilgi

¹⁰⁸ Akgül, *Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri*, 92.

¹⁰⁹ Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik bir Yaklaşım*, 429.

bulunmaktadır. Nitekim Mâtürîdî inanç esaslarını açıklarken bir nevi bu esasları bilmenin bireye olan faydalarını ortaya koymaktadır.¹¹⁰ Mâtürîdî'nin açıklamalarında tespit ettiğimiz faydaları sonraki bölümlerde ele alacağız.

¹¹⁰ Yusuf Şimşek - Ramazan Biçer, “İmam Mâtürîdî’ye Göre İnanç Esaslarının Bireysel ve Toplumsal Yaşama Yönelik Katkıları”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2021): 59.

2. BÖLÜM: İNANÇ ESASLARININ BİREYSEL HAYATA ETKİSİ

İslâm inancında Allah, insan ve âlem arasındaki ilişki daima aktif bir biçimde devam etmektedir. Allah ilmiyle, hikmetiyle, lütfuyla ve yaratıcı olma özelliğiyle her an âleme müdahil aşkın bir varlıktır. İnsanın değeri O'na karşı büründüğü tavra göre biçimlenir.¹¹¹ Allah peygamberler ve kitaplar aracılığıyla her daim insanla iletişim kurmakta ve kişilerin hayatına emir ve yasaklarıyla yön vermektedir.

Allah insanları peygamberler aracılığıyla hidâyete çağırmakta, onları fitratlarına uygun olan aslî hayat gayelerine davet etmektedir. Bu yol insanın mana arayışına cevap veren; onun kendisiyle, hemcinsleriyle, evrenle ve Allah'la olan ilişkilerini tevhid ekseninde düzenleyen; ona dünya ve âhiret saadeti vaat eden, ifrat ve tefritten uzak mutedil bir yoldur. Kur'an-ı Kerim tevhidî bir iman ve âlem görüşü inşa ederek insanın anlam ve fiil boyutunu bu telakki üzerine kurmuştur.¹¹²

İnsan fiziksel, sosyal, biyolojik ve psikolojik her bakımdan Allah'a muhtaç konumdadır. İslâmiyet'te var olan aktif kul-ilah ilişkisi insanın yaratıcısına karşı samimi bir bağlılık ve muhabbet içerisinde olmasını sağlamaktadır. İnsanda oluşan bu bağ onun dünya hayatında karşılaştığı problemlerde kendisine yol gösteren bir olgudur. Allah'a iman eden ve O'nun varlığını hayatın her alanında hatırlayan insan kendisini daha iyi hissetmekte, anlam arayışını bu hakikat sayesinde bulabilmekte, karşılaştığı bela ve musibetlere karşı bir dayanak oluşturabilmektedir. Bununla birlikte inanç kişinin sınırlarını da belirlediğinden insanın dünya hayatında uyması gereken kurallar çerçevesinde özdenetim oluşturmakta, sorumluluk duygusu kazandırmaktadır.

Kişinin dini hususları kabul ve ikrar etmesi anlamındaki inanç; hayatın bütünüyle ilgili bir husustur. İnanç bireyin psikolojik ve sosyolojik yaşantısına pek çok açıdan etki ederek onun yaşamını anlamlı kılmaktadır. İnancın kişinin bireysel ve sosyal yaşamına dair katkılarını, Mâtürîdî'nin de ön plana çıkardığı birkaç temel başlıkta ele alacağız.

2.1. Hayatın Anlamı

Akıl sahibi olmasıyla diğer canlılardan ayrılan insan, bu kabiliyeti neticesinde kendi

¹¹¹ Hüsameddin Erdem, "Deizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9: 109-111.

¹¹² Talip Özdeş, "Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2006): 21.

varlığını da sorgulamaktadır. İnsan ilk olarak kendi varoluşunu, sonrasında da hayatı anlamlandırmaya çalışmaktadır.¹¹³ İnsanlık var olduğundan beri her dönemde ve mekânda insanoğlunun kalıplaşmış sorularına yanıt aranmıştır: “Ben kimim? Hayattaki amacım nedir? Hakikat ne demektir? İyilik, güzellik, sevgi nedir? Öldükten sonra yeni bir hayat mevcut mudur? Evren gücünü nereden alır? Tanrı kimdir veya nedir?”¹¹⁴ İnsan düşünmeye başladığında sıradan veya değil pek çok sorunun cevabını aramaya yönelmektedir. Bu arayış mutlu ve anlamlı bir hayata ulaşma gayesi içindir, zira gayesiz işler manasız olduğundan varlığa dair makul yanıtlar aranmaktadır.

İnsan merkezli yaratılmış olan evrende her şey onun etrafında şekillenmiştir ve insan sorumluluk sahibi kılınmıştır. İnsana yüklenmiş olan bu sorumluluk onun anlam arayışına yönelmesine sebebiyet vermiştir. Başlangıçtan beri kendi varlığını konumlandırmaya çalışan insan, âlemi ve diğer varlıkları da anlamlandırmaya çaba göstermiştir. Evrende insan hariç tüm varlıkların tıpkı paketlenmişçesine programları kendilerine sunulmuşken, insanın programı kendi iradesine bırakılmıştır.¹¹⁵ Bir anlam arayışına girerek hem kendi tikel varlığının hakikatine hem de tümel açıdan varlığa dair bilgiye sahip olmak isteyen insan işe öncelikle kendi varlığına dair sorgulamalarla başlamaktadır.¹¹⁶ “O Rabbin ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi.” (el-İnfîtâr 82/7) âyetindeki şekillendirme kavramı için “Allah sanatkârını tanımaya işaret edecek biçimde düzenledi”¹¹⁷ şeklinde yorumlayan Mâtürîdî de tefekkürün ilk varlığının insanın bizatihi kendisi olduğunu ifade etmektedir. Kendi varlığını keşfeden insan, buradan hareketle âlemde var olan diğer varlıklara ve aralarındaki ilişkiye de ulaşmaktadır.¹¹⁸

İnsan, yaşam içerisinde bir amaç ve anlam bulma arayışı içerisindeydir. Bu arayış, onun belirsizlikleri yok edip açığa kavuşturma arzusunun ve kendisini bir amaca adayarak anlamlı yaşam sürme isteğinin göstergesidir. Birey bu anlam arayışını tatmin edemediği takdirde varoluşsal bunalımlara ve gerginliklere maruz kalmaktadır.¹¹⁹ Anlam arayışı

¹¹³ Zeynep Altınok, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımı Bağlamında Hayatı Anlamlandırma ve Din* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022), 7.

¹¹⁴ Saffet Kartopu, *Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2006), 20.

¹¹⁵ İbrahim Hakkı Kaynak, “İnsanın Anlam Arayışında Din ve Mit’lerin Rolü”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1 (2012): 675.

¹¹⁶ Osman Nuri Demir, *Mâtürîdî’de İnsan Tasavvuru* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 155.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 17/102.

¹¹⁸ Osman Nuri Demir, “Mâtürîdî’de Vahyin, Bireyi ve Toplumu İnşası”, *Tevilat* 3/2 (2022): 374.

¹¹⁹ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisine Giriş*, 4. Bs (İstanbul: DEM Yayınları, 2015), 59.

kişinin keşfetmesini, korumasını ve gerektiği takdirde değerlerini yeniden düzenlemesini içeren aktif bir süreçtir.¹²⁰

Günümüzde iletişim, medya, sanat, sağlık gibi pek çok alanda oldukça hızlı bir gelişim ve değişim yaşanmaktadır. İnsanların yaşam kalitelerini arttırmaya yönelik olan bu gelişmeler ne yazık ki bireylerin yalnızlık, kaygı, şiddet, depresyon, ümitsizlik gibi duygularına kapılmalarına ve çok daha ciddi seviyelerdeki psikolojik travmalara maruz kalmasına engel olamamıştır. İnsanın bu trajediyi ve mutlu bir hayatla arasındaki psiko-sosyal durumları aşamamasındaki en büyük etken yoğun duygularla yaşadığı ve tam anlamıyla karşılığını kavrayamadığı “varoluşsal anlam problemi”dir.¹²¹

Modernizmle birlikte daha huzurlu bir yaşam sürmesi beklenen insan günümüzde birçok sosyal ve ruhsal problemlerle başa çıkmaya çalışmaktadır. Bedenî ve maddî ihtiyaçlarının pek çoğunun karşılanmasına rağmen insanın tatmin olmadığı ve eksik hissettiği görülmektedir. İnsanlardaki huzursuzluk, yalnızlık, anlaşılmazlık ve güvensizlik gibi hisler onun dünya hayatını sağlıklı bir biçimde devam ettirmesine sebebiyet vermektedir. Beden ve ruhtan meydana gelen insan hangi çağda olursa olsun bu iki yönünü de doyurmadığı müddetçe hep noksan kalmaktadır.

Modern dünyada insanın yalnızca maddi ve bedensel ihtiyaçlarına önem verilip tüm düzenlemeler nefsanî arzu ve istekleri kısıktırma amacıyla düzenlenmektedir. 18. asırda aydınlanma çağıyla birlikte Batı’da metafizik dışlanarak insanın hayat gayesi dünyevi sınırlara indirgenmiş, anlam ve amaç açısından insanı tatmin etmeyen dünya görüşü benimsenmiştir.¹²² Fakat insanın yalnızca fiziki boyuttan ibaret olmadığı ve metafizik bir alanı da olduğu unutulmamalıdır. Varoluşsal anlam arayışına cevap bularak kendini güvende hisseden insan, diğer varlıkların da kendilerini güvende hissetmeleri için telkinlerde bulunmaktadır.¹²³ Evren; seküler düşünce biçimlerinde öne sürüldüğü gibi ilâhî güç ve varlıkların bulunmadığı, matematiksel ve boş bir düzen olarak kabul edildiğinde bu durum pek çok insana ürperti ve korku vermektedir. İnsan ise kendisini varoluş açısından güvende ve emin hissetme ihtiyacı duymaktadır.¹²⁴

¹²⁰ Kenneth I. Pargament, “Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Ali Ulvi Mehmedoğlu 5/1 (2005): 282.

¹²¹ Hâbil Şentürk - Selahattin Yakut, “Hayatın Anlamı ve Din”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/33 (2014): 46.

¹²² Hulusi Arslan, “Mâtürîdî’ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”, *Hikmet Yurdu* 2/4 (2009): 72.

¹²³ Ramazan Altıntaş, “Hayatın Anlamını Kavramak”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2022.

¹²⁴ Hökelekli, “Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları”, 271.

Her insanın dünya hayatında karşılaştığı farklı zorluklar bulunmaktadır. Ancak en kötü şartlarda olsa dahi yaşamın bir anlamı olduğuna dair inancı olan kişinin bu hayatı sürdürmesi kolaylaşmaktadır. Nietzsche de konu hakkında “Yaşamak için bir nedeni olan kişi, hemen her nasıla dayanabilir” sözüyle aslında bir anlam ve amaca ulaşma arzusundaki insanların bilincini yansıtmaktadır. İnsanın ihtiyacı olan şey problemsiz ve gerilimsiz bir hayat değildir, kaldı ki böylesine mutlak iyi bir hayat da mümkün görülmemektedir. İnsana lazım olan şey, kendi iradesiyle seçtiği ve uğruna çaba göstereceği ulvî bir amaç uğruna mücadele etmektir.¹²⁵

Hayatın anlamının ne olduğuna dair verilecek cevaplar kişiden kişiye değişebilmektedir. Kimi için bu cevap dinî bir temele dayandığı gibi, kimi için de felsefî veya başka esaslarla ilgilidir. Bireyin tercih ettiği amaç, ona derin manalar sunmaktadır ki bu sayede kişi o amacın peşinden gitmektedir.¹²⁶ Bu sayede hayatına anlam kazandıran birey manevî tatminlikle sağlıklı bir biçimde hayatına devam edebilmektedir.

İnsan hayatın anlamını ve kendisinin varoluş sebebini bulmak adına felsefeye, sanata, kişisel sorumluluklarına ve hepsinden öte bir dine veya aşkın bir yaratıcı güce yönelmektedir. Bu arayış salt olarak içinde bulunduğumuz dünya hayatına değil nihai bir anlama yöneliktir. Albert Camus da insan için en acil meselenin hayatın anlamı arayışı olduğunu belirtmektedir. Bu nihai anlam arayışı her haliyle dinî olmamakla birlikte, en tatmin edici ve güçlü hale dinî bir içerik kazandığında bürünebilmektedir.¹²⁷ Zira bu noktada din ve inanç olgularıyla karşılaşan insandaki arayış manevî bir temele dayanmaktadır. Hindu metinlerinden *Bhagavad Gita*’da da insanın adeta inancı tarafından yaratıldığı belirtilmektedir.¹²⁸ İnanç insan hayatında birçok noktada varlığını hissettirir. Bu sebeple insanda var olan kuvvetli bir inanç ve güven duyduğu İlah’ın varlığı psikolojik destek sağlamaktadır. “Noverim me, noverim te” yani kendimi bilirsem Sen’i bilirim felsefesinden hareket eden insan Tanrı’yı bilmekle aslında bizatihi kendini bilmeye gayret etmektedir.

İnsan düşünme, hayal etme, kendi varlığını bilme gibi niteliklerle ve kabul edilme, sevgi,

¹²⁵ Viktor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, trc. Selçuk Budak, 3. Bs (İstanbul: Okuyan Us, 2009), 118-119.

¹²⁶ Kartopu, *Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama*, 27.

¹²⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 60.

¹²⁸ Arzu Öztan, *İnsanın Anlam ve Mutluluk Arayışında İnancın Rolü* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019), 82.

kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlarla donatılmıştır. İnsanın bu ihtiyaçları tam anlamıyla karşılanmadığı takdirde bireyde değersizlik ve anlamsızlık hislerinin oluştuğu görülmektedir.¹²⁹ İnsanın dünya hayatında bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaçların önem sırasının belirlenmesi de işleyiş açısından önemlidir. İnsanın ihtiyaçlarının hiyerarşik düzende belirlenmesi konusunda önemli çalışmalar yapan psikolog Abraham Harold Maslow, kendi adını taşıyan “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi” kuramını geliştirmiştir. Bir piramidin içinde insan ihtiyaçlarını temelden ileriye doğru kademelendiren Maslow’a göre tüm insanların ihtiyaçlarının önem sıralaması bu şekildedir. İhtiyaçlar hiyerarşisinde doyuma ulaşan güdüler sonucunda üst seviyedeki güdülerin giderilmesine geçilir. Piramidin tabanında ise temel gereksinimler bulunmaktadır.¹³⁰ Piramidin en üst düzeyinde ise kendini gerçekleştirmiş insanın özellikleri yer alarak, doyum noktasında zirveye ulaşmayı ifade etmektedir.

Maslow’a göre insanın manevi yönden tatmin olması, maddi rahatlığına yani gereksinimlerinin karşılanmasına bağlıdır.¹³¹ Kur’an-ı Kerim’de de cennet tasvirleri insanı motive edecek dünyevi lezzetler ve ihtiyaçlar üzerinden yapılmaktadır. (Yâsin 36/55-57, Fussilet 41/31-32, Muhammed 47/15) Bu noktada insanın dini meselelerde motivasyonunu sağlam bir iman sağlasa da bu iman aşkını canlandıracak beşerî gereksinimlerin de motivasyon kaynağı olduğu görülmektedir.¹³² Piramidin temelinde olan fizyolojik ihtiyaçlar giderilmeden kişinin özellikle fikhî boyuttaki eylemlerini tam manasıyla gerçekleştirmesi mümkün görülmemektedir. Temel düzeydeki ihtiyaçların karşılanmasından sonra insanın kendisinin ve ailesinin, çevresinin güvenlik noktasındaki ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. İslâmiyet için en önemli kavramlardan biri olan güven, aslında iman kelimesinin de karşılığıdır. Kişi iman ederek bireysel ve sosyal manada kendini güvence altına aldığı gibi başkalarına da güven verir. Kur’an-ı Kerim’in indirildiği dönemde kabileler arasındaki anlaşmazlıklar ve düşmanlıklar sebebiyle ihtiyaç duyulan en temel olgu da imanla birlikte güvenin tesis edilmesidir.¹³³ Allah’a iman eden

¹²⁹ Ayhan Aydın, *Yaşadığımız Dünya* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002), 174, (Aktaran: Kartopu, 23).

¹³⁰ Seyithan Can, “Allah’a İmanın Psiko-Sosyal Temelleri (Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Bir Değerlendirme)”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020): 477.

¹³¹ Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 247, (Aktaran: Can, 486).

¹³² Can, “Allah’a İmanın Psiko-Sosyal Temelleri (Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Bir Değerlendirme)”, 486.

¹³³ Ömer Aydın, *Kur’an-ı Kerim’de İman-Amel İlişkisi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 21, (Aktaran: Can, 490).

kişi de haksız yere bir insanı öldürmenin en büyük günahlardan olduğunu bilir, insanın canının dokunulmazlığına ve can güvenliğini sağlamaya da dikkat eder.

Maslow insanın fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasını mutlu olunması için yeterli görmez. İlk iki aşamada fizyolojik ve güvenlik gereksinimlerini karşılayan insan için üst basamak olan sevgi ve ait olma düzeyine dair ihtiyaçlar ortaya çıkar. Kur'an-ı Kerim'de de Allah'a iman temeline sevgi olduğu belirtilmektedir. (el-Bakara 2/165) Efendimiz de "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de (gerçek anlamda) iman etmiş olamazsınız."¹³⁴ buyurarak iman ve sevgi ilişkisini ön plana çıkarmaktadır. Allah ile bir bağ kurmak insanın bu dünya hayatındaki amacıdır ve bu bağ sevgiyle oluşmaktadır.¹³⁵ İnsan fitraten sevdiğine ait olan her şeye değer vererek anlam yükler. Bu bağlamda kişinin Allah'a olan sevgisi de O'nun yarattığı tüm varlıklara ve de özelde insana yansımaktadır.¹³⁶ Maslow'a göre bu aşamadan sonra insanın hem özsaygısını sağlaması hem de başkaları tarafından saygın kabul edilme arzusunu tatmin etmesi gerekmektedir. İslâmiyet'te insan bizatihi saygın bir varlık olduğu için onun maddi ve manevi kişiliği değerli hatta ölü bedeni dahi kıymetlidir. Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde de insanların birbirlerine saygı göstermeleri, küçük düşürücü ifade kullanmamaları, birbirlerinin varlıklarını önemsemeleri istenmektedir. İnsanın onur ve şerefini zedeleyici her eylemi yasaklayan İslâm, piramitte yer alan saygı gereksinimini de gidermektedir.

Tüm bu aşamalardan sonra en üst basamakta yer alan kendini gerçekleştirmek ise aslında hakiki bir mü'min olmakla eş değer anlamdadır. Zira Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın razı olduğu kullarını tanımladığı âyetlere baktığımızda bu özelliklerin Maslow'un hiyerarşisinde kendini gerçekleştiren bireylerin özellikleriyle eş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insanı ve ihtiyaçlarını yok sayarak iman noktasında çabalamanın insan hayatında karşılığı olmadığı, Allah'a ulaşmak için yolun insandan geçtiği kabul edilmektedir.¹³⁷ Kendi varlığını tanımaya ve gerçekleştirmeye çaba gösteren insan bu doyuma ulaştığında kendisini de evreni de Allah'ı da tanımakta ve hayatı anlamlandırma noktasında tatmine kavuşmaktadır.

¹³⁴ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, trc. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 2014), "İman", 93.

¹³⁵ Altınok, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımı Bağlamında Hayatı Anlamlandırma ve Din*, 85.

¹³⁶ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 118.

¹³⁷ Can, "Allah'a İmanın Psiko-Sosyal Temelleri (Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Bir Değerlendirme)", 497.

Dinî inanç kişiye pek çok manada güven duygusu vermektedir. İnsan kendi öz benliğinin devamlılığına, şeylerin ve kişilerin inanılabilirliğine itimat ettiği ve inandığı noktada kendisini de ontolojik açıdan güvende hissetmektedir. Allah'tan ve ruhanî varlıklardan arındırılmış bir dünya görüşünde ise evrende yapayalnız kalmış olan insan, manevi bakımdan da güven duygusundan yoksun kalmaktadır.¹³⁸

İnsanın hayata karşı umutsuz olması sadece karşılaştığı problemlerle değil, bu olaylara olan bakış açısıyla da direkt olarak ilişkili kabul edilmektedir. İnsanda içsel kontrol mekanizması oluşturan âhiret inancı, fizyolojik ve psikolojik açıdan bireyin sağlıklı kalmasını sağlamakta, kişiye iyi olma noktasında önemli katkılarda bulunarak intihar vb. zararlı fiilleri önlemektedir. Âhirete iman, kişinin kendisine, ailesine ve insanlığa karşı sorumluluklarını hatırlatmakta ve yaşamın değerini fark ettirmektedir.¹³⁹ İntihar vakaları incelendiğinde görülmektedir ki insanın anlam arayışı hayatından vazgeçtiği anda bile kendisini göstermektedir. Nitekim insan ölümle sonuçlanan bu davranışa dahi bir anlam yüklemiş, yaşamak anlamsız geldiği için ölümü anlamlı hale getirmiştir.¹⁴⁰ Ülkelerin intihar oranlarına bakıldığında da Batı'da bu oranın çok daha yüksek olduğu, ülkemizde ve İslâm ülkelerinde oranın daha az olduğu görülmektedir.¹⁴¹ Bu oran farkında dinî gerekçelerin etkili olduğu, inancın kişiye hayatın anlamını hatırlatarak intihardan uzak tuttuğu ve yaşama tutunma noktasında cesaretlendirdiği düşünülmektedir.

İslâm kelâmında ilim, adalet, gaye, âlem, illet, hikmet gibi anahtar kelimelerle yaratılışın amacına ilişkin incelemeler yapılmaktadır. Mâtürîdî ise bu konuyu genellikle “hikmet” kavramı ile ilişkilendirerek ele almaktadır.¹⁴² *Kitâbü't-Tevhîd*'de “isabet” olarak tanımlanan hikmet kavramından kasıt; her şeyin yerli yerine konulması, hak eden herkese payının verilmesidir.¹⁴³ Mâtürîdî insanın yaşamın sonunda elde edeceği sonucu dikkate almakta ve insanın yaratılmasını hikmet bağlamında değerlendirmektedir. Evrende gözlemlediğimiz her şeyde muhakkak bir hikmet ve yaratıcısına dair işaret bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bu durumda mahlûkatın bir amaç ve sebep üzerine var edildiği kabul

¹³⁸ Hökelekli, “Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları”, 271.

¹³⁹ Dedemoğlu, *Ahiret İnancının İntihar Girişimini Önlemedeki Etkisi*, 76-77.

¹⁴⁰ Saffet Kartopu v.dğr., *Kader Nedir Ne Değildir?*, 1. Bs (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 25.

¹⁴¹ WHO, World Health Organization. *Suicide Rates* (2018) <https://www.who.int/data/gho/data/themes/mental-health/suicide-rates> Erişim Tarihi 16/12/2023

¹⁴² Arslan, “Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”, 73.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 116.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 87.

edilmektedir.

Mâtürîdî'ye göre yaratılıştaki amaç salt olarak insan değildir, ancak insanın yaratılmasıyla ulaşılmak istenen amaçla bağlantılı olarak mahlûkatın tamamı var edilmiştir.¹⁴⁵ Tabiatıta imtihana tabi tutulan varlık insan olduğu için evren de insan merkezli olarak tasarlanmıştır.

Evrenin yalnızca yok edilmek üzere yaratılmadığı, böyle bir fiilin failinin hikmetten ve hâkimlikten yoksun olduğu aşikâr olduğuna göre, Allah kâinatı belirli sebepler ve düzen içerisinde var kılmıştır. Her şeyden müstağni olan ve fiillerinde de her daim isabetli olan Allah, canlıları da belirlemiş olduğu süre zarfında varlıklarını devam ettirmeleri için yaratmış, uzun ömürlü olmayı ve sürekliliği de insanoğluna sevdirmiştir.

Allah Teala dünyayı insanların sınava tabi tutulması için var etmiş ve bu âlemde gerçekleştirdikleri fiillerin karşılığının verilmesi amacıyla da ikinci bir âlem olarak âhireti yaratmıştır. Eğer bu ikinci âlem var olmasaydı dünyevi şeylerin varlığının da bir anlamı olmazdı. Zira böyle bir durumda herhangi bir sonuç elde edilmeksizin insanların ve âlemin yaratılması yalnızca fena bulmaları amacıyla olurdu ki bu durum Mâtürîdî'nin ifadesiyle aklî açıdan abes kabul edilmektedir.¹⁴⁶ Yaratıkları mutlak anlamda yok olmaları için var etmek, binayı sadece yıkılmasından zevk almak için inşa etmeye benzemektedir ki bu Allah'ın isim ve sıfatlarına uygun olmayan isabetsiz bir fiil olmaktadır.¹⁴⁷ Sonunda ulaşılabilecek bir gaye olmadan gayret göstermek gereksiz olduğu gibi hedefsiz iş yapan da ciddiyetsiz hareket etmiş olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn 23/115) buyrularak konu vahyî olarak da neticelendirilmektedir.

Akl-ı selim olan her kişi fiillerinin iyi veya kötü özellik taşımasına binaen imtihanın ve ödül-ceza mekanizmasının gerekliliğini değerlendirmektedir. İçerisinde bulunduğumuz dünya hayatında insan övünç kaynağı bir akıbet için faaliyet göstermekte, aksi halde yeriyeceğini bilmektedir. Âhiret hayatı da bu noktada dünyadaki işleyişle paralel durum arz etmekte ve tüm davranışlar belirli anlam çerçevesinde değerlendirilmektedir. Her hareket sonuca etki edecek parçaları meydana getirmektedir.¹⁴⁸ Duyulur âlemde kölesine

¹⁴⁵ Demir, *Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru*, 163.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/83.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/98.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/397.

herhangi bir emir bildirmediği halde bu emir sebebiyle onu cezalandırması nasıl ki akıl ve vicdanla bağdaşmıyorsa ve hikmete aykırıysa aynı şekilde Allah da insanoğluna peygamberleri ve melekleri aracılığıyla emir ve yasaklarını bildirmiş, bunlara riâyet edilmediği takdirde de âhirette karşılaşılacak ahvali insanlara belirtmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de âhiret hakkındaki tasvirler dünyada şahit olduğumuz şeylerle ilişkilendirilerek ortaya konmaktadır. Nitekim âhiret âlemiyle ilgili bilgiler dünya âlemine bağlı kılınmış, içinde bulunduğumuz âlem âhiretin kılavuzu olarak kabul edilmiştir. Allah'ın hikmeti gereğince insanları dünyada hem zevk alacak hem de acı çekecek tabiatta yarattığını ifade eden Mâtürîdî'ye göre bu sayede bireyler yanlış işler yaptıkları takdirde görecekleri acıların ve salih amellerde bulunduklarında karşılaşacakları nimetlerin önemini anlayabilmektedir.¹⁴⁹

İnsanın imtihan edilmek üzere yaratılmış olması yakın bir amaç olarak kabul edilse de nihai ve asıl gaye onun ebedî mutluluğa kavuşmasıdır. Nitekim Mâtürîdî'ye göre insanın önce yaratılıp daha sonra öldürülmesiyle hedeflenen esas durum, sona ermeyecek olan ebedî yaşamdır. Yaratılıştaki hikmeti gösteren bu ebedîliğin gerçekleşmesi için yeniden diriliş zorunlu hale gelmektedir. Dünyada yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılıklarının görülmesi, faillerinin ceza ve mükafatlarının verilmesi aklî olarak da gerekmekte ve bu ayırım için ikinci bir âlem zaruri olmaktadır.¹⁵⁰

İnsan fitrî olarak âlemin sebepsiz var olmasının manasız olduğunu ve kendi kendine var olamayıp bir yaratıcıya muhtaç olduğunu bilebilse de O'na nasıl teşekkür edeceği, nasıl ibadet edeceği ve dünya hayatında neleri yapıp nelerden uzak durması gerektiği gibi meseleleri kavrayamamakta ve bir yardımcıya ihtiyaç duymaktadır. Allah Teâlâ insanları nefisleriyle ve bilgisizlikleriyle baş başa bırakmayarak kendilerine gerekli bilgiyi verecek ve kılavuzluk edecek elçiler görevlendirmiştir.¹⁵¹

İnsan ile Allah arasındaki ilişki yalnızca yaratılış zamanında olmayıp insanın var olduğu her dönemde devam eden bir süreçtir. İnsanlıkla özdeş bir tarihî geçmişe sahip olan peygamberlik; Allah'ın evrene müdahale ettiğinin ve insandan emir ve yasaklarına uygun hareketler beklediğinin göstergesi kabul edilmektedir. Nitekim “İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?” (el-Kıyâmet 75/36) âyeti doğrultusunda kendi haline

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/83.

¹⁵⁰ Arslan, “Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”, 83.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 53.

bırakılmayan insana birtakım yönlendirmelerin getirilmesi şarttır. Bu noktada insan aklı bir zorunluluk olarak; kendisine yapması ve sakınması gereken hususları bildirecek bir peygambere ihtiyaç duymaktadır.¹⁵² İnsanın yaratılış sebebi olan Allah’a kulluk etme fiili, salt akılla kavranacak nitelikte olmadığından peygamberler insanların dinî vazifelerini bildirmekte ve bizzat uygulamalı göstererek örnek olmaktadırlar. Manevi arayış ve ihtiyaçlarının peygamberler sayesinde karşılanmasıyla birlikte amacını, vazifelerini, yol haritasını öğrenen insan; daha sağlam düşünceler ve fiillerle hayatını sürdürmektedir.

2.2. Baş Etme

İnsan dünya hayatında çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmakta, bu süreçleri kısa veya uzun vadede farklı sonuçlarla tamamlamaktadır. Bu zorluklar da kaygı düzeyleri ve insana bıraktığı etki olarak birbirinden farklı konumlanmaktadır. Kişiyi zorlayan ve gücünün sınırlarını aşan bu içsel ve dışsal hadiseler genellikle sıkıntı ve strese yol açmaktadır. Birey de bunlarla mücadele edebilmek için davranışsal ve bilişsel çabalara ihtiyaç duymaktadır. Bireyin ruhsal ve bedensel kaynaklarının tükendiği noktada sergilemiş olduğu bu uyum çabalarına da “başa çıkma” adı verilmektedir.¹⁵³ Başa çıkma; iç dünyada ve dış dünyada meydana gelen zorlukları ve ihtiyaçları gidermek, bunları kontrol altına almak ve bunlardan kaynaklı gerginlikleri azaltmak amacıyla bireyin göstermiş olduğu çabalar bütünüdür.¹⁵⁴

Bireyin zor zamanlarında gerçekleştirdiği bir anlam arayışı olan başa çıkma, ya var olan anlamın korunması şeklinde ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda anlamın dönüştürülmesi şeklinde kendini göstermektedir. Hayat boyu devam eden ve gelişen başa çıkma süreci eğitimle öğrenilebildiği gibi yaşamın içerisinde kendiliğinden de tecrübe edilebilmektedir. Bu süreçte birey öfkelenmek vb. duygusal başa çıkma etkinliği gösterdiği gibi yürümek, ibadet etmek vb. davranışsal etkinlikler de göstermektedir.¹⁵⁵

Bireyde var olan çatışmaların çözüme kavuşturulamamasından kaynaklı kaygı ve stresi azaltmak amacıyla yapılan davranışlar ve psikolojik açıdan iç ve dış arzuların yönetilmesi olarak ifade edilen başa çıkma yöntemleri farklı şekillerde tezahür etmektedir. Bireyin kullanacağı başa çıkma yöntemi ise onun bilişsel geçmişine ve kişisel donanımlarına

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 16/320.

¹⁵³ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 63.

¹⁵⁴ Ebru Basut, “Stres, Başa Çıkma ve Ergenlik”, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 13/1 (2006): 31.

¹⁵⁵ Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak*, 1. Bs (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 39.

bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu noktada kullanılan başa çıkma yöntemlerinden biri de “dinî başa çıkma” olarak kabul edilmektedir. Dinî başa çıkma; bireyin psikolojik çatışmalarını minimize etme veya tamamen ortadan kaldırma amacıyla mensup olduğu dinin inançlarını ve ritüellerini kullanmasıdır. İnsan hayatının hemen her alanında sistematik bir bütünlükle var olan din, kişinin müdahale edemediği ve aşamadığı problemlerde ona anlam bütünlüğü sunmakta ve kişiyi huzura kavuşturmayı amaçlamaktadır.¹⁵⁶

Günlük hayatta karşılaşılan problemler ve stresle mücadele etme noktasında dinî olan ve olmayan pek çok yöntem kullanılmaktadır. Özellikle dinî olmayan başa çıkma yöntemlerinin yetersiz kaldığı noktada din; insana yeni alternatifler üretmekte, kendisine bireysel anlamda gücünün sınırlı ve kimi noktalarda yetersiz olduğunu hatırlatarak dinî olmayan çözüm yollarını tamamlamaktadır.¹⁵⁷ Bu noktada din, insanın yetersiz kaldığı hususlara ilişkin problemlere çözüm sunmaktadır, zira insan ne kadar çabalasa da belirli sınırları aşamayarak yine insan olarak kalmaktadır. Başa çıkamadığı bu noktalarda da kutsalın dili çözüm için daha uygun görünmektedir.¹⁵⁸ Dinî başa çıkma yöntemleri diğer savunma yöntemlerine kıyasla kişiye daha uzun süreli ve hatta kalıcı çözümler üretmekte, anlam arayışına yön veren bu bilinç kişiye sorumluluk duygusu da kazandırmaktadır. Dünyada karşılaşılan zorlukları anlamlı hale getiren bu inanç, onları doğal ve gerçekçi uyarıcılar olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁹ Kişinin başına gelen musibetlere karşı inanç ve ibadetlerin devreye girmesi de pozitif dinî başa çıkmayı sağlamaktadır. Böyle bir bakış açısında insan başına gelen musibetleri Allah’tan gelen bir uyarı, O’nun varlığının ve gücünün bir göstergesi olarak kabul etmektedir. Olumsuz hal ve durumlarda Allah’ın devamlı yanında ve yardımcı olduğunu bilmek kişinin dayanma gücünü arttırmaktadır. Dinî inanç ve bununla doğrudan ilişkili olan Allah inancı; içerisinde bulunduğumuz dünyayı daha yaşanabilir kılan iyilik, ümit gibi temel dinamikleri ve üretkenlik, sorumluluk gibi psiko-sosyal esasları devamlı olarak beslemektedir. Bu inanç kişiyi güvende hissettirmekte ve hem hayatın getirdikleriyle mücadele etme hem de

¹⁵⁶ Mustafa Koç, “Ruh Sağlığı İle Dinî Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi* 9/24 (2005): 24-28.

¹⁵⁷ Faruk Karaca, “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”, *Dinî Araştırmalar Dergisi* 6/16 (2003): 77.

¹⁵⁸ Hayati Hökelekli v.dğr., *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2010), 75.

¹⁵⁹ Muharem Cufta, *Kanser Hastalığı İle Başa Çıkma Dinî İnanç Ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği)* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2014), 50.

anlamlandırma noktasında katkı sağlamaktadır. Özellikle de karşılaşılan problemlerle başa çıkma hususunda manevi destek sağlayan Allah inancı hayatın daha verimli geçirilmesinde insana motivasyon sağlamaktadır.¹⁶⁰ Yaşadığı sıkıntıları zihnî ve vicdanî olarak belirli bir düzleme yerleştirmeyi başaran insanlar bireysel ve toplumsal ilişkilerini gereken seviyede tutmaya ve hayatını olumlamaya gayret etmektedir.

Din ve inanç, ahlâkî ve dinî normları içselleştirme yoluyla bireyi ilahî cezalara uğramaktan korumaktadır. Dinî topluluklara katılarak bireyi sosyalleştiren din, gayri ahlâkî davranışlar sonucu oluşacak olumsuzluklar sebebiyle bireyin bunlardan uzak durmasını sağlayan başa çıkma yöntemlerinden biridir. Dinin sunmuş olduğu yaşam tarzına istinaden bireyler beden sağlıklarını korumak için sigara, alkol, uyuşturucu vb. maddeleri kullanmamakta, meşru olmayan cinsel ilişkiden uzak durmaktadır. Bu hayat biçimi bireylerin daha ılımlı yaşam sürmesini sağlamakta, dengeli yaşam sonucu stresi azaltıp mutluluk, moral ve doyum gibi psikolojik iyi halleri sağlamaktadır.¹⁶¹

İnsan, yaşamında çeşitli sıkıntılar, belalar ve musibetlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bunların çözümü adına insan pek çok yola yönelmekte, gerekirse normal zamanda hoş karşılamadığı yöntemlere de başvurmaktadır. Mâtürîdî bu yöntemlere örnek olarak insanın sağlığına yeniden kavuşmak amacıyla acı ilaçlar içtiğini, hacamat yaptırdığını veya kan aldirmek gibi nefesine güzel gelmeyen tedavilere yöneldiğini belirtmektedir. Bu tedaviler sonunda sağlıklı ve huzurlu bir yaşama ulaşacağını bilmek kişiye dayanma gücü vermektedir. Bu durumlara benzer şekilde kişinin âhirette ulaşacağı güzellikleri ve elde edeceği faydaları düşünmesi onun dünya yaşamındaki külfetli ve ağır durumlara dayanmasını sağlamaktadır.¹⁶²

Arzu ve isteklerin giderilmesinde ve karşılaşılan problemlerle mücadele etmede kullanılan dinî başa çıkma konusunu iki başlık üzerinde ele alacağız.

2.2.1. Bela ve Musibetlerle Baş Etme

Psikoloji biliminde var olan yüklemeye teorisine göre, insan toplumsal meseleleri açıklama ve anlamlandırmada sebep sonuç ilişkisine dayanan bir nedensellik sistemine

¹⁶⁰ Kartopu v.dğr., *Kader Nedir Ne Değildir?*, 27.

¹⁶¹ Christopher Ellison v.dğr., “Religious Involvement, Stress and Mental Health: Findings from the 1995 Detroit Area Study”, *Social Forces* 80/1 (2001): (Aktaran: Yaparel, 33).

¹⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/109.

başvurmaktadır.¹⁶³ Birey problemlerle başa çıkma sürecinde kendi sınırları dışında kontrol edilemeyen bir merkeze atıfta bulunarak psikolojik açıdan rahatlamaya ve sorumluluktan kurtulmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Allah'a ve doğrudan kadere atıf yapma imkânı sunan din de insanın ruh sağlığına olumlu etki ederek problemleriyle başa çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Sıradan günlük olaylardan ziyade olağanüstü ve insanı derinden etkileyen travmatik durumlarda dinî yüklemenin daha fazla yapıldığı görülmektedir.¹⁶⁴ Nitekim din ve kader inancı, insanın anlamlandırmakta ve kabullenmekte zorlandığı sorular için hazır cevaplar barındırmaktadır. Bu cevaplara sığınan insan hem anlam arayışını tatmin edici şekilde sonuçlandırmakta hem de olayların belirli bir sebep ve hikmete bağlı olduğunu, kendi müdahale alanı dışında olaylar yaşanabildiğini kabullenerek psikolojik iyi hale kavuşmaktadır.

Kader inancı ele alındığında bu inanç dünya hayatında var olan eşitsizliklere karşı ortaya çıkan mahrumiyet hissine sahip bireyi pozitif mücadeleye yönelterek daha yaşanabilir bir hayat sağlamaktadır.¹⁶⁵ Bununla birlikte bu iman kişiye müdahale edemeyeceği meselelere karşı sınırlarını belirlemesini istemektedir. Zira kader inancı, ortaya koyduğu referanslarla karşılaşılan problemler için bireyi olumlu çözümlere yönlendirmekte, olumsuz çözümlere yönelmesini engellemektedir. Böylece problemleri çözme görevini üstlenen kader inancı, bireyin kişisel adaptasyon sürecine katkı sağlamaktadır.¹⁶⁶

Düzen ve devamlılık esasıyla hayatını sürdüren ve bu sürekliliğinin bozulmamasını arzulayan insan; gücünün yetmediği, tahmin etmediği olağan dışı olaylarla karşılaştığında ise oldukça olumsuz etkilenmekte ve hayatî değişiklikler yaşamaktadır. Bireysel ve mikro düzeydeki sıkıntılarının yanında toplumsal makro problemlerle de karşılaşan insanın bu problemler karşısında sığındığı yer ise Allah ve O'nun vaat ettikleridir. Hastalık, savaş, ölüm, doğal afetler vb. büyük çaplı ve stresli meselelerle başa çıkmak için başvurulacak dinî inanç; kişiye olaya tahammül edebilme gücü vermekte ve sabrederek bu durumdan veya etkilerinden olabildiğince az hasarla kurtulmayı sağlamaktadır. Gerek maddi kayıplar gerekse can kayıplarıyla oluşan manevi boşluklar en iyi biçimde iman ve dua ile aşılmaya çalışılmaktadır.

¹⁶³ İbrahim Gürses, "Yüklem Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008): 361.

¹⁶⁴ Gürses, "Yüklem Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", 372.

¹⁶⁵ Kartopu v.dğr., *Kader Nedir Ne Değildir?*, 17-18.

¹⁶⁶ Elif Batman, *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkma Kader İnancının Rolü* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2008), 23.

Bulunduğu coğrafi konum itibariyle bir deprem ülkesi olarak kabul edilen yurdumuzda farklı zamanlarda şiddetli sarsıntılar meydana gelmektedir. Son olarak 6 Şubat'ta Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen şiddetli depremde binlerce insan hayatını kaybetmiş ve maddi-manevi ciddi hasarlar geride kalmıştır. Ülkemizde depremle ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında depremzedelerin %76 gibi büyük çoğunluğunun sarsıntı anında dinî davranışlara yöneldiği ve dini bir başa çıkma yolu olarak kullandıkları gözlenmektedir.¹⁶⁷ İlk adım olarak dua etme ve her daim kendisini görüp gözetken, kollayan Allah'tan yardım isteme şeklinde başlayan bu sığınma aslında insanın fitrî bir davranışıdır. Nitekim dinî hassasiyetleri olmayan insanların dahi herhangi bir kaza, hastalık, doğal afet gibi ölüme yakın hissettiği anlarda dua ederek Allah'a yalvarmaya başlaması insanın yaratılıştan gelen özelliklerden kaynaklanmaktadır. Dua, kişinin şuur düzeyini artırarak kendi gücünün üstünde işleri başaracak kuvvete ulaşmasını sağlamaktadır.¹⁶⁸ Deprem anında Allah'a sığınan kişi bu teslimiyetle karamsarlıktan uzak durmaya ve sabırlı olmaya gayret etmektedir, zira sığındığı varlığın tüm bela ve musibetleri yok etmeye gücü yetmektedir. Araştırmalara bakıldığında depremzedelerin sarsıntı adında baş etme yollarından birinin de âhiret hayatını ve ölümü düşünerek Allah'a kavuşacaklarını, sıkıntılarının biteceğini ve kendilerine vadedilen cennette güzel nimetlere ulaşacaklarını hayal etmektir.¹⁶⁹ Bununla birlikte İslâmiyet'te doğal afetlerde hayatını kaybeden insanların şehit mertebesinde değerlendirilmesi¹⁷⁰ bireyin böyle bir durumda kaybettikleri yakınlarının acısına tahammül edebilmesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim sevdiği bir insanın sonsuz bir cennet hayatına kavuşacağını bilmek, kişinin acısını hafifletmekte ve tekrar kendi hayatına dönebilmesini kolaylaştırmaktadır.

Her insanın çeşitli şekillerde imtihan edildiği bu dünya hayatında sorunla başa çıkma yöntemleri de bireyler için farklı olabilmektedir. Sorunu görmezden gelmeyen ve çözüm odaklı yaklaşan insanlar için kalıcı hasarlar minimum seviyede görülürken veya hiç görülmezken, problemlerini yok sayarak zihnini geri planına iten veya daha kötü sonuçlara yol açabilecek yöntemlere başvuran insanlar için durum çok daha geri dönülmez olabilmektedir. Günümüzün çağdaş problemlerinden olan madde bağımlılığı ve intihar

¹⁶⁷ Naci Kula, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002): 242.

¹⁶⁸ Kula, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", 246.

¹⁶⁹ Kula, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", 247.

¹⁷⁰ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İmâre", 164.

girişimlerinin temelinde de bu gibi manevi tatminsizlikler bulunmaktadır. Toplum, hazza dayalı ve narsist ahlâk anlayışını önceleyen bir değişim içerisinde. Bu süreçte anlık olarak tatmin edici arayışlara yönelen bireylerde sorumluluk bilincinin ve sosyal bağların zayıfladığı görülmektedir.¹⁷¹ İslâmiyet'in temel esaslarına aykırı olan ve yasaklanan intihar, ahlâk bakımından da çirkin görülmektedir. Kendisine dayanak olarak güçlü temelleri olan bir inanç sistemini benimsemeyen insanlar karşılaştıkları herhangi bir olumsuzluk karşısında umutsuzluğa kapılarak yaşama sevincini kaybetmekte, çeşitli psikolojik hastalıklara yakalanıp tedavi yöntemlerine başvurmaktadır. İçinde bulundukları ruhani bunalıma çözüm olacağını düşünerek alkol, uyuşturucu vb. maddelere bağımlı olan kişiler de buna çare olarak intihara yönelmektedir. Kişinin hayatını ve ölümden sonrasını anlamlı kılan, karşılaştığı problemler için çözümler sunan ve mükafat vaat eden âhiret inancına sahip olan birey öncelikle Allah'a sığınıp özgüvenli bir şekilde zorlukları aşmaya çalışmaktadır.

Dinî inancın problemlerle başa çıkma noktasındaki işlevlerine bakıldığında, din bu süreçte unsurların bir parçası, sürecin yardımcısı veya sürecin bir ürünü olarak üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak din günlük hayatta bireysel veya toplumsal pek çok olayda karşılaşılan olumsuz hal ve durumlar için değişimi sağlayan bir parçadır. Bireyin hayatındaki olayların çoğu direkt veya dolaylı olarak dinle ilişkilidir. Kader inancı bu olayları idrak etme ve sorunları çözmede bilişsel, duygusal, davranışsal veya sosyal değişimleri gerçekleştirmeyi sağladığı gibi, aşkın güce sığınıp problemleri O'na havale etmek gibi daha pasif yaklaşımla da olumlu sonuçlara ulaştırmaktadır. İkinci olarak başa çıkma sürecinin yardımcısı olan dini inanç, bu süreci muhtelif biçimlerde şekillendirebilmektedir. Kader inancı bireye yaşadığı olumsuz olayları atatabilme hususunda manevi destek sağladığı gibi, bu problemlerin sebepleri hakkında da tatmin edici cevaplar sunmaktadır. Çeşitli araştırmalarda tespit edilmiştir ki; karşılaşılan problemleri Tanrı'ya dayandırarak ve yine O'ndan yardım bekleyerek çözmeye çalışanlar süreçlerini daha kolay atlatabilmektedir. Bu olumlama duygusu insanı ruhî açıdan huzura erdirmekte ve korunduğunu hissettirmektedir. Üçüncü olarak ise özelde kader inancı genelde dinî inanç problemlerle başa çıkma sürecinde ürün şeklinde kendini göstermektedir. Nitekim bunalımlı dönemlerden kurtulmaya çalışan insanın yaşadığı süreç, sonrasında onun daha dindar olmasına vesile olabilmektedir. Yapılan

¹⁷¹ Demirtaş, *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri*, 25.

araştırmalarda doğum, duygusal zorluklar, yalnızlık gibi zorlu süreçlerin akabinde insanda inancın kökleştiği görülmektedir.¹⁷² Hayatın her alanında etkili olan din ve kader inancı insanı psikolojik olarak tatmin etmeye, problemlerle başa çıkma sürecinde onu rahatlatmaya ve bu esnada daha az manevi hasarla hayatına geri dönmesine olanak sağlamaktadır.

Dünyadaki işleyiş zorunlu olmayan kanunlar çerçevesinde ve Allah'ın iradesine bağlı olarak ilerlemektedir.¹⁷³ Sünnetullah adı verilen bu düzende mekanik ve determinist sistemden farklı, belirli sebeplere dayalı olarak gerçekleşen bir dünya hayatı vardır.¹⁷⁴ İnsanın dünya hayatında karşılaştığı zorluklar ve belaların tamamı ise işlediği günahların karşılığı değildir. Nitekim kulların iyi ve kötü durumlarla imtihan edilmesi O'nun ilahlık makamının doğal bir kuralıdır. Bu bela ve musibetler; isabet ettiği kişinin inanç noktasındaki eksikliğine delil olarak gösterilmemektedir. Mâtürîdî'nin ifadesine göre, peygamberler de dünyada bela ve musibetlere maruz bırakılırlar ve böylece kıyamet gününde sorumlu olacakları hataları ortadan kalkmış olur.¹⁷⁵ Peygamberlerin dünya hayatında karşılarına çıkan bela ve musibetlere karşı sabırlı oldukları, bunların kendilerine hatalarından dolayı değil imtihan vesilesi olarak gönderildiği bilinmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Bir Müslüman'a herhangi bir musibet, bir sıkıntı, bir keder, bir üzüntü, bir eziyet, bir gam dokunursa, hatta kendisine bir diken bile batarsa, mutlaka Allah bunları onun günahlarına kefaret yapar."¹⁷⁶ buyurarak bu sıkıntıların bağışlanma vesilesi olarak görülebileceğini bildirmektedir. Bu bilinçte olan Müslüman, insanlar arasında dereceleri en yüksek olan peygamberlerin dahi zorluk ve musibetlerle imtihan olduğunu bilerek, bunun Allah tarafından bir cezalandırma olmadığını, kurtuluşu için vesile kılınabilecek meseleler olduğunu idrak eder. Bu idrak insanın musibetlerle başa çıkması için kendisine yol gösterici konumda bulunmaktadır.

İlk insan ve peygamber olarak dünyaya gönderilen Hz. Âdem'in (a.s.) hayatına bakıldığında, onun yaptığı hata sonucunda başına gelen tüm zorluklara Allah'a sığınarak göğüs gerdiği görülmektedir. Hz. Âdem bu davranışıyla günahlar sebebiyle Allah'ın

¹⁷² Kenneth I. Pargament, "“Tanrım Bana Yardım Et’ Din Psikolojisi Açısından Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru”, *Tabula Rasa: Felsefe & Teoloji*, trc. Ahmet Albayrak 3/9 (2003): 214-222.

¹⁷³ İlyas Çelebi, "Sünnetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38 c. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 159-160.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/315.

¹⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/315.

¹⁷⁶ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Birr", 52.

rahmetinden ümit kesilmesinin yanlışlığını, Allah ile kul arasındaki dostluk bağının kopmaması gerektiğini göstermektedir.¹⁷⁷ Nitekim insan imtihanlarıyla birlikte kulluk etmesi için yaratılmıştır. Kendisine nasip olan nimetler için sevinmek, maruz kaldığı bela ve musibetler için ise üzülme insan tabiatında olsa da Allah bu noktada aşırıya gidilmesini yasaklamış ve her ne olursa olsun sabırla O'na yönelinmesini istemiştir.¹⁷⁸ Sığınabileceği bir varlığın her daim yanında olduğunu, O'na ulaşma kapısının nefes aldığı sürece açık olduğunu bilen insan, dünyada beşeriliğinin bir sonucu olarak hatalar yapsa da bunlardan geri dönüp Allah'a sığınarak kendisine temiz sayfalar açabilir, yeniden hayata tutunabilir.

Allah'ın varlığına iman etmek O'nunla devamlı bir ilişkinin varlığını da zorunlu kılmaktadır. Zira evreni yaratmış fakat ona müdahalede bulunmayan, bir nevi emekli Tanrı anlayışı olan deizm; kendi içinde birçok sorun taşımakla beraber kişinin bu dünyadaki amacını da açıklayamamakta ve bu durumda hikmetsiz, sebepsiz bir Tanrı anlayışı ortaya çıkmaktadır. İslâmiyet'te ise Allah'ın evrene müdahalesi her daim peygamberleri aracılığıyla devam etmiş ve bu sayede hem insana bilmedikleri bildirilmiş hem de dünya hayatının anlamlı olması sağlanmıştır. İnsan ile Allah arasındaki irtibat ihtiyacı da semavi dinlerin hepsinin özünde var olan dua ile giderilmektedir. Kişinin her daim yardım isteyebildiği, sığındığı, derdini paylaşıp dermanını beklediği bir İlah'ın varlığı; ona manevi bir güç vererek karşılaştığı zorluklarla daha kolay mücadele edebilmesini sağlamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Dua ibadetin özüdür"¹⁷⁹ buyurarak duanın önemini belirtmektedir. Mâtürîdî de duayı taklitten uzak bir fiil ve kulun kendisini aciz hissettiği anlarda Allah'a samimi bir yakarışı şeklinde değerlendirmektedir.¹⁸⁰ Allah'ın dualara karşılık vereceğini bildirmesi de (el-Bakara 2/186) kişinin duaya daha çok sarılarak şifasını orada aramasına vesile olmaktadır. Mü'minin ümit bağlayarak ihtiyaçlarını arz edeceği yegâne varlık Allah'tır.¹⁸¹ Kul tüm işlerinde amacına ulaşmak ve arzularını gerçekleştirmek için Allah'ın bir şeyleri vasıta kılmasını ümit ederek bekler.¹⁸² Kuldaki bu bilinç onun diğer insanlara tamah etmeden sıkıntılardan kurtulmak için

¹⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/127.

¹⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/389.

¹⁷⁹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Deavât", 1, (No. 3371).

¹⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/412.

¹⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/43.

¹⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/34.

yalnızca Rabbine yönelmesini sağlar. Mü'mine yakışan kusurlarını örtmesi ve bağışlaması için Allah'a dua ve yakarıştadır bulunmaktır.¹⁸³

Çeşitli görevlerle birlikte yaratılmış olan meleklerin var olmasındaki hikmeti gerçek anlamda yalnızca Allah bilmektedir.¹⁸⁴ İslâmiyet'te varlıklarına iman edilmesi zorunlu olan melekler de kişinin bela ve musibetlere karşı dayanma gücünü arttırmaktadır. İnsan yaptığı her söz ve fiilin melekler tarafından kayıt altına alındığını bildiğinde buna göre hayatını şekillendirmektedir. Zor ve sıkıntılı zamanlarında Allah'ın melekler aracılığıyla yardım göndereceğini bilmek kulun dünya hayatında ümidini ve azmini artırarak nitelikli bir hayat sürebilmesini sağlamaktadır. İnsan aslî halleriyle melekleri görememekte, yaratılışı buna izin vermemektedir. Melekler insanlar tarafından görülme de onların gönüllerine nüfuz ederek huzur ve sakinlik vermekte, dünya hayatıyla başa çıkmada cesaretlendirip destek olmaktadır.¹⁸⁵

Kader inancı, kişiye kalıcı bir güven ve huzur vermesi ve ruh sağlığına olumlu katkılar sağlaması açısından savunma mekanizmalarından ayrı tutulmaktadır.¹⁸⁶ Kadere iman eden kişi hayallerini gerçekleştirmek için gerekli gayreti göstermekte ve onları elde etmek için Allah'a ümit beslemektedir. Hatırladıkça kötü hissettiği fiillerini bastırmak yerine bunu düzeltmek için çabalamakta, düzeltmeyeceği seviyede olanlar için de af dileyip Allah'a sığınmaktadır. İnsan olduğunun ve her zaman hata yapma ihtimalinin bulunduğu bilincinde olan mü'min diğer insanların da yanlışlarını göz ardı etme, affetme eğiliminde olmaktadır. Kendisine verilen nimetlerin asıl sahibinin Allah olduğunu bilen mü'min, kendini diğer insanlarla eşit bilerek, bu nimetleri üstünlük sebebi görmeyip layıkıyla hakkını vermeye çalışmaktadır.¹⁸⁷ Geçici ve gerçek dışı çözümler sunan savunma mekanizmalarının aksine olumlu, gerçekçi ve sürekli çözümler sunan kader inancı, kişinin ruh sağlığını destekleyici bir konumda bulunmaktadır.¹⁸⁸

Psikoloji ilmine bakıldığında kader inancıyla bağlantılı materyallerin özellikle varoluşsal ve bilişsel terapilerde kullanıldığı görülmektedir. Bu terapilerde egonun kendini gerçekleştirmesini sağlamak, egonun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmak ve

¹⁸³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/35.

¹⁸⁴ Kılavuz, *Kelâm'a Giriş*, 296.

¹⁸⁵ Güneş, *Meleklerle İman*, 66.

¹⁸⁶ Cüneyd Aydın, "Kader İnancının Savunma Mekanizması ve Dini Başa Çıkma Kavramları Açısından Değerlendirilmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/35 (2019): 115.

¹⁸⁷ Yusuf Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açısından Fonksiyonu* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006), 78-80.

¹⁸⁸ Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açısından Fonksiyonu*, 84.

bilinci aktif hale getirerek bireysel yazgının sorumluluğunu almak gibi hedefler güdülmektedir. İslâmiyet'in kader inancı da aynı bağlamda insanın bilinçli bir şekilde bireysel sorumluluğunu üstlenmesine ve kişisel gelişimine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte insanın karşılaştığı çeşitli durumlarda nasıl davranacağını inancı tarafından belli kurallara bağlanmış olması ve zorluklarla dolu dünya hayatında aşkın bir varlık tarafından korunduğunu hissetmesi de psikolojide hastanın özsaygısının kuvvetlenmesi, ruhî rahatlaması ve yol gösterici erdemli davranışları örnek alması açısından paralellik arz etmektedir.¹⁸⁹

Dinî konuları ele alırken psikolojik tahlillerde de bulunan Mâtürîdî, bireyin psikolojik açıdan sağlıklı olmasını ve ruhî sağlığının devamının sağlanmasını hidâyette olma şeklinde ifade etmektedir. Ruh sağlığının dengeli olmadığı durumlarda hidâyete ulaşmanın da mümkün olmadığını belirten Mâtürîdî hem insanın doğasında var olan sıkıntıları hem de yaşamın içinde karşılaştığı çeşitli keder ve acıları; akıl sağlığını etkileyen ve hidâyete erişmeye engel olan durumlardan saymaktadır.¹⁹⁰

İnsanların dünya hayatında karşılaştıkları bela ve musibetler Allah'ın insanları imtihan araçlarıdır. Allah bu imtihan karşısında insanları şikâyet etmemeleri için uyarmaktadır. (el-Bakara 2/155) Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde insanların yoksunluk ve ölüm için yaratıldığı, dünyada sahip olduklarının tamamının ise yok olmaya mahkûm oldukları belirtilmektedir. Mâtürîdî'nin ifadesine göre; Allah'ın dünya ve içindekilerinin yok olacağına dair haber vermesi yaşam içerisindeki açlık, hastalık, can ve mal kaybı gibi zorluklara göğüs germeyi kolaylaştırmaktadır.¹⁹¹

İnsan için kimi zaman başlangıçta hayırlı ve güzel görünen şeylerin sonucu kötü olabildiği gibi, ilk bakışta kötü ve nahoş kabul edilen bir olayın sonucu güzel olabilmektedir. İnsan varlıkların ve durumların varacağı sonucun ne olduğunu bilmemektedir ve Mâtürîdî'ye göre bu durumun sebebi evrenin yönetimi hususunda insanın herhangi bir fonksiyonunun olmadığını ona göstermektir.¹⁹² Bu bilinç insanın var olan kötü hal ve durumları kabullenişini kolaylaştırmaktadır.

¹⁸⁹ Karaca, "Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma (Farklı Kader Algılarının Psikoterapik Değeri Üzerine)", 481-482.

¹⁹⁰ Ramazan Biçer, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Ruh Sağlığını Olumsuz Etkileyen Psikolojik Faktörler" (Uluslararası Sağlık Toplum ve Kültür Sempozyumu, Amasya: KIBATEK, 2019), 290-291.

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/305.

¹⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/28.

Mâtürîdî insanın başına gelen bela ve musibetlere karşı takındığı tavrın onun imanının doğruluğunu gösterdiğini belirtmektedir. Zira refah ve bolluk kişinin nefesine hitap ettiğinden imanın samimiyeti hakkında kesin bilgi vermeyebilir, ancak bireyin tabiatına aykırı ve tahammül etmesi zor durumlarda gösterdiği sabır ve sığınma onun imanını kanıtlar niteliktedir.¹⁹³ Allah'a tam bir teslimiyetle bağlı olan her mü'min Allah'ın yardım ettiği kişiye üstün gelip de yenecek bir varlık olmadığını bilir. Bu inançta olan mü'minler kendisinin ve sahip olduğunu düşündüğü her şeyin aslında Allah'a ait olduğunu ve sonunda yine O'na döneceklerini bilerek tüm işlerini Allah'a havale ederler.¹⁹⁴ İşlerini Allah'a havale eden insan ise bunu gönlü ferah ve kalbi huzurlu bir biçimde gerçekleştirir. Zira Allah'ın yardımının gerçekleşmesi durumunda başarısızlık söz konusu değildir.¹⁹⁵ Allah'ın kendisinden yardımını kestiği kişiye de hiçbir varlığın faydasının dokunmayacağı bilinciyle O'na teslim olurlar. Mü'minlerin tüm iş ve uğraşlarının bu seyrinde devam etmesi ve arzularına ulaşmaları için Allah'a sığınıp ümit ederek beklemeleri gerekmektedir. İnsanların başlarına gelen zararları kendilerinden kaldıracabilecek yegâne varlığın Allah olduğunu bilmeleri gerekmektedir. Zira O kulları üzerinde tam bir yetki ve tasarrufa sahip, yarattıkları üzerinde otorite kurmuş bir İlah'tır. İnsanlar ise O'nun hükümranlılığı altında hakir ve aciz kalmışlardır.¹⁹⁶ Allah'ın takdiri olmadan kendisine herhangi bir zarar gelmeyeceğini ve kimsenin de O'nun takdirini değiştiremeyeceğini bilen insan yalnızca O'dan yardım isteyerek teslim olur. Sonuç itibarıyla Mâtürîdî bireyin bedensel ve ruhsal sağlığının korunması ve hayata dair ümitvar olması adına Allah'ın ne kadar bağışlayıcı ve merhametli olduğunun devamlı hatırlanmasını gerekli görmektedir.¹⁹⁷ Aynı şekilde Allah'ın her şeye gücünün yettiğine dair inanç, kişiye zor zamanlarında manevi güç vermektedir.¹⁹⁸ Allah'a teslim olması gereken mü'min; iyi ve kötü her şeyin O'ndan geldiğini ve her birinin bir sebebe bağlı olduğunu bilmektedir ki bu bilinç ona her şeyin sahibinin kim olduğunu hatırlatmakta ve dünyaya tamah etmemesini de sağlamaktadır.

Dünya insanların çeşitli durumlarla sınıandığı ve imtihan edildiği geçici bir duraktır.

¹⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/112.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/448.

¹⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/34.

¹⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/37.

¹⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/246.

¹⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/228.

Dünya hayatında bolluk ve berekete sahip olan da olmayan da bir imtihan içerisinde. Mâtürîdî'nin de sık sık vurguladığı gibi insana verilen nimetler hak ettiği için verilmediği gibi, varlık verilmemesi de cezalandırmak amacıyla yapılmamaktadır.¹⁹⁹ Bu bilinçteki bir kul sahip olduğu nimetlerle böbürlenmekten ve sıkıntılar karşısında ümidini kaybetmekten imtina etmektedir. İnsan elindeki nimetlerin asıl sahibinin Allah olduğunu idrak etmeli ve O'na şükretmeli, bunları başka insanlardan bilerek onlara meyletmemelidir. İnsan zorluk ve sıkıntılarını yine Allah'a sığınarak aşmaya çalışmalı ve O'nun her şeyden üstün olduğu idrakiyle Allah'tan yardım beklemelidir. İnsan tercihlerini ve sakınmalarını yalnızca Allah'ın rızasını gözeterek düzenlemelidir.

İmtihan dendiğinde genellikle hoşla gitmeyecek ve beşerî isteklere aykırı olacak şeylerle karşılaşmak ve bunlara göğüs germek olarak düşünülmektedir. Ancak imtihan kimi zaman da insanlara elde edemeyeceklerini düşündükleri büyüklükteki varlıkları, makam güç ve kudreti vermek şeklinde de gerçekleşmektedir. Tüm bunlarda esas olan kişinin tercihlerinde etkili olan hususun Allah'ın rızası olup olmadığının ortaya çıkmasıdır. İmtihanın ne olduğunu ve aslında yalnızca yokluğun değil varlığın da bir sına olduğunu bilen insan karşılaştığı bela ve musibetlere karşı daha dayanıklı ve sabırlı olmaktadır. Sahip olamadığı şeylerin başkasında var olmasının da yine bir nasip meselesi olduğunu bilen insan hasetten, kıskançlıktan, başkasının malına göz dikmekten kendini alıkoymaya çalışmaktadır. Zira bu durum karşı taraf kendisinden üstün olduğu veya kendisi bu noktada yetersiz olduğu için ortaya çıkmamıştır. Bu noktada insan arzu ve isteklerini yalnızca Allah'tan istemeyi, kula minnet etmemeyi ancak kendi üzerine düşeni de yapması gerektiğini fark etmektedir. Yokluk ve sıkıntılı zamanlarda Allah'a sığınmanın yanı sıra varlıkta ve güzel zamanlarında da Allah'a sığınan insan bu mal ve mülkün hevasına kapılarak servetini yanlış yerlerde yok etmekten de imtina etmektedir. Her türlü ihtiyaçtan münezzeh olan Allah, kendi zâtına gelecek bir fayda veya zarar için insanları sınamamaktadır. Bu sına yalnızca insanın elde edeceği menfaatler ve günahlarının affolunması içindir.²⁰⁰ Bu sebeple dünyada zorlukla karşılaşan kişi bilir ki bu imtihanda muvaffak olduğu takdirde mutlaka karşılığını alacaktır. Mâtürîdî'nin de ifade ettiği gibi dünyada iyi ile kötünün, zalim ile mazlumin, şükreden ile nankörün ayrımını yapacak bir mekanizma bulunmadığından bu ayrım âhirete bırakılmış ve

¹⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/310.

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 15/290.

herkesin orada karşılığını göreceği belirtilmiştir.²⁰¹ Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre âhiret inancı kişinin bu dünyada karşılaştığı bela, sıkıntı, hastalık ve zorluklar gibi durumlarla baş etmesini sağlayan en önemli inançlardan biridir.

İnsan kendi nefesine karşı oldukça merhametlidir, buna rağmen kendisine bazı külfetler ve sıkıntılar yükleyebilir. Ancak bu sıkıntı ve külfetlerin sonunda kendisi için fayda beklemektedir, aksi halde buna tahammül gösteremeyebilir. Mâtürîdî'nin konuyla ilgili açıklamalarına bakıldığında; örneğin tadını beğenmediği halde kullandığı ilaçlar, kan aldırması, hacamat yaptırması bu olay gibidir. Aynı şekilde anne babalar da çocuklarına nihâyetinde fayda umdukları külfetleri yüklerler. Bu yüklemeler anne babanın şefkat ve merhametine halel getirmez. Tıpkı bu durum gibi Allah'ın kullarına verdiği sıkıntılar da O'nun hikmetiyle çelişmez ve rahmetle nitelenmesini engellemez.²⁰² İnsan nasıl ki kendi yararına olan dünyevi nimetler için sıkıntı çekmeyi göze alıp, sonunda ulaşacağı başarı ve zevki düşünerek sabrediyorsa aynı şekilde Allah'ın kendisine imtihan olarak bu dünyada verdiği külfetleri de âhirette ulaşacağı nimetler için aşması gereken basamaklar olarak görüp Allah'ın merhametine sığınmalıdır. Zira mü'mini diğerlerinden ayıran yalnızca bollukta değil her halde Allah'a şükrederek kulluk etmesidir. Mü'min nefsinin kul olduğunu ve her ne olursa olsun efendisine kulluk etmeyi terk etmesinin imkânsız olduğuna inanır.²⁰³ Allah, nimet verdiğinde de kendisine ait olan nimetleri geri aldığı da kulluk edilmesi gereken yegâne varlıktır. Bu bilinç insanın her koşulda Allah'a sığınmasını ve bu sayede musibetler karşısında sabırlı olarak Allah'tan gelecek yardımı beklemesini sağlamaktadır. Dünya hayatında birçok sıkıntı, acı, dert, hayal kırıklığı vb. olumsuz duygu ve durumlarla karşı karşıya kalan insan, bu yükleri hafifletmek ve direncini güçlendirmek için dinî inançlara ihtiyaç duymaktadır.²⁰⁴ Kaybettiği şeylerin tümünün aslında Allah'a ait olduğunun ve kendisine emanet olarak verildiğinin bilincinde olan insan, sabrederek nefsinin de sızlanmaktan alıkoymaktadır. Zira başkasına ait olan bir şey elinden çıktığında bu duruma feryat etmek aklî olarak da izahsız bir durumdur.²⁰⁵ Yaşadığı musibetlerin, acıların, dertlerin geçici olduğunu ve kulluğun bir parçası olduğunu bilen insan, yaşadıklarına sabırla katlanmakta; bu sabrının ve rızasının karşılığını âhirette alacağını bilerek sorunlarla baş edebilme gücünü artırmaktadır.

²⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/98.

²⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/356.

²⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/456.

²⁰⁴ Yeşilyurt - Taşdelen, "Ahiret İnancının Pratik Yansımaları", 61.

²⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/310.

Faniyi verip bakiye sahip olmaya çalışan, afete maruz kalanı kalmayanla değiştirmek isteyen insan bu ticaretten en üst noktada kâr elde ettiğini bilir. Bu sebeple dünyada maruz kaldığı sıkıntıları makro plan bakımından musibet saymaz, bu olay ve sonuçlardan Allah'a sığınarak yardım talep eder.²⁰⁶ Zira Allah'ın insana bahşettiği hayat, sağlık, mal ve mülk gibi dünya zenginlikleri hak ettikleri için verilmemiş, Allah'ın lütfu vesilesiyle onlara ulaşmıştır. Bu nimetler de belirli bir süreye bağlanmış, ebedi olarak verilmemiştir.²⁰⁷ Kul Allah tarafından kendisine verilen bu statüyü ve sahip olduğu nimetleri bu anlayışla benimsediğinde yaşam boyu içerisinde bulunduğu seyir ona güzel ve uygun görünür, gönül hoşluğu kazandırır.²⁰⁸

Esas itibariyle lezzet aldığı fiillerden hoşlanma, elem duyduğu durumlardan ise nefret etme tabiatı üzerine yaratılmış olan insan; daha büyük mükafat ve lezzetler uğruna hoşlandığı şeyleri terk etme karakterine de sahiptir. Bu bağlamda ticaretle uğraşan kişileri örnek gösteren Mâtürîdî, ticarî amaçlı yurdundan ayrılmak durumunda olan ve kâr elde etmek amacıyla sefere çıkan tacirlerin bu yolcuklarında birtakım sorunları görmezden geldiğini, başlarına gelen musibetlere sabredip göğüs gerdiğini belirtmiştir.²⁰⁹ Tıpkı bu örnekte olduğu gibi kişi, uğrunda elde edeceği daha büyük lezzetler uğruna hoşlandığı şeyleri terk edebilmelidir. İnsan âhirette elde edebileceği ebedî mükafatlar uğruna dünya hayatında kendisine uzak durması gerektiği belirtilen nefsanî arzularından vazgeçmelidir. Bu durumla paralel olarak kişi âhirette karşılaşacağı şiddetli ve kalıcı azaplarla mukayese ederek dünya hayatının geçici çilesine sabretmeli, musibetleri yine Allah'a sığınarak aşmaya çalışmalıdır.

İnsan için bireysel ve toplumsal alanda büyük önemi olan adalet ilkesinin hiçbir zaman ve mekânda tam manasıyla uygulanamayacağına inanılması kişinin psikolojik tatminini engellemektedir. Kişi kendisine yapılan haksızlıkların hesabının sorulduğunu, dünyada gücünün yetmediği zalimlerden intikamının alındığını bilmek istemektedir. Hemen hemen her dinde yer alan mehdi inancının varlığı ve bu düşüncenin kolayca kabul edilmesi insan tabiatında var olan adalet arayışının ve kurtuluş ümidinin bir göstergesidir.²¹⁰ İnsanın dünya hayatında karşılaştığı zorluk ve haksızlıklara rağmen geleceğe dair bir umudunun olmasını ve hayattan vazgeçmemesini sağlayan güç; yaşanan

²⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/309.

²⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/305.

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/307-308.

²⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 16/113.

²¹⁰ Horozcu, "Âhîret İnancı ve İnsan Psikolojisi", 106.

hiçbir şeyi gerek bu dünyada gerek âhirette karşılıksız bırakmayacak olan adaletli bir İlah'ın varlığına olan imandır. Allah'a iman eden kişi bu dünyanın geçici olduğunu bilerek ve yaşadığı sıkıntılara göğüs germeye çalışarak âhret mutluluğunu hedeflemektedir. Allah birçok âyette insanları farklı şekillerde sınadığını belirtmektedir. (el-Bakara 2/155, el-Kehf 18/7-8, el-Mülk 67/2) Dünyanın ve içinde bulunanların süsleri ve çekicilikleri nihâyetinde son bulacaktır. Sahip olduğu her şeyin maruz kalacağı bu sonucu bilen insan, karşılaştığı açlık, hastalık, can ve mal kaybı gibi musibetlere karşı sabretmeye gayret eder. İnsanlar kendilerine verilen imkanlar için Allah'a minnettar olmaları gerektiğini, bu imkanlar ellerinden alındığında da bunda insanın söz hakkının bulunmadığını bilmiş olurlar. Zira insanlar tarafından da bilinir ki; tüm mülkiyetlerde tasarruf hakkı sahiplerine aittir. Bu durumda bize ait olmayan hususlarda kendimizce hükmetme hakkımız bulunmamaktadır. Mâtürîdî Allah'ın herkesi aynı anda yanına almayıp yavaş yavaş ve gruplar halinde bu dönüşü gerçekleştirmesini dahi O'nun lütfunun bir göstergesi kabul etmektedir.²¹¹ Akıbetini hatırlayan kişi ebedi mutluluk için bu dünyada yapması gereken hazırlıkların farkında olur. Dünya insanın âhireti kazanması için vesile kılınmış, bizzat kendisi için halk edilmemiştir. Allah dünyada var olan şeyleri sonlu ve iğreti kılarak kulun sonsuzu elde etmesini istemiştir. O halde insanın dünyadayken ebediyete dair yaptığı hazırlık onun gönül huzuruna kavuşması ve psikolojik mutluluğu açısından daha hayırlıdır.

2.2.2. Ölüm Korkusu ile Baş Etme

Genellikle ruhun bedenden ayrılması olarak ifade edilen ölüm, herhangi bir canlının hayatî fonksiyonlarının sona ermesi ve canlılığın kaybolmasıdır. Allah tarafından sonradan yaratılmış olan her varlık gibi insan da eninde sonunda ölüm gerçeğiyle yüzleşmektedir. Genellikle soyut olan ve insanların direkt olarak müşahade edemediği cennet, cehennem, melek vb. gaybî kavramların aksine ölüm tüm insanlığın şahit olduğu ve kabul etmek zorunda olduğu bir gerçekliktir.²¹²

İnsanların müşahade edebildiği gerçeklik alanlarından olan ölüm ve varoluş birbirleriyle bütünlenen ve anlam kazanan iki boyuttur. Ölüm direkt olarak tecrübe edilemese de insanoğlunun ilgi ve düşüncelerine konu olmuştur. Zira ölüm, bilimsel açıdan her çeşit

²¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/309.

²¹² Akgül, *Ahret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri*, 41.

tecrübenin sonu kabul edilmektedir ve ölüm hakkında ancak tasavvur ve müşahedeye dayalı bilgi temin edilmektedir.²¹³

Ölüm hakkındaki düşünce ve gözlemler insanlık tarihiyle paralellik arz etmektedir. Asırlar boyunca insanlar ölüm hakikatiyle karşılaşmak ve hesaplaşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Antik Yunan dönemine bakıldığında Epikür ölümün hayatın tadını kaçıran bir mesele olduğunu belirtir ve bu endişeyi aşabilmek için de “maskeleye” gayretine girer. Bununla birlikte Platon ise ölümün hayatın tek amacı ve anlamı olduğunu belirtmektedir.²¹⁴

Ölüm başlı başına evrensel bir gerçeklik olsa da her insanda farklı tepkileri ortaya çıkarabilmektedir. İlk bakışta ölüm insan için doğal bir durum gibi görünse de her birey bu gerçeklik karşısında kendisini hazır hissedip kolayca boyun eğmemektedir. Her insanda fitraten var olduğu kabul edilen “sonsuzca kadar yaşama” ve “hayatını koruma” arzu ve dürtüsü ölüme karşı verilen tepkilerin temel kaynağını oluşturmaktadır. Ölüm karşısında verilen tepki bireylerin dinî, ideolojik, iktisadî, sosyal, psikolojik vb. pek çok açıdan içinde bulundukları durumla bağlantılıdır. Kişinin varoluşa verdiği değer ve anlam, ölüm hakkındaki yaklaşımını belirlediği gibi ölüme olan bakış açısı da hayata ve varoluşa dair tutumuna yansımaktadır.²¹⁵ Karşısında insanların en fazla aciz duruma düştüğü ve bu sebeple de kendisi hakkında düşünmeye sevk eden ölüm, insanoğlunun hayat felsefesini de inşa etmektedir.²¹⁶

Hemen hemen her bireyde varlığını hissettiren ölüm korkusu, etkisinin ve şiddetinin kuvveti açısından diğer korkulardan ayrılmaktadır. Hatta bireyin yaşadığı her korkunun temelinde yalnızca ölüm korkusu olduğunu savunan düşünürler de bulunmaktadır. Kişinin ölümü düşünmemek adına çeşitli uğraşlara yönelerek ölüm korkusunu maskeleymesi veya bu düşünceyi tamamen bilinç dışına itmeye çalışarak bastırması bu hakikati ortadan kaldırmamaktadır.²¹⁷

Ölümle başlayan yeni bir hayatın aşamaları olarak kabul edilen âhiret inancı da tarih boyunca dinlerin ekseriyetinde farklı şekillerde olsa da inanç esasları içerisinde yer

²¹³ Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991): 152.

²¹⁴ Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, 152.

²¹⁵ Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, 152-153.

²¹⁶ Ülker Abuzarova, “Ölümsüzlük Arzusu Bağlamında Ahiret İnancının Felsefî-Psikolojik Temelleri”, *Din Araştırmaları Journalı* 1/2 (2019): 153.

²¹⁷ Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, 156.

almaktadır. Özellikle İslâmiyet'e bakıldığında Allah inancıyla direkt bağlantılı olan âhiret inancı öncelikli ve aslî bir konumda bulunmaktadır.²¹⁸ Âhiret inancını delillendirmek amacıyla kullanılan yöntemlerden birisi de insanlarda bulunan ölümsüzlük arzusudur. Bu arzu hemen her çağda kendisini göstermiş ve insanlardaki bu isteğin inanca bağlı olmaksızın fitraten olduğu kabul edilmiştir. Yaşamın sürekliliği ve bu sürekliliğin muhafaza edilmesi hayatın ana çizgilerinden birisidir. Yok olmama istek ve duygusu, sonsuza kadar yaşama arzusu insanda çocukluktan itibaren var olan psikolojik bir gerçekliktir. Ölüm olgusu ne kadar gerçek ve evrensel ise ölümsüzlük arzusu da aynı şekilde evrensel ve psikolojik bir hakikattir.²¹⁹

Yaşama dürtüsüne sahip olan insan temel ihtiyaçlarını karşıladığında dahi varoluşsal bir sorun olan sonlulukla karşı karşıya kalmaktadır. Mâtürîdî'nin görüşlerine bakıldığında din, insanda var olan bu sonluluk tedirginliğine makul açıklamalar sunduğu takdirde güçlü bir dünya görüşü haline gelmektedir. Ölümlü bir canlı olan insana sonluluğun nasıl üstesinden geleceğine dair metafizik ve bütüncül görüş kazandırılması gerekmektedir.²²⁰ Tabiattaki her eğilimin bir manası bulunmaktadır, ölümsüzlük arzusunun da ölümden sonra insan varlığının devam ettiğini gösteren bir kanıt olduğu kabul edilmektedir. Ebedilik arzusu ve özlemi dünya hayatıyla uyumlu bir özlem olmadığından, bu insanların ebedî özlerrinin bir göstergesi sayılmaktadır.²²¹

Mâtürîdî de yaşamaktan haz duymayı ve ölümden hoşlanmamayı her sağlıklı insanda bulunan bir tabiat olarak kabul etmektedir.²²² Hayatın tadını alan insan, başına gelebilecek ölüm tehlikelerine karşı kederlenme hissiyle ve uzun müddet yaşama arzusuyla yaratılmıştır ve bu sebeple de tabii bir yok olma endişesi taşımaktadır.²²³ İnsanda var olan bu tabiat sonsuz var olma isteğini de beraberinde getirmektedir. İnsanlık tarihi hakkında yapılan araştırmalar incelendiğinde, insanda sonsuzluk ve ebedîlik isteğinin varlığı görülmektedir.²²⁴ Kişinin sonsuzluk arzusu ve unutulma korkusu bu hayatta eser bırakmasının, hatıralarıyla anılmak istemesinin bir sebebi olarak gösterilmektedir. İnsanda bulunan ebedîlik arzusu ilk insan Hz. Âdem üzerinden

²¹⁸ Abuzarova, "Ölümsüzlük Arzusu Bağlamında Ahiret İnancının Felsefi-Psikolojik Temelleri", 154.

²¹⁹ Hökelekli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", 162.

²²⁰ Engin Erdem, "İyilik ve Sonsuzluk: Mâtürîdî ve Debûsî'nin Metafiziğinde Ölüm ve Hayatın Anlamı", *Kader* 18/2 (2020): 477.

²²¹ Murtaza Mutahharî, *Adl-i İlâhî*, trc. Hüseyin Hatemî, 2. Bs (İstanbul: Kevser Yayınları, 2014), 200.

²²² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/556.

²²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 279.

²²⁴ Kılavuz, *Kelâm'a Giriş*, 315.

incelendiğinde, şeytanın Hz. Âdem'e vesvese verirken bu arzuyu kullandığı görülmektedir: “Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümrânlığın yolunu göstereyim mi?" (Tâhâ 20/120) Aynı şekilde Mısır Firavunlarının yaptırmış oldukları piramitler de yine bu ebedîlik ve iz bırakma amacına binaen inşa edilmiştir. Yazılı ve sözlü kültür incelediğinde de İskender efsanesi ve *Gilgamiş Destanı* gibi pek çok unsorda “âb-ı hayât” şeklinde bir ölümsüzlük içkisine rastlanmaktadır.²²⁵ İnsanlar geride bıraktıkları müzik, sanat, bilim vb. pek çok bilimsel ve sosyal çalışmalarıyla bireylerin ve toplumların zihin dünyasında yaşayarak ölümsüzlük arzusunu tatmin etmeye çalışmışlardır.²²⁶ Tüm bunlar insanda ilk insandan beri fitraten bir ebedîlik arzusunun varlığını göstermektedir. Kişinin sonsuzluk isteğinin bu dünyada karşılığını bulması mümkün olmadığından ötürü başka bir sonsuz hayatın varlığına dair inanç oluşmaktadır. Bununla birlikte dünyaya gelen her canlının bir müddet sonra ölmesinin herkesçe şahit olunan bir gerçek olması, ikinci bir hayata dair inancın kabul edilmesinde yeterli tatminliği sağlamaktadır.²²⁷

Analitik psikolojinin kurucusu kabul edilen ünlü psikiyatr Carl Gustav Jung da insanda var olan ölümsüzlük isteğinin evrensel bir duygu olduğunu şöyle belirtmektedir:

“İnsanların pek büyük çoğunluğu, her zaman hayatın devamlılığına inanmaya ihtiyaç duydular. Hayatın ölümü aştığını düşündüğümüz zaman, bu düşüncenin anlamı bizden kaçıp kurtulsa, aklımızla tam olarak kavrayamasak bile, yine de hayatın anlamı içinde hareket ediyoruz. Ölüm ötesi bir hayata inanma, insan için kaçınılmaz, zorlayıcı bir durumdur. Çünkü bu düşünce ve inanç kolektif şuurlarının arketiplerinden birisidir.”²²⁸

İnsan dünyadaki yaşamının bitmesiyle birlikte ölümle karşılaşacağını kesin bir bilgiyle bilen; nakil, akıl ve hikmet bilgisi sayesinde de bu durumun nihai bir son olmadığını idrak edebilen varlıktır. Bu idrak sayesinde öldükten sonra yeni bir yurdun olacağını bilincinde olan insan bu yeni âhiret hayatını hesaba katarak yaşamakta ve dünya hayatını düzenlemektedir.²²⁹

²²⁵ Ahmet Çelik, “Kur’ân’a Göre Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2001): 188.

²²⁶ Demirtaş, *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri*, 47.

²²⁷ Horozcu, “Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”, 105.

²²⁸ Carl Gustav Jung, *Jung on Death and Immortality*, ed. Jenny Yates (New Jersey, 1999), 119-120, 131-133 (Aktaran: Abuzarova, 215).

²²⁹ Demir, *Mâtürîdî’de İnsan Tasavvuru*, 235.

Kitâbü't-Tevhîd'de insanlarda bulunan arzu ve ihtiyaçların kendi kendisine mevcut olamayacağını belirten Mâtürîdî, insanları bu gereksinimlere bağlı ve isteklerine sahip olacak biçimde var eden başka bir varlık bulunması gerektiğini, bu varlığın da Allah olduğunu ifade etmektedir.²³⁰ Mâtürîdî insanda fıtraten var olan ebedî yaşam ve sonsuz mutluluk arzusunun aynı zamanda âhiretin varlığına ve peygamberlerin gerekliliğine de delil olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insanın ölümsüzlük arzusu dünyada karşılanamayacağı için ölümden sonra yeni bir hayatın başlaması gerekmekte ve tüm bunları insanlara bildirecek peygamberlere ihtiyaç duyulmaktadır.²³¹

Âhiret hayatının varlığını ve gerekliliğini çeşitli örnekler üzerinden ele alan Mâtürîdî'nin ifadelerine bakıldığında; melekler, cinler vb. varlıkların insanlar gibi ay, güneş ve benzeri varlıklara ihtiyaçları olmadığı ve beşer için yaratılan nimetlerden faydalanma durumları bulunmadığı görülmektedir. İnsanın bildiği ve bilmediği tüm nimetler kendisi için yaratılmıştır ve böyle bir durumda da emrine amade kılınan bunca nimete karşılık insanın şükretmesi gerektiği, belirli emir ve yasaklara riâyet etmesi gerektiği de ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar da gösterir ki insanlar için ölümden sonra yeni bir hayat vardır ve burada her birey bu dünyada yaptıklarının hesabını verecek, iyilik ve kötülüklerinin karşılıklarını alacaklardır. Nitekim akıl da iyi ile kötünün, şükreden ile nankörlük edenin, iman eden ile inkâr edenin ayrımın yapılması gerektiğine hükmetmektedir. Dünya hayatında ise bu grupları birbirinden ayırabilecek bir mekanizma bulunmamakta, herkes farklı koşullarda hayatlarını devam ettirmektedir. Öyleyse tüm bu ayrımların yapılacağı ve mutlak adaletin gerçekleşeceği bir hayatın olması gerekmektedir.²³² Bunun bilincinde olan birey kendisini bu dünyanın geçici heveslerine kaptırmadan, dünyadaki adaletsizliklerle ümitsizliğe düşmeden hakikatin gerçekleşeceği günü beklemekte ve o güne hazırlık yapmaktadır.

Mâtürîdî'nin değerlendirmeleri genel çerçevede incelendiğinde, onun ölümü tabiatın düzeni açısından yerli yerinde ve hikmete uygun kabul ettiği görülmektedir. Hayat içerisinde ayrışma, birleşme, sükûn ve hareket olduğu gibi ölüm de bulunmaktadır. Uzun ömürlü olmayı ve sürekli yaşamayı arzulayan insanın ölüm korkularının bulunmasındaki sebebi yine insanın kendisine bağlayan Mâtürîdî yok olma korkusunun ve acıya maruz

²³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 153-154.

²³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/288.

²³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/98.

kalma hissinin insan nezdinde ölümü kötü kıldığını belirtmektedir. İnsanda var olan ölüm ve yok oluş korkusu ise yalnızca âhirette başlayacak olan ebedî hayatın varlığını kabul etmekle bertaraf edilebilmektedir.²³³ İnsanda var olan bu iki korku da iman ve ibadetle çözüme kavuşturulabilmekte, iman edip ölüm gerçeğini idrak etmek ve iyi ameller ile ölümden sonraki hayata hazırlık yapmak gerekmektedir.

Allah Teala dünyanın zevk ve nimetlerine dalarak ölümü unutan veya ölüm hakkında konuşmak istemeyen insana ölüm gerçeğini hatırlatarak bu unutma ve aldanma konusunda sık sık uyarmaktadır. (el-Enbiyâ 21/35, el-Ankebût 29/57, ez-Zümer 39/30) İlk insandan günümüze her bireyin müşahade ettiği bu olguyu zihinde diri tutmak ve vakti bilinmeyen bu hakikat için devamlı teyakkuz hainde olmak gerekmektedir. Kur'an'da hiç kimsenin nerede ölümle karşılaşacağını bilmediği belirtilmekte (Lokmân 31/34) ve bu gerçeklik insanın her adımına, bulunduğu mekanlara, konuştuğu insanlara ve dahi üzerinde durduğu fikirlerle dikkat etmesini zorunlu kılmaktadır. Bunun bilincinde olan insan yapması gereken salih amelleri ertelemeyi bırakıp kötü işlerden de olabildiğince kendisini uzak tutmaya gayret etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de cennet ve cehennemde ebedî kalınacağını belirten âyetler (en-Nisâ 4/57, Hûd 11/108, el-Ahzâb 33/65) insanın yok olacağına dair korkularını yenmesine ve ölümden sonraki yeni hayata hazırlanmasına yardımcı olmaktadır. Ölümü gerçek bir olgu olarak kabul edip içselleştirmek ve âhirete iman etmek, insanın olumsuz yönde dünyevileşmesinin önüne geçmektedir.²³⁴ Salih amellere sahip olan insan; ölümün korkup kaçılacak bir yok olma hali olmadığını bilmekte ve onu ebedî saadete kavuşma olarak görmektedir.²³⁵

Ölümden sonra yeni bir hayatın var olduğuna dair inanç, insanın bu dünyada yaptıklarının bir karşılığı olacağı bilincini bireye kazandırarak ahlâkî yaptırım gücü ortaya çıkarmaktadır. Allah'ın iyi ve ahlâklı kulları için hazırlamış olduğu güzellikler ile sapkın karakterdeki kulları için hazırladığı azap ve cezalar insanın bu dünyada yapmış olduğu davranışların sonuçlarıdır. Ele alınan bu durum ölümden sonraki yaşama dair inancın ahlâkî açıdan somut bir dayanağıdır.²³⁶

²³³ Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 182.

²³⁴ Yeşilyurt - Taşdelen, "Ahiret İnancının Pratik Yansımaları", 56.

²³⁵ Yeşilyurt - Taşdelen, "Ahiret İnancının Pratik Yansımaları", 64.

²³⁶ Metin Yasa, *Ölümden Sonra Hayat İnancının Felsefi ve Deneyisel Dayanakları* (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1998), 110.

Allah Teâlâ'nın hayatı yaratmasında da ölümü yaratmasında da bir imtihan sebebi bulunmaktadır.²³⁷ Mâtürîdî'nin de ifade ettiği gibi birey dünya ve âhiret hakkında tefekkür ettiğinde; dünyanın ölüm ve meşakkat yurdu olduğunu, âhiretin ise amellerin karşılık bulduğu ölümsüzlük yurdu olduğunu bilmekte ve bu doğrultuda tercihlerini yapmaktadır.²³⁸ Yeniden dirilmeye olan inanç insanın değişmez bir gerçek olan ölümü içselleştirmesini ve kabul etmesini kolaylaştırmaktadır. Dünyada yaşanan toplumsal yıkımlar, savaşlar, doğal afetler vb. hadiseler insanların maddi manevi kayıplar vermesine yol açarak izler bırakmaktadır. Doğal afetlerde hayatını kaybeden yakınlarının Allah katında bir mükâfat göreceği inancı ve teslimiyet; acılarının hafiflemesine vesile olmakta ve âhirette kavuşacaklarına dair umutları; bu dünya hayatını sağlıklı şekilde yaşayabilmelerini sağlamaktadır. Allah yolunda savaşarak şehit olan yakınlarını kaybetmenin acısı; ancak onların Allah katındaki mertebelerine dair inançla katlanılabilir hale gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "onlara ölümler demeyiniz" (el-Bakara 2/154) şeklindeki ifade de bu kişilerin faziletlerini oraya koymaktadır. Zira şehadet sayesinde kişi âhirette yaşam bulmaktadır, bu sebeple kendisine diri denmesi istenmiştir. İnsan tabiatı her ne kadar ölümden hoşlanmasa da şehitlik, nefislerin cihat etmeyi sevip arzulaması için bir vesiledir. Cihat da hem dünya hem de âhiret hayatının düzenlenmesini sağlayan bir olgudur.²³⁹

Allah yarattığı her şeyi bir imtihan sebebi kılmıştır, hayat ve ölüm de aynı şekilde insanlar için imtihan vesilesidir. Ölüm; insanoğlunun korktuğu, arzu etmediği bir durumken, hayat ise haz duyduğu ve arzuladığı bir olgudur. İnsanın ölümden kaçıp kurtulması mümkün olmadığı gibi her ne kadar haz verse da hayat da kişinin talebiyle arttırılabilecek bir konumda değildir. Böyle bir halde hayat insanlara ebedî yaşamı arzu ettirmektedir ki bu âhiret hayatıdır. Aynı şekilde ölüm de insanları ebedî ölüm olan sonsuz azaptan korkutmakta ve korumaktadır. İnsanın arzuladığı ebedî mutluluk da korkup kaçındığı ebedî azap da öldükten sonra ulaşabileceği konumda bulunmaktadır. Her iki durum da insanı dünya hayatında olumlu duygu ve fiillere yönelmeye teşvik etmektedir.²⁴⁰ İnsan dünya hayatına duyduğu sevgi nedeniyle faydalı, iyi ve güzel ameller işleyerek bu

²³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/288.

²³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/37.

²³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/304.

²⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/288.

fiilleriyle yaşamını sonsuz kılabilmektedir. Aynı şekilde ölüme dair hissettiği korku ve endişe de faydasız ve çirkin amellerden uzak durarak aralıksız azaptan ve sonsuz ölümden kurtulmasını sağlamaktadır. Allah insanlara ölüm anına dek mühlet vererek güzel amellerle ebedî bir hayatı “satın alma” fırsatı sunmaktadır.²⁴¹ Mâtürîdî’nin de ifadesiyle: “Dünyadayken âhirete yönelik yapılan hazırlıklar insanın psikolojik muhtevası ve gönül huzuru açısından, tüm mutluluk vesilelerin dünyaya münhasır kalmasından daha iyidir.”²⁴²

Ölüm ve âhiret hakkındaki yorumlarını ifade ettikten sonra Mâtürîdî aynı zamanda insanda var olan bu arzu ve korkunun duyu ötesi olmasından dolayı, bunları ortaya çıkaracak ve insanlara haber verecek peygamberlere ihtiyaç duyulduğunun da sabit olduğunu belirtmektedir.²⁴³ İnsanların kendilerine muhtaç olduğu sabit olan peygamberler sayesinde ölüme ve ölüm ötesi hayata dair bilgiler Allah tarafından insanlara vahiy yoluyla bildirilmektedir. İnsan için belirli düzenlemeleri gerçekleştiren ve emir yasaklarını bildiren Allah insanın nasıl yaşaması gerektiğini ve kendisi için faydalı olan hususları öğretmektedir.²⁴⁴ Zira her şeyin yaratıcısı olan Allah insan için de neyin hayırlı olduğunu ve neyle tatmin olacağını en iyi bilen, insan fitratına en hâkim olan varlıktır. Bu sebeple insana yönelttiği emir ve yasaklar da onun hem dünya hem de âhiret saadetini sağlayacak hususlardır.

Âhirete iman eden kişi ölümden sonra artık kendisi için tüm imkanların sona erdiğini, dünyada yapıp ettiklerinin sonuçlarıyla karşılaşmak zorunda olduğunu bilmektedir. Bu bilinç kişiye her günü son günümüş gibi yaşamasını, elinden geldiği kadar iyiye ve güzele yönelmesini, ölüm gerçeğini unutmadan hesabını veremeyeceği yanlış işlerden uzak durmasını sağlamaktadır. Mâtürîdî’nin de belirttiği gibi insan elde edeceği mükafatlara odaklandığında devamlı olarak iyi hal üzerine bulunmaya gayret etmekte ve erdemli fiiller işlemeye çabalamaktadır.²⁴⁵ Bireysel olduğu kadar toplumsal faydalar da sağlayan bu inanç sayesinde insanın ruhsal, ailevi ve sosyal açıdan daha sağlıklı olduğu düşünülmektedir. Başlangıçta insana ürperti verse de ölümün kabulüyle kişilerin kalpleri yumuşar ve davranışları güzelleşir; ölüm, yaptığı yanlışların farkında olan insanları tövbe

²⁴¹ Erdem, “İyilik ve Sonsuzluk: Mâtürîdî ve Debûsî’nin Metafizisinde Ölüm ve Hayatın Anlamı”, 480.

²⁴² Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân*, 1/309.

²⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân*, 15/288.

²⁴⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân*, 2/557-558.

²⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân*, 16/113.

kapısına yaklaştırır.²⁴⁶

İnsandan bahsederken onun ölümlü oluşuna dikkat çeken Mâtürîdî aslında tüm mahlukatın varlığını hikmetli bir varoluş ve yok oluş çerçevesinde ele almaktadır. İnsanlar yaratılış itibarıyla sahip oldukları farklı tabiatları ve nefsânî arzuları ile baş başa ve başıboş bırakılmamış, bir asıl (din) üzerine birleşmeleri istenmiştir. Aksi takdirde inananlar iktidar, üstünlük, şeref ve hükümlerliklerin elde edilmesinde, menfaatlerin pay edilmesinde muhakkak birbirleriyle çekişme halinde olacaklardı. Bu çekişmelerin sonucunda toplumların çöküşleri ve birbirlerini yok etmeleri de kaçınılmaz olacaktı. Evrenin var olması buna bağlı olsaydı var edilmesi abes olacak ve varlığının hikmeti de boşa gidecekti. Ancak evren ve içindekiler yalnızca fena bulmaları için yaratılmamıştır.²⁴⁷ İnsanın arayıp bulması ve uyması gereken bu asıl sayesinde dünya hayatında nelere dikkat etmesi gerektiği kendisine bildirilmiştir. Bu sayede insan kendisine dünya ve âhiret saadeti sağlayacak bir yaşam idame ettirebilmekte, insanların da kendisinden razı olduğu ahlâklı birey haline gelebilmektedir. Ölümün kendisi için bir son olmadığını bilmek insanın bu yeni başlangıç için hazırlıklı olmasını sağlamaktadır.

Ölümü bir ceza aracı olarak görmeyen Mâtürîdî'ye göre asıl ceza ölümden sonraki hayatta ebedi cehenneme maruz kalmaktır. Hatta ölüm iman edenler için ölümsüzlüğün aracıdır; âhiret hayatında geçicilik, ölüm ve son bulunmamaktadır. İnsan ölümsüzlük arzusunu ancak orada tatmin edebilecektir. Mâtürîdî dünya hayatının oyun ve eğlence yeri olduğunu ifade eden âyetlerin (el-Ankebût 29/64, el-En'âm 6/32) muhataplarının da kafirler olduğu fikrini savunmaktadır. Nitekim kafirlerin ölüme yüklemiş oldukları yanlış anlamlar ve ölümü yokluk ve mutlak son olarak kabul etmeleri sebebiyle dünya hayatı kendileri için hikmetsiz, faydasız ve gayesiz hale gelmektedir.²⁴⁸

Mâtürîdî'nin ölümü de içine alarak ifade ettiği insan tasavvuruna karşılık modern çağda insanlar ölümü göz ardı ederek ya da yok sayarak mutlu bir yaşam sürmeye çalışmaktadır. Çağdaş düşüncelere göre ölüm insanın hayatının tam ortasında yer almakta ve mutlu olmasına engel olmaktadır, insanın ise daima mutlu olmak veya mutlu görünmek için ölümden kaçması gerekmektedir. Bu ölüm algısı sonucu insanlar hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamaya başlamış ve ölüm insanların gündeminden çıkarılmak istenmiştir. Ancak bu durum insanı daha mutlu etmediği gibi günümüz toplumlarına bakıldığında kanlı ve

²⁴⁶ Akgül, *Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri*, 44.

²⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 52.

²⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/172-173.

büyük savaşlarla çok daha fazla sayıda insanın ölmesine de engel olmamıştır. Ölümün yok sayılması ölüm hakikatini ortadan kaldırmadığı gibi insanoğlunu da daha mutlu bir yaşama ulaştırmamıştır.²⁴⁹

2.3. Erdemlerin Kazanılması

Bilinçli ve özgür iradeli bir varlık olan insanın iç dünyasında bulunan, eyleme yansıtılabildiği, ahlâkî olarak iyi kabul edilen özelliklere erdem ismi verilmektedir. Erdemli olmak ahlâkın temel gayesi kabul edilmektedir.²⁵⁰ Ahlâkî açıdan değerli ve üstün kabul edilen özelliklerin genel isimlendirmesi olan erdem için adalet, cesaret, merhamet, iyilikseverlik, kanaatkârlık, sevgi, alçakgönüllülük gibi örnekler verilebilir. Bu niteliklerin her biri tarih boyunca hemen her toplumda takdire şayan sayılmış, her semavî din tarafından tavsiye edilmiş ve insani üstünlük olarak kabul edilmiş vasıflardır. Bu niteliklere sahip olan bireylere “erdemli insan”, bunların fiilî karşılıklarına da “erdemli davranış” ismi verilmektedir.²⁵¹

İnsanların mutluluğunu ve toplumun düzenini sağlamak amacıyla ortaya çıkan din, ahlâk ve hukuk; değer, ilke ve amaçları açısından birbirlerine benzemektedirler.²⁵² İnsanların yapmış oldukları yanlış fiiller nasıllığına bağlı olarak kınama, suçlama vb. şekillerde zayıf bir müeyyideyle olduğu gibi ceza içerikli daha ağır bir müeyyideyle de karşılık bulabilmektedir. Kişinin bu ahlâkî fiillerinden sorumlu olması ve bunların hesabını verecek olması adalet ve iyiliğin gerçekleşmesi hedefine yönelik kabul edilmektedir. Ancak burada ahlâkî değerlerin ve ahlâkî yaptırımların kaynağının doğru belirlenmesi gerekmektedir. Ahlâkî yaptırımları gerçekleştirecek olan otorite kişinin içsel duygusu, bizihi kendisi veya toplum olabilir. Ancak ahlâkla ulaşılmak istenen amaç düşünüldüğünde bu otoriteler yetersiz kalmakta ve ahlâkî yaptırımın nihai kaynağının en üst otorite olarak Tanrı’ya dayandırılması gerekli kabul edilmektedir.²⁵³

Bireyin yapmış olduğu ahlâkî bir yanlışın her daim adaletli bir biçimde

²⁴⁹ Demir, *Mâtürîdî’de İnsan Tasavvuru*, 242.

²⁵⁰ Sami Şekeroğlu, “Mâtürîdî Ahlakında ‘Erdem’ Fikri”, *Milel ve Nihal* 7/2 (2010): 173.

²⁵¹ Cafer Sadık Yaran, “İslam Ahlakında Erdem”, *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.), 102-103.

²⁵² Hilal Bayraktaoğlu, *Felsefe, Din ve Ahlak İlişkisinin Erdem Kavramı Çerçevesinde Analizi* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019), 36.

²⁵³ Münteha Beki, “Tanrı ve Ahlakî Müeyyide”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/1 (2023): 138.

yargılanamayacağı kabul edildiğinden ahlâkî yaptırımların da kişilerin ve toplumun üzerinde bir güçle mümkün olduğu kabul edilmektedir. Tüm insanlarda benzer biçimde bir yaptırım gücüne sahip olan vicdan da insanın sınırlarını aşan bir varlığa dayanmak zorundadır. Batılı ahlâk filozofu Newman da vicdandaki bu utanç ve suçluluk duygusunu aşkın bir güce dayandırarak vicdanın, Tanrı'nın insanın içindeki ses olduğunu savunmaktadır.²⁵⁴ İyi ve kötüye yönelebilen bir potansiyele sahip olan insanın adil bir biçimde yargılanması da ancak bu aşkın otorite sayesinde imkân dahilindedir. Toplumun beklentileri veya vicdan birey için ahlâkî otorite olamayacağından ahlâkî yaptırımlar için her şeye gücü yeten, her şeyi bilen mutlak irade sahibi bir varlığın nihai kaynak olduğu kabul edilmektedir.²⁵⁵

Erdem kelimesiyle eş anlamlı olan “fazilet” kelimesi de ahlâkî vasıflarda diğer insanlardan daha üstün olma anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de farklı kalıplarla defalarca geçen bu kelime, Allah'ın lütfu ve cömertliği anlamlarında kullanıldığı gibi insanların ahlâkî erdemlerini, iyilik üzerine yarışan insanların üstün derecelerini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Erdem ve fazilet kelimelerinin zıddı olarak ise genellikle “rezilet” terimi kullanılmaktadır.²⁵⁶ Başta hadis-i şerifler olmak üzere İslâmî kaynaklarda ahlâk terimi genellikle fazilet ve reziletleri, iyi ve kötü huyları belirtmek için kullanılmıştır.²⁵⁷

Aristo ve Platon gibi Antik Yunan filozoflarından etkilenmiş olan İslâm filozofları, onların ahlâk felsefelerine dair temel terimleri ve yaklaşım şekillerini dikkate almışlardır. İslâm filozofları erdemlerin tanımlarında, öğretiminde, tasnif edilmesinde ve erdemsizliğin tedavisinde Antikçağ felsefesini baz alarak İslâm erdem etiği oluşturmuşlardır.²⁵⁸

Platon'un ve bazı filozofların felsefelerinde olduğu gibi İslâm felsefesinde de nefis; düşünme, öfke ve arzu şeklinde üç güce sahiptir. Bu güçlerle ilintili şekilde de dört ana erdem bulunmaktadır. Bu ana erdemler; cesaret, adalet, iffet ve hikmettir. Bu dört ana erdemin de her birinde ortalama on adet alt erdem bulunmaktadır.²⁵⁹ Bu erdemlere bakıldığında sabır, sükûnet, sevgi, hayâ, kanaatkârlık, merhamet, cömertlik, akletme gibi

²⁵⁴ William J. Wainwright, *Religion and Morality* (Burlington: Ashgate, 2005), 33-34, (Aktaran: Beki, 159).

²⁵⁵ Beki, “Tanrı ve Ahlaki Müeyyide”, 159.

²⁵⁶ Yaran, “İslam Ahlakında Erdem”, 104.

²⁵⁷ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 1-9.

²⁵⁸ Yaran, “İslam Ahlakında Erdem”, 104.

²⁵⁹ Yaran, “İslam Ahlakında Erdem”, 116.

faziletler örnek verilebilir. İslâmiyet elbette bu erdemlerle sınırlı değildir, ancak bu erdemler üzerinde incelenebilmektedir.

İnsanda var olan şehvî, gazabî ve aklî kuvvelerin her birinin ifrata ve tefrite düşmeden itidalli bir biçimde çalıştırılması da erdem kapsamında değerlendirilmektedir. İnsan bu kuvveler arasında iyi veya kötü huylara yönelebilmektedir. İnsanda iyi ya da kötü fiillerin zuhur etmesini sağlayan melekeye ahlâk denmektedir ve iyi fiillerin ahlâk kaynaklı gerçekleştirildiğinin göstergesi de bu davranışın zorlama olmaksızın, içsel güdülerle yapılmasıdır.²⁶⁰ İmanın birey ve toplum hayatına yansımalarının çeşitlerinden biri de ahlâktır. Ahlâk, bireyin iyi ve kötü olarak nitelendirilmesini sağlayan manevî vasıfları, huyları ve bu sayede ortaya koyduğu iradeli davranışların tamamını ifade etmektedir. İmân ile birlikte salih amel haline gelen davranışlar, bir müddet sonra alışkanlık haline gelerek güzel karakter vasfıyla kişilik olarak bütün hale gelmektedir. İman ile güzel ahlâk birbirinden ayrı düşünölemeyecek iki olgudur.²⁶¹

İslâmiyet'in inanç, ibadet ve ahlâk şeklinde üç temel sac ayağı olduğu kabul edilmektedir. Bunların her biri diğerini destekleyen ve iç içe geçmiş olan temellerdir. Sağlam bir inanç sistemiyle dine giriş yapan kişi, bu inancını ibadetle kuvvetlendirmekte ve ahlâkıyla taçlandırmaktadır. İslâm insanların âhiret hayatı kadar dünya hayatına da değer vermesini istemiş, bu âleme dair belirli düzenlemeler getirmişti. Metafizik boyuta dair önemli açıklamalar ve kurallar getiren İslâm, bireysel ve toplumsal alanlarda da önemli ahlâkî ilkeler getirmektedir. Bunlar bireye hem dünya hem de âhiret mutluluğu sağlayan ilkeleri içermektedir. Dinin ahlâkî boyutu ele alındığında görölmektedir ki bu ilkeler evrensel ahlâk ilkeleriyle paralellik arz etmekte ve örtüşmektedir. Zira bir fitrat dini olan İslâmiyet, insan için en doğru ve tatmin edici şeyleri ona emreden ve yasaklayan yegâne inanç sistemidir.

İslâm ahlâk felsefesine bakıldığında antik dönemden beri bahsedilen cesaret, hikmet/bilgelik, adalet ve iffet/ölçölülük gibi erdemleri izah ettiği gibi bunlara ek olarak İslâm kültüründe var olan şükür, vefa, sabır gibi erdemleri de incelemektedir.²⁶² İslâm ahlâkının öngördüğü değerler ile Antik Yunan düşünürlerine dayandırılan erdem

²⁶⁰ Yunus Cengiz, "Ahlak İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, ed. Murat Demirkol (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 20.

²⁶¹ Osman Oral, "İmanın Sosyal Hayatta Tezâhürleri -Doğruluk, Güzel Ahlak, Sevgi ve Kardeşlik-", *Bilimname*, 2 (2014): 165.

²⁶² Cengiz, "Ahlak İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", 24.

ahlâkının değer yargıları birbiriyle örtüşmektedir. Erdem ahlâkında var olan insanlara kalıcı mutluluk sağlama gayesi, İslâm ahlâkında da dünya ve âhiret mutluluğunun tesis edilmesi olarak görülmektedir. Ancak İslâm ahlâkı, insanları sorumlu kılması ve yükümlülükler karşısında müeyyideler uygulamasıyla erdem ahlâkından ayrılmaktadır.²⁶³ İslâm ahlâkının tamamında olduğu gibi erdemler hususunda da asıl ve öncelikli kaynak olarak Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de "Nefse ve ona düzen verene, ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene yemin olsun ki nefsinin arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir." (eş-Şems 91/7-10) buyrularak insanın tabiatı itibarıyla iyiliğe ve kötülüğe yatkın olduğu, kurtuluşa ermeyi de ziyana uğramayı da özgür iradesiyle kendisinin seçtiği belirtilmiştir. İnsanın dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşma ve Allah'ın rızasına ve sevgisine ulaşma isteğine dair inancı onun ahlâklı biri olarak nitelendirilmesinin sebeplerindendir.

Kur'an'da zerre kadar dahi olsa her iyilik ve kötülüğün âhirette karşılığının olacağını bildirilmesi (ez-Zilzâl 99/7-8) bireyin ahlâkî erdemleri için sağlam bir temel inşa etmekte ve erdemli fiilleri için kuvvetli bir motivasyon sağlamaktadır. Kuran'da pek çok âyette affedicilik, adalet, iffet, yardımseverlik, merhamet, sabır gibi yüceltici kabul edilen erdemlere vurgu yapılmaktadır. Özellikle İsrâ suresinin 23 ile 40. âyetleri arasına bakıldığında övünç kaynağı olan birçok erdemden ve yerilen erdemsiz davranışlardan bahsedilmektedir.

Yüce Allah âhiret hayatını sonsuz kılarak, iman eden insanların dünya hayatında daha sorumlu davranmalarını da sağlamaktadır. Zira bu âlemdeki nimetler sürekli olmadıkları için kaybedilme endişesini doğurmakta, bu durum da korku ve üzüntüyle nimetin tadını kaçırmaktadır. Diğer bir açıdan ise dünya nimetlerinin çok fazla olması ve içerisinde kalmanın uzun sürmesi halinde de kişiye bıkkınlık vermektedir.²⁶⁴ Allah cennette mü'minler için korku bulunmayacağını bildirerek (el-Bakara 2/38) ebedî olan nimetler için de kaybetme korkusu yaşanmayacağını ifade etmektedir. Aynı şekilde cehennem ve azabının da ebedî olduğunu belirten Allah (el-Bakara 2/39, el-Ahzâb 33/65, el-Cin 72/23) iman etmeyen insanlar için herhangi bir kurtulma ihtimalinin bulunmadığını ifade etmektedir. İnsanlar dünya hayatındaki cezaları kurtulma ihtimali bulunduğu takdirde hafif görmekte ve cezaların caydırıcılığı olmadığı için suç işleme noktasında daha serbest

²⁶³ Muhammed Karakaya, "Erdem Ahlakındaki Erdemler İle İslam Ahlakındaki Güzel Davranışlar Arasındaki Uyum", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 5 (2019): 99-100.

²⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/321.

hareket etmektedir. Allah cehennem azabından kurtulma ihtimali olmadığını belirterek insanların azabı küçük görmesini engellemekte ve bu durumda insanlar yanlış fiillerden uzak durmaya gayret etmektedir.²⁶⁵ Zira insan psikolojisi geçici ve küçük mutluluklar için kalıcı veya uzun süreli hasarlara maruz kalmayı reddetmektedir. Âhirete iman eden kişi hem bireysel hem de toplumsal faydaları gözeterek, gayri ahlâkî yaşantılardan uzak durmaya çalışmaktadır.

Allah Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde mü'minleri doğrudan muhatap alıp onlara doğruyu göstererek dünya hayatını aydınlatmaktadır.²⁶⁶ Kıyamete kadar korunacak olan ve hükümleri devam edecek olan Kur'an; insana günlük yaşamından âhiret hayatına kadar birçok noktada yol gösterici özelliğe sahiptir. Allah insanların hem bireysel hem toplumsal hayatlarının tabiatlarına uygun şekilde ilerlemesi için bazı kurallar koymuş, emir ve yasaklarda bulunmuştur. Kur'an Allah'ın insanlar üzerindeki haklarını, insanların birbirleri üzerindeki haklarını ve ödevlerini açıklayan bir kitaptır.²⁶⁷ Kur'an-ı Kerim'de yeme-içme, giyinme, evlenme, boşanma, miras, aile hayatı, ticari ilişkiler, komşuluk ilişkileri vb. hemen her konuda ilahi beyan bulunmaktadır. İslâmiyet kişinin anne karnından başlayıp kabre kadar uzanan dünya hayatıyla ilgili rehber ilkeler sunmaktadır. Çeşitli durum ve konular hakkında rehber olan Kur'an; insanların her halini dine göre şekillendirebilmesine ve aslolan güzelliği yakalayabilmesine fırsat vermektedir. Bu ilkeler ışığında hayatını idame ettiren insan; tabiatına uygun olan ve kendisini tatmin eden yaşayış şeklini benimsemiş olmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat kendi yaşantısı ve sözleri de bizim için İslâm ahlâkında erdemler için ikinci başvuru kaynağımızdır. Kendisine henüz risâlet görevinin verilmediği dönemlere dahi bakıldığında güvenilir ve dürüst olduğu, üstün ahlâkî erdemlere sahip olduğu görülmektedir. O'nun hayatının her döneminde erdemli olduğu, ailesine ve çevresindekilere de bunları emir ve tavsiye ettiği bilinmektedir. Vefatının hemen öncesinde insanlara hitap ettiği veda hutbesinde de ahlâkî öğütlerde bulunduğu ve Müslümanlar'ın bu erdemler üzerine yaşamaları konusunda uyarılar yaptığı görülmektedir. Veda hutbesindeki emir ve yasaklar evrensel ahlâkî ilkeleri barındırmaktadır. Örneğin hutbe içerisinde geçen "Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız"

²⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/136.

²⁶⁶ Şimşek, *İslâm İnanç İlmihali*, 142.

²⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/411.

ifadesi yalnızca Müslüman âlimlerin kitaplarında değil, modern sistematik Batı felsefesi eserlerinde de öne çıkmaktadır.²⁶⁸

Dinî inanç kişinin sinir sistemini düzenleyerek, cinnete sebebiyet verecek fenalıklardan korumaktadır. İnanç; insanı bencillikten uzak tutar, samimiyete önem verir, kalpte düşmanlık ve kin barındırılmasına müsaade etmez. Dünya hayatına tamamen bağlanmayı da bu hayatı yok sayarak inzivaya çekilmeyi de benimsemeyen İslâm inancı, insanın ruh sağlığına katkı sağlamaktadır.²⁶⁹ İnsan fitratı söz ve fiillerinin beğenilip takdir edilmesinden hoşnut olan bir yapıya sahiptir. İnancın geçerli olabilmesi için varlıklarını tasdik etmenin zorunlu olduğu meleklerin devamlı kendisini gözettiğini bilen kişi, insanların kendisini takdir etmesi için riyakarlığa düşmemektedir.²⁷⁰ Bu bakımdan meleklerin varlığına dair inanç da kişinin kendisine ve çevresine karşı daha ihlaslı davranışlarda bulunmasını sağlamaktadır.

İman; kişinin inancıyla amellerinin tutarlı bir biçimde birlikteliğini istemektedir. Allah’a iman; insana ahlâkî güzellikler kazandırmadığı takdirde Allah’ın istediği ve Hz. Peygamber’in temsil ettiği bir teslimiyet olmaktan uzaklaşmaktadır. Aktif bir inanç sistemi olduğundan İslâmiyet; kişinin kendi nefsi özelinde, günlük hayatında ve toplumda öngördüğü ahlâkî ilkelere göre bir yaşam biçimi benimsemesini istemektedir. Allah’a iman insanın güzel hasletlere yönelmesini, çirkin hasletlerden uzak durmasını sağlamaktadır. Bu güzel hasletler erdemli bireylerin oluşmasını sağlayarak, erdemli bir toplumun temelini oluşturmaktadır.

Sağlam ve sahih bir imana sahip olan, salih amelle olgunlaştırılmış güzel ahlâklı mü’min, Allah’ın rızasına ulaşan ve O’na yakın olan kişidir. Kişi güzel ahlâklı olduğunda hem kendisine hem de çevresine faydalı olacak işler yapmakta, dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşmış olmaktadır. Toplumun güzel ahlâklı olması için öncelikle toplumu meydana getiren bireylerin imanlı ve ahlâklı yetişmelerine önem vermek gerekmektedir.

Mâtürîdî Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğunu ve her birini bir hikmete bağlı olarak var ettiğini belirttikten sonra insanın imtihan edilmesinden bahsetmektedir. Mâtürîdî’ye göre insanları mükellef olarak yaratan Allah, onları iyi ile kötüyü ayırt edebilen temyiz ehli

²⁶⁸ Ben Dupre, *50 Philosophy Ideas You Really Need to Know* (London: Quercus, 2009), 76, (Aktaran: Yaran, 111).

²⁶⁹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 229.

²⁷⁰ Deniz, “Meleklerle İman Neden Önemlidir?”, 546.

kılmıştır. Allah insanların aklı idraklerine iyi davranışları (mâ yuhmed) güzel, kötü davranışları (mâ yüzem) da çirkin göstermiş, aynı şekilde güzeli çirkin tercih etmeyi, övgüye layık olanı yergiye değer bulunana üstün kabul etmeyi de zihni kapasitelerine yerleştirmiştir.²⁷¹ Böyle bir kuruluşa sahip olan bilinçli varlıkların Allah tarafından çağrıldığı yöne gitmesi de beklenen ve istenen bir durum olmaktadır.

İnsan fiillerinin ahlâkî sonuçları vahiy kaynaklı olup ona bazı yükümlülükler getirmektedir. İnsan kimi durum ve davranışları arzulayan, kimisinden ise nefret eden bir nitelikte yaratılmıştır. Bununla birlikte Allah insan tabiatının meylettği ancak kötü sonuçlar doğurabilecek davranışları akla çirkin, tabiatının hoşlanmadığı ancak iyi sonuçlanabilecek davranışları da güzel göstermiştir. Bu sayede insan, nefesine ağır gelen fakat sonunda ulaşacağı güzellikler uğruna karşılaştığı meselelere tahammül eden ve aynı şekilde birtakım külfetlere katlanan bir konuma gelmiştir. İnsan bu konuma getirildikten sonra Allah tarafından iyi ahlâka ve güzel davranışlara teşvik edilmiş, meşru amellere yönelmesi ve gayri meşru olanlardan sakınması emredilmiştir.²⁷² O halde erdemli olarak vasıflandırabileceğimiz kişinin iyiliğe yönelen-yönlendiren ve kötülüklerden sakınan-sakındıran nitelikte olması gerekmektedir.

Allah'a iman eden kişi O'nun kendisini devamlı gözetlediğini, yapıp ettiklerinden haberdar olduğunu bilir. Allah'ın bu hususta görevli kıldığı meleklerin varlığına iman ederek onların daima yanında bulunduğu hisseden kişi, şeytanın ve nefsinin aldatmalarına boyun eğmeden daha güçlü bir şekilde peygamberlerin ve salih kulların izinden gitmeye, günahkarların ve zalimlerin yolundan tiksinerken uzak durmaya gayret etmektedir. Bu, meleklerdeki sâfiyetin müminler üzerinde bir yansımasıdır.²⁷³

Nefis; insanı kurtuluş beklerken helâke, fayda beklerken zarara götürebilmektedir. Bu belirsizlik sebebiyle de insan tüm davranışların sonuçlarını bilen peygamberlere muhtaçtır. Peygamberler insanların davranışlarının övgüye layık konumda yer alabilmesi için onlara doğruyu ve adaleti, zulüm ve yalanı göstermiş ve açıklamışlardır.²⁷⁴ İnsanlar peygamberlere uydukları zaman kurtuluşa ererek dünya ve âhirette saygınlık ve şeref kazanmaktadırlar.²⁷⁵ Hz. Peygamber de insanlar için en güzel örnekleri kendinde

²⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 431.

²⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 432.

²⁷³ Güneş, *Meleklerle İman*, 76.

²⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 352-353.

²⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/436.

barındırmaktadır. (el-Ahzâb 33/21) O, nübüvvet öncesinde de güzel ahlâkıyla temayüz etmiş ve insanlara örnek olmuştur. İnsan bu dünyada da âhirette de kendini iyi hissettirecek, doğru ve olumlu sonuçlar meydana getirecek fiilleri ve ahlâkî erdemleri peygamberlerden öğrenmekte, onlar sayesinde insanlara karşı ve Allah katında rezil olacağı işlerden uzak durmaktadır.

Mâtürîdî'nin düşünce sistemine göre insan ilk olarak kendisine verilmiş olan ahlâkî güçleri gereken doğrultuda kullanmalıdır. Bunu gerçekleştiren ve sonrasında emir ve yasaklara uygun davranışları benimseyen birey erdemli olma yolunda nefsin heva ve heveslerine karşı koyabilmekte, karşılaştığı güçlükleri de daha rahat aşabilmektedir.²⁷⁶

İslâm ahlâk felsefelerinde var olan genel erdem tasniflerinden farklı olarak Mâtürîdî erdemleri dini erdem, ahlâkî erdem v sevgi erdemi olmak üzere üç kısımda ele almaktadır. Hakiki manada erdemi bu üç kısımda ele alan Mâtürîdî'ye göre asıl gaye âhiret mutluluğu olduğu için neticesi dünyada görülen herhangi bir faydalı fiil erdem olarak isimlendirilmeye layık değildir. Yani bir fiilin erdemli olması için yalnızca dünyevî emeller doğrultusunda gerçekleştirilmemiş olması gerekmektedir.²⁷⁷

Akıl ve fitrat aracılığıyla ahlâkî değerlere dair bilginin elde edilebildiğini söyleyen Mâtürîdî bu durumun ilâhî beyanla desteklendiği takdirde kişinin ahlâkî yetkinliğe ulaşması için zemin hazırlandığını savunmaktadır.²⁷⁸ Kişide var olan ahlâkî yatkınlık sayesinde bu yetkinlik daha kolay gerçekleşmektedir. İnancılı bir insan için iyi davranış aynı zamanda sevap, kötü davranış da günah olduğu için örneğin yalan söylemek yalnızca kötü bir fiil değil aynı zamanda günahıdır. Bu da dindar insanlarda ahlâkî bir yatkınlığın olduğunun göstergesidir.²⁷⁹ Kötü fiilleri her iki açıdan da doğru bulmayan insan böylesi fiillerden uzak durmaya daha fazla gayret etmektedir. Nitekim bu kişilerin iyiliğe yönelmek ve kötülükten uzak durmak için daha çok sebebi, teşvik edici ve engelleyici daha fazla etmeni bulunmaktadır.

İslâmiyet bilimsel ilerlemelere ve teknolojik gelişmelere açık olan ve destekleyen bir dindir. Ancak burada teknolojinin getirmiş olduğu olumsuz etkiler de göz ardı edilmemelidir. Büyük bir hızla gelişen teknoloji; insanı doğrudan tatmin eden din, ahlâk,

²⁷⁶ Şekeroğlu, “Mâtürîdî Ahlakında ‘Erdem’ Fikri”, 177.

²⁷⁷ Şekeroğlu, “Mâtürîdî Ahlakında ‘Erdem’ Fikri”, 179-180.

²⁷⁸ Sami Şekeroğlu, *Mâtürîdî’de Ahlak Problemi* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007), XIX.

²⁷⁹ Mehmet S. Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 203.

sanat gibi değerleri zayıflatmaktadır. Manevî alandaki bu zayıflama düşmanlıklara, zulüm ve işkenceye, sefâlete sebebiyet vermektedir.²⁸⁰

Dünyada yaptıklarından ötürü âhirette hesaba çekileceğini ve bu hesabın gerektirdiği şekilde muamele göreceğini bilen insan Allah'ın buyruklarına uyarak erdemli, ahlâklı ve örnek insan olmaya çalışmaktadır. Kur'an'da istenen şekliyle insanî özellikleri barındıran kişi hem bireysel hem toplumsal huzur için çaba göstererek yaşanabilir dünya hayatının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Mâtürîdî erdemli düşünce ve davranışların tercih edilmesinin aklen de hayırlı olduğunu belirtmektedir.²⁸¹ Peygamberlerde bulunan sevgi ve şefkat, yiğitlik, yüksek ahlak, dünyaya tamah etmeme gibi vasıflar Mâtürîdî'ye göre insanlar arasında da sempati ve saygıya vesile olan erdemlerdir.²⁸² Bu bölümde Mâtürîdî'nin eserlerinde ön plana çıkan ve insan hayatı için önemli olan temel erdemler üzerinde duracağız.

2.3.1. Şükür

Nimetlere karşılık olarak kalp, dil veya bedenle yapılan ma'ruf için kullanılan şükür kavramı²⁸³ en güzel erdemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Allah'ın nimetlerini bilen ve bu nimetleri karşısında O'nu övgüyle anan insan bir nebze de olsa minnettarlığını belirtebilmektedir. Şükür yalnızca Allah ile insan arasındaki bağlantının karşılığı olmayıp, insan-insan ve insan-toplum ilişkilerinde de önemli bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber de "Allah'a şükretmeyen, insanlara teşekkür etmez; insanlara teşekkür etmeyen, Allah'a şükretmez"²⁸⁴ buyurarak, aslında şükürün yalnızca Allah'a karşı yapılmadığını ve insanlar arasında da önemli olduğunu vurgulamaktadır.

İnsanların sağlıklı bir ruh ve kişilik yapısına sahip olmalarını isteyen İslâm, gerek ibadetler gerekse yaşam içindeki aktivitelerle insanlara şükür yolları sunmaktadır. Şükür; insanın hayat memnuniyetinin artmasına, kendisini iyi hissetmesine ve çevresine de bu bağlamda olumlu duygular aktararak onların mutluluklarına katkı sağlamasına vesile olan bir olgudur. İnsan fitraten yalnızlıkla değil toplumla bir arada yaşama yatkınlığıyla var olduğundan; bireylerin bedensel ve ruhsal mutluluğa ulaşmak için karşılıklı olarak

²⁸⁰ Erol Güngör, *İslâmın Bugünkü Meseleleri*, 12. Bs (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), 74.

²⁸¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 335.

²⁸² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 370.

²⁸³ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "Şükür", 130.

²⁸⁴ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Birr", 35, (No. 1955).

şükretmeye ihtiyaçları bulunmaktadır.²⁸⁵

Mâtürîdî'nin düşünce sistemine göre insan nimetlere ulaşmada olduğu gibi erdemleri kazanma konusunda da Allah'tan yardım istemeli ve onları elde etmek için dua etmelidir. Birey bu erdemlere ulaştığı zaman da bu durumun Allah'ın imkân vermesiyle gerçekleştiğini bilmelidir ve sonrasında O'nun verdiği karşılık şükretmesi gerekmektedir.²⁸⁶ Mâtürîdî, Allah'ın insanlara verdiği nimetlerde herhangi bir zorunluluğu olmadığını belirterek, bu bahşediciliğin O'nun lütuf ve kerem sahibi bir varlık olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.²⁸⁷ Akl-ı selim olan herkes kendisine yönelik iyilikleri ve nimetleri bahşeden varlığa teşekkür ve itaat etmesi gerektiğini bilir; insana düşen de böyle bir durumda Allah'a şükürle mukabelede bulunmaktır.

Yüce Allah insanlara çeşitli ve bol nimetler nasip etmiştir. Verilen nimetlere şükretmek; Mâtürîdî'nin de ifade ettiği gibi insanın aklen gerekli gördüğü bir husustur²⁸⁸ ve Kur'an-ı Kerim'de de emredilmektedir. (Yâsîn 36/11, ed-Duhâ 93/11) Allah'ın nimetlerine karşı duyulan minnetin giderilmesi; mahiyeti ve keyfiyeti itibariyle vahye muhtaçtır. Peygamberler insanlara Allah'a nasıl şükredeceklerini öğretmiş ve kendileri de şükreden kullardan olmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerden bahsederken onların “çok şükreden” oldukları belirtilmektedir. (en-Nahl 16/121, el-İsrâ 17/3) Yalnızca Kur'an-ı Kerim'de veya kutsal kitaplarda değil, beşerî eserlerde de erdemli ve bilgin insanlardan bahsedilirken onların şükreden ve bunu insanlara tavsiye eden kişiler olduğu belirtilmektedir. Peygamberlerin bir düsturu olan şükür; insanın dünya hayatına olumlu yönlendirmeler sağlamaktadır. Konu hakkında yapılan araştırmalarda şükür hayatına tatbik edebilmiş insanların sosyalleşme ve dünya hayatıyla başa çıkma gereksinimlerini şükür sayesinde gerçekleştirdikleri görülmektedir.²⁸⁹ Şükreden insan Allah ile iletişimde olduğu için kendisini daha güvende hissetmekte ve üzerine düşeni yapma gayretinden dolayı iç huzur yaşamaktadır.

2.3.2. Sevgi

²⁸⁵ Gülüşan Göcen, *Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 98.

²⁸⁶ Şekeroğlu, “Mâtürîdî Ahlakında ‘Erdem’ Fikri”, 188.

²⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/305.

²⁸⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 355; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/566.

²⁸⁹ M. E. McCullough - R. A. Emmons, “The Grateful Disposition: A Conceptual and Empirical Topography”, *Journal of Personality and Social Psychology* 82 (2002): 125, (Aktaran: Göcen, 88).

İnsanın erdemli olarak nitelendirilebilmesi için Allah ile arasındaki bağa dikkat çeken Mâtürîdî bu bağın sevgi esasına dayanması gerektiğini belirtmektedir. Allah ile kul arasındaki ilişkinin otoriteden ziyade sevgi ve saygıya bağlı kılınması bu ilintinin ahlâkî olması için önem arz etmektedir. Bu bağ sayesinde elde edilen pratik ve teorik erdemler samimi ve canlı bir tanrısal dostluğa ulaşmayı sağlamaktadır. Bu yakınlık sayesinde de Yaratıcı her daim insanın yanında olan ve onu destekleyen en yakın dostu konumuna gelmektedir. Böylesi bir sevgi bağı da bireyin O'nun sevdiği fiili sevmesine, sevmediği fiilden uzaklaşmasına yardımcı olmaktadır.²⁹⁰ İnancı sayesinde Allah ile yakınlık kurabilen insanın ahlâkî ilkelere uyum sağlaması, toplumsal faydayı gözeterek buna uygun hareket etmesi daha kolay bir hal almakta, zorlanmadan içsel bir güdüyle bu yönde hareket etme isteği oluşmaktadır.

Kur'an'da ancak inkâr edenlerin yeise kapılarak Allah'ın rahmetinden ümit kestiklerinin belirtilmesi, (Yûsuf 12/87) mü'minlerin ümitvar olmalarını sağlamaktadır. Mü'min'e yakışan Allah'ın merhametinden ümit kesmeden ona bağlılığını devam ettirmesidir. Zira iman eden kişi Allah'ın dilediğini nimetine ve rahmetine dahil edeceğini bilerek²⁹¹ sürekli tövbe halinde kalmaya gayret eder. İnsan; arasında sevgi bağı kurabildiği, yaptığı yanlışları bağışlayan, merhametli, kendisinden yüz çevirmeyen Allah'a iman edip O'ndan af dileyerek geçmişine bağlı kalmadan daha ümitli ve kötülüklerden arınmış hislerle hayatına devam etmektedir. Tövbe etmek kişinin Allah'a olan inancını ve bağlılığını arttırdığı gibi, o yanlışla tekrar düşmemek için kendisini kötülükten uzak tutmasını, bu sayede insanî ilişkilerinin düzelmesini sağlamaktadır. Kişinin affedici bir İlah anlayışına sahip olması, kendisinin de yanlışlara karşı daha anlayışlı olmasına vesile olmaktadır. Kişi Allah'a sığındıkça ve tövbe ettikçe diğer insanların kendisine karşı yaptığı hataların da affi noktasında müsamahakâr yaklaşmaktadır. İslâmiyet'te sevgi, merhamet ve bunlarla ilişkili olarak affetme üzerine kurulu ifade ve uygulamalar hem kul ile Allah arasındaki ilişkiyi hem de kulların birbirleri arasındaki ilişkiyi daha kuvvetli ve samimi hale getirmektedir.

2.3.3. Tevazu

Türkçe'de alçakgönüllülük tabiriyle karşılanan tevazu, kibrin zıttı olup bireyin diğer

²⁹⁰ Şekeroğlu, "Mâtürîdî Ahlakında 'Erdem' Fikri", 185.

²⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/382.

insanları aşağılayıcı davranış ve duygulardan uzak olmasını ifade etmektedir. Tevazu hem gizli ve açık fiiller için hem de ahlâkî melekeler için kullanılmaktadır. İslâm âlimlerinin hemen hepsi tevazu erdemini elde etmenin yollarından bahsetmiş ve bunun karşıtı olan kibri bir hastalık olarak kabul etmiştir. Tevazu hem insanların birbirleriyle olan ilişkisi açısından hem de kul ile Allah arasındaki özel bağ bakımından ele alınmıştır.²⁹²

Allah’a iman eden kişi var olan tüm nimetleri kendisine bahşedenin O olduğunu bilir. Bu bilgi insanın dünya hayatına ve içindekilere tamah etmemesini sağlamaktadır. Nitekim yegâne rızık verenin Allah olduğunu bilen insan aç gözlülük, cimrilik, haset gibi çirkin hasletlerden uzak durarak cömert olma, yardım etme gibi güzel hasletlere yakınlaşmaktadır. Allah’tan başka bir varlığa iman etmeyen insan O’nunla arasına aracı varlıklar koymayarak insanları ve malları putlaştırmaktan ve dünya hayatı için güzel gösterilen mevki, makam, şöhrat, mal vb. isteklerden uzak durmaktadır.²⁹³ Mü’min bilir ki kendisinin büyükenmesine sebebiyet verecek bir özelliği yoktur. Tüm insanlar yaratılışları ve imtihana tabi oluşları bakımından eşittir. Mâtürîdî’nin de ifade ettiğı gibi kulun elde ettiğı herhangi bir üstünlük mevcutsa buna Allah sayesinde ulaşmıştır. Böyle bir durumda da diğerlerine karşı böbürlenmeden, Allah’a şükretmeli, bu başarıları O’ndan başkasına nispet etmemelidir.²⁹⁴ Bu inanç ve düşünce sistemi bireyin şeytanî bir vasıf olarak bilinen kibirden uzak olmasını sağlamaktadır. İmanlı her birey sahip olduğu şeylerin aslında Allah’a ait olduğunu ve iyi kötü her durumun onun için bir imtihan olduğunu bilmektedir. Kul kendisine verilen emirleri yerine getirdiğı takdirde övölür, onları terk ettiğinde de yerilir. Mü’min bu emirleri uygulamanın yanı sıra her takdirin Allah’a ait olduğunu bilmeli ve O’nun hükmüne rıza göstermelidir.

İnsan, nefsine yenik düşerek tüm nimetlerin kendisine bahşedilmesini arzulamaktadır. Halbuki Allah’ın insanların bir kısmını diğerlerine üstün kıldığı alanlar mevcuttur. Burada insana düşen Allah’a ait nimetler konusunda O’na saygı göstermeyi bilmektir.²⁹⁵ Her insanın farklı şekilde imtihan edildiğı bu dünyada kişi kimi zaman kendisini diğerlerinden daha yetersiz hissedebilmektedir. Ancak insan diğerlerinin elinde olan nimet ve yeteneklere haset etmeden kendi sahip olduklarına odaklanmalıdır. Kendinde

²⁹² Mustafa Çağrıçı, “Tevazu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 583-585.

²⁹³ Kılavuz, *Kelâm’a Giriş*, 143.

²⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 1/35.

²⁹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/172.

eksik gördüğü meziyetlere değil, Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu yönlerine dikkatini vermelidir. İnanç sahibi bir insan her kulun farklı alanlarda üstün kılınmış olabileceğini düşünerek gerektiğinde elindekiyle yetinmeyi bilendir. Sahip olduğu bu inanç kişiye Allah'a isyan etmeden, her koşulda imtihan olduğunun bilinciyle kıskançlıktan uzak hareket etmesini sağlamaktadır.

2.3.4. Adâlet

Bireysel ve toplumsal yapıda düzen ve dirliği, eşitlik ve hakkaniyet ilkelerine uygun hayat sürdürmeyi sağlayan ahlâkî bir erdem olan adâlet; Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde sıkça ele alınan bir kavramdır. Kur'an'da adâlet vasfından yoksun olan kişi hiçbir işe yaramayan, aciz, dilsiz bir köleye benzetilmiş ve bu kişinin doğru yolda olan ve adâlet sıfatına sahip biriyle bir olmayacağı belirtilmiştir. (en-Nahl 16/76) Bu benzetme adâlet erdeminin bir kemâl sıfatı olduğunu göstermektedir.²⁹⁶

Dünyada yapılan her iyiliğin ve kötülüğün âhirette mutlaka karşılığının olacağını bilmek insanın bu âlemde daha üstün ve güçlü olduğu düşünülen kişilere karşı aciz hissetmesine engel olmaktadır. Bu durumda kişi içerisinde bulunduğu psikolojik eziklikten kurtularak vakur, güçlü ve metanetli bir duruş sergilemektedir.²⁹⁷ Mutlak adaletin gerçekleşeceği âhret gününe olan inanç kişinin cesaretlenmesini, haksızlıklara karşı boyun eğmemesini, zulme karşı çıkarak kendisi ve toplum için güçlü adımlar atmasını sağlamaktadır.

İnsanın iyi düşünce ve fiillerinin karşılığını fazlasıyla alacağını bilmek ona motivasyon ve güç kazandırdığı gibi, kötü fiillerinin bir karşılığının var olması da korku, endişe vererek bu tarz fiillerden uzak durmasını sağlamaktadır. Mükafat ve özellikle de ceza işleyişinin olmadığı sistemler, adalet noktasında eksik ve yetersiz kalmaktadır. Mevcut dünya düzeninde tatmin edici seviyede yaşanmayan bu adalet sisteminin mutlak olarak ölümden sonraki âhret yaşamında karşılanacağına dair inanç, insanda ahlâkî yaptırım gücü oluşturarak otokontrolünü düzenlemektedir.

Kur'an-ı Kerim'deki âhret kavramının temeline bakıldığında insanın duygu boyutlarını göz önüne aldığı görülmektedir. Emredilen veya yasaklanan her düşünce ve eylemde insanda var olan iyiye yönelme hissiyatının canlılığının devamı hedeflenmektedir.

²⁹⁶ Mustafa Çağrı, "Adalet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 341-343.

²⁹⁷ Horozcu, "Âhret İnanç ve İnsan Psikolojisi", 106.

İnsandaki bu iyilik melekesi ise onun vicdanıdır.²⁹⁸ Kur'an'ın diri tutmayı hedeflediği bu vicdan, insan davranışlarının kontrolü noktasında dış otoritelerin verdiği korkuya göre daha etkili kabul edilmektedir. Nitekim dış otoritelerden kaçıp kurtulabilme imkânı olan insan için kendisinden bir parça olan iç otoriteden kaçması mümkün değildir.²⁹⁹ Ancak insan kendisini iyiliğe teşvik eden vicdanının sesine kulak vermek için de bunu destekleyici bir inanca gereksinim duymaktadır. Vicdanın diriliğinin korunması ve fiiliyata geçmesi için ise gerekli olan destek Allah'a ve âhiret gününe iman etmektir.³⁰⁰ İnsanlar dünyanın alışlagelmiş düzeninde var olan çatışma ve anlaşmazlık durumlarında iki noktada bulunmaktadır; haklı veya haksız. Genelde inancın özelde ise âhiretin inancının böyle meselelerdeki etkisine bakıldığında ise olumlu yansımalar ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir anlaşmazlık durumunda haklı olduğunu düşünen ancak kendi imkanlarıyla bunu ispatlayamayan yetersiz güçteki kişi bu olay ve şahısları mutlak adaletin olduğu ve herkesin eşit şekilde yargılanacağı âhiret gününe havale etmektedir. Bu düşünce kişinin belirli bir seviyede tatmin olmasını sağlamaktadır. İkinci bir ihtimal olarak haksız olduğunun bilincinde olan kişi de bahsi geçen adalet gününde kendisine her şeyin hesabının sorulacağını bildiği için karşı tarafın gönlünü almaya ve orta yolu bulmaya çalışarak çatışmayı bırakmaktadır. Bu iki yaklaşım da hem bireysel hem de toplumsal olarak kişilerin daha huzurlu yaşamalarına katkı sağlamakta ve dünyanın terörize olmasına engel olmaktadır.³⁰¹

2.4. Sorumluluk Bilinci

“Kişinin sınırları içerisinde gördüğü olaylardan ve şeylerden hesap vermeye hazır olması”³⁰² olarak tanımlanan sorumluluk, bireyin kişiliğinin oluşması açısından en gerekli erdemlerden birisidir. Birey sorumluluk bilinciyle şahsiyetini tamamlamaya çalışmakta, bireysel ve toplumsal görevlerini idrak edip bunlara uygun şekilde davranmaya gayret göstermektedir. İradeli bir varlık olarak yaratılmış olan insan, seçimlerinden ve bunların sonuçlarından sorumlu kabul edilmektedir.

²⁹⁸ Hatice Taş, *Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 54.

²⁹⁹ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, trc. Ayda Yörükcan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999), 173, (Aktaran: Taş, 55).

³⁰⁰ Taş, *Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi*, 55.

³⁰¹ Horozcu, “Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”, 107.

³⁰² Doğan Cüceloğlu, “*Keşke*”siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları (Remzi Kitabevi, t.y.), 95.

Dünya üzerinde sorumluluk duygusuna sahip olan tek varlık olan insan; akıl ve iradesiyle birlikte inancı, yaşam şekli ve değer yargılarıyla bütün olan bir şahsiyettir. İnsandan hukukî, içtimaî ve dinî açıdan hakikat üzerine olması istenmekte ve bu konularda sorumlu tutulmaktadır.³⁰³ İnsanın sorumlu olmadığına kabulü halinde ise kendisine dair tüm emir, yasak ve kanunların önemi ortadan kalkmaktadır.

İnsandaki Allah inancı psikolojik olarak ele alındığında adaletli, kudretli, her şeyi bilen, her fiilden haberdar olan İlâh anlayışı hem geçmiş hem ân hem de gelecek için önem arz etmektedir. Kendisini devamlı olarak gözetleyen ve koruyan bir varlığa inanan kişi, aksini düşünenlere göre daha çok sakınır ve korkar.³⁰⁴ Yaşanılan ân içerisinde her daim gören, gözetten, işiten; söz ve fiillerinden haberdar olan Allah'a iman etmek bireylerin ve toplumun huzur ve refahını yükseltecek şekilde herkesin kendi eylemlerine çeki düzen vermesini sağlamaktadır. Nitekim akl-ı selim hiçbir insan geçici bir dünya hayatı için âhîret hayatındaki ebedî azabı ve Allah'ın rahmetinden uzak kalmayı tercih etmemektedir.

Allah insanları iman ve küfürden arınmış olarak yaratmış, sonrasında ise onlara emir ve yasaklarını bildirmiştir.³⁰⁵ Allah'ın kullarına emanet olarak yüklediği görev ve sorumluluk (el-Ahzâb 33/72) onları en yüce makama getirmektedir. Allah insanları temyiz sahibi bir varlık kılarak onların idraklerine iyi fiili güzel, kötü fiili çirkin göstermiş ve güzeli çirkine, övüleni yerilene üstün tutmayı zihinlerine yerleştirmiştir.³⁰⁶ İnsan cehalet ve zulmet yönlerini; selim fitratını bozmamak amacıyla ıslah ve terbiye etmek durumundadır.³⁰⁷ Allah insandaki bu vasıflardan sonra onları mükellef olarak yaratmıştır. Kâfir; kendi tercihiyle, inkârıyla ve bundan ötürü Allah'ın kendisini başarısız kılması sebebiyle kâfir olmaktadır. Mü'min ise kendi tercihiyle, ikrarıyla ve bundan ötürü Allah'ın kendisini başarılı kılması sebebiyle mü'min olmaktadır.³⁰⁸

İnancın insanda oluşturduğu dünya görüşü davranışlara da yansımaktadır. İnanç, benimsendiği takdirde bireyin kişiliği oluşmakta ve benliği olgunlaşmaktadır. Bunu

³⁰³ Kemal Yıldız, "Sorumluluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 37: 380-382.

³⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/414.

³⁰⁵ Kılavuz, *Kelâm'a Giriş*, 175.

³⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 431.

³⁰⁷ Şerafeddin Gölcük, "İnanç Açısından Allah-İnsan İlişkisi", *Marîfe Dergisi* 7/2 (2007): 308.

³⁰⁸ Ahmed Efendi Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâm Ebi Hanîfe*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981), 68.

başarabilenler diğer insanlardan bağımsız ancak kendisine ve topluma karşı sorumluluk duygusuna sahip kişiler olmaktadır. Âhiret inancı kişiliğin gelişmesine etki eden belirleyicilerin tamamına işleyebilen yegâne ruhî faktör kabul edilmektedir.³⁰⁹ Bununla birlikte Allah, insanların işledikleri kötü fiillerinin karşılıklarını âhirete erteleyerek kullarda sorumluluk bilincinin oluşması için imkân tanımaktadır.³¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de her bireyin sorumluluğunun kendisine ait olduğu, kimsenin suç ve günahının başkasına yüklenmeyeceği açıkça belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in de insanlar üzerine bekçi olarak değil (el-En'âm 6/104, Hûd 11/86) yalnızca uyarıcı (el-Bakara 2/119, el-A'râf 7/184, el-Hicr 15/89) olarak gönderildiği ifade edilmiştir. İslâmiyet'i seçen de inkârı seçen de bunu kendi hür iradesiyle gerçekleştirmiştir ve her iki durumun da karşılığı neyse onu âhirette görecektir.

İslâmiyet; Tanrı'yı dünya hayatından soyutlayan deizm gibi inanışların aksine tümüyle hayata yansıyan bir ilah anlayışını benimsemektedir. Allah'a iman etmek; sadece pasif bir duygu durumu değil, kişinin hayatında somut karşılıkları olan aktif bir olgudur. Bu sebeple inançlı insanın hayatında dinî ve dünyevî anlamda hareketlilik bulunmaktadır. Bu bağlamda iman; kişiyi ahlâkî olarak iyiye yönelten, dosdoğru bir yaşam sürmesi gerektiğini bildiren bir kabuldür. Allah'ı bilen, O'nun kendisinden ne istediğini de bilir ve hayatını bu ilkeler doğrultusunda yaşadığında manevî hazza ulaşır.

Varlığını devamlı hissettikleri bir İlâh'a olan inanç, bireylerin fiiliyatıyla sınırlı kalmayıp onların düşünce yapılarını dahi temiz tutmalarını sağlayarak daha huzurlu bir hayat sürmelerini sağlamaktadır. Allah "...İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker..." (el-Bakara 2/284) buyurarak mü'minlerin fiilen ve zihnen temiz kalmalarını istemekte, fiiliyata dökülen kötü düşüncelerinden sorumlu olduklarını bildirmektedir. Allah bu bildirmesiyle insanların açıkladıkları ve gizledikleri hususların kendi bilgisi dahilinde olduğunu hatırlatarak meşru olmayan davranışlardan onları sakındırmaktadır. Zihinlerin temiz kalması tercih edilen güzellikte olsa da Allah kesinlik ve kararlılık barındırmayan gelip geçici düşünceler için kulunu hesaba çekmeyecektir. Mâtürîdî'nin ifadesiyle aslında insanlar iç dünyalarında bulundurdıkları gayrı meşru düşünceleri sebebiyle insanlara rezil olmayı hak etmektedirler, ancak Allah'ın mağfiretiyle bu düşünceleri gizli kalmaktadır. İnsana düşen de Allah'ın bu lütfu ve

³⁰⁹ Akgül, *Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri*, 85.

³¹⁰ Ögök, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 183.

keremine karşılık şükretmek ve O'nun rahmetine sığınmaktır.³¹¹ Bu durum aynı zamanda iman edilen varlığın büyüklüğünü ve kudretini de insana hissettirmektedir. İnsanın hak ettiği muameleye rağmen onu küçük düşürmeyerek bu kötü düşüncelerinden sorumlu tutmayacak olması Allah'ın ne kadar merhametli olduğunu göstermektedir. İnsanın Allah ile arasındaki bağı kuvvetlendiren ve daha iyi hissetmesini sağlayan bu durum aynı zamanda kişinin diğer insanlara karşı daha merhametli ve affedici olmasına da vesile olmaktadır.

Allah insanların dünya üzerinde yapıp ettiklerinden haberdardır. O'nun için bir işin gizli yapılmasıyla açıktan yapılması arasında hiçbir fark yoktur. Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette bu durum belirtilerek (el-Bakara 2/77, er-Ra'd 13/10, en-Nahl 16/1) insanların Allah'a karşı gizli ve açık her türlü isyandan ve muhalefetten uzak durması istenmektedir. Nitekim Allah insanın her fiilinden haberdardır ve peşinde bir muhafız ve denetçi olduğunu bilen insan, böyle bir varlığa inanmayan insana göre daha çok sakınıp korkar.³¹² İnsanoğlu dünyaya akıl ve nefis kuvvetleriyle beraber gönderilmiştir. İnsanda var olan külli irade onun iyiyi veya kötüyü tercih etme potansiyelidir. Yaptığı her fiilin karşılığının olmasını fitrî olarak bekleyen insan, iyiliklerinin de mükafatını almak istemektedir. Kişinin gerçekleştirdiği iyi eylemler ise ancak imanla beraber olduğu takdirde ona beklediği karşılıkla dönecektir. Zira kişinin Allah'ın azabını gördükten sonra O'na iman etmesi makbul olmadığı gibi imansız biçimde yapılan iyiliklerin de bir faydasının olmadığı kabul edilmektedir.³¹³ Kişi üzerine düşen ilk sorumluluk olarak Allah'a iman etmeli, sonrasında O'nun rızasını kazanmak amacıyla iyi işler yapıp karşılığını Allah'tan beklemelidir. Her iyiliğe karşılık olarak on katını veren Allah (el-En'âm 6/160) kuluna karşı çok merhametlidir. Allah Kur'an-ı Kerim'de hem halis kullarını ve dostlarını hem de bedbaht olan düşmanlarını anarak insanın tercihlerini bu akıbete göre yapmasını istemektedir. Dünya, içerisinde her ne kadar lezzetleri ve şehvetleri barındırsa da acılardan, ibretlerden ve elemelerden ibarettir. Tercih hakkı bulunan insana düşen de dünyanın var olma sebebinin tüm âleme düzen veren müdebbire ulaşmak olduğunu bilmektir. İnsan bu tercihinin sonucuna göre yerilmeye veya övülmeye layık olur.³¹⁴

³¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/118.

³¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/425.

³¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/292.

³¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/320.

Küfür üzerine yaşayıp ölen insanlar unutulmaya mahkûm olmaktadır. Halbuki İslâm'da önder kabul edilen kişiler ölümlerinden sonra dahi ünlerini devam ettirmişlerdir. İman etmek kişinin mertebesinin yükselmesine ve daha çok anılmasına vesile olmaktadır.³¹⁵

Allah Teâlâ tüm varlık ve nimetlerin asıl sahibi olmakla birlikte, bu nimetleri insanların kullanımına ve faydasına sunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de helal rızıklardan kaçarak dünya nimetlerinden el çekmek yasaklanmıştır. (el-Mâide 5/87) Hz. Peygamber de yiyecek ve içecekleri, evliliği, güzel giyinmeyi vb. dünya nimetlerini terk ederek ruhban hayatı yaşamak isteyen sahabîlerin bu uygulamasının yanlış olduğunu belirtmektedir.³¹⁶

İnsanın dünya ile âhiret arasındaki karşılıklı dengeyi gözeterek iki cihan saadeti kazanacak şekilde yaşaması gerekmektedir. Kişi âhiretini bu dünyada kazandığını bilerek hareket etmeli ve hayatını nizama sokmalı, aynı şekilde dinî vecibelerini en güzel şekilde yerine getirmek için bu dünyadaki nimetlere muhtaç olduğunu bilmelidir. İnsan; yolda olduğunun farkındalığıyla, maddi alanı tamamen terk etmeden, ancak ruhun arayışının esas olduğu bilinciyle yaşamalıdır.³¹⁷ İman; hayatın her alanında olduğu gibi bu hususta da ifrat ve tefritten uzak mutedil bir konumda olmayı gerektiren bir olgudur.

İnsan varlığını bilmediği şeyleri zihninde tutamayacağı gibi var olduğuna inanmadıklarına da aklında yer ayırmamaktadır. Bu durumda ancak âhirete iman eden insanlar kendilerini o güne ve getireceklerine hazırlamaya gayret etmektedir. Allah insanların âhiret gününü devamlı zihinlerinde tutmalarını ve o gün karşılaşacakları şeyler hususunda korkmalarını istemektedir. (el-Bakara 2/281) Bu korku onların hesap gününe hazırlıklı olmaları ve dünya hayatlarını buna göre şekillendirmeleri içindir. Nitekim âhiretin unutulması insanda yaşama hırsı doğurmakta ve bu hırs kişiyi mal düşkünlüğüne sevk ederek cimriliğe sebebiyet vermektedir.³¹⁸ Bireysel ve özellikle de ailevî noktalarda büyük sıkıntılara yol açan bu durum; kişinin hem bu dünyadan lezzet almamasına hem de âhirette cezalandırılmasına sebebiyet vermektedir. Kişinin âhirete olan inancını devamlı zinde tutması ise onun cimrilik, hasetlik, adaletsizlik, zulüm vb. birçok kötü hasletten uzak durmasını sağlamaktadır.

³¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/208.

³¹⁶ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, trc. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), "Nikâh", 1.

³¹⁷ Ramazan Altıntaş, "İslam'da Ahiret İnancı" (İslam'da Ahiret İnancı Sempozyumu, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 5, (Aktaran: Yeşilyurt, 57).

³¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/232.

Allah’a ve geleceği kesin olan âhiret gününe iman eden insan için bu inanç dünyada bazı sınırlamaları da beraberinde getirmektedir. Mâtürîdî’nin açıklamalarına bakıldığında inanç; müminde helake uğrama korkusu oluşturmakta ve dünyevî arzu isteklerine karşı engeller koymaktadır. Kafirin ise arzu ve isteklerine set çekecek, onun şehvî ve dünyevî düşünce ve fiillerine engel olacak hiçbir şeyi yoktur.³¹⁹ Bu sınırlama, insanların kendi heva ve heveslerine göre hareket etmesinin, bireysel ve toplumsal zararlar vermesinin, başkalarını rahatsız edecek seviyede özgürleşme isteğinin önüne geçmektedir. Tıpkı kaybedecek bir şeyi olmayan insanın korkusuzca hareket etmesi gibi sonunda kazanacağı veya kaybedeceği yeni bir hayat inancı olmayan insanın da kendisine ve çevresindekilere duyarsız olması beklenmektedir.

Allah ilk insan olan Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva’yı yaratıp cennete yerleştirdiğinde, aşına olmadıkları bir ortamda olduklarından ne yapacaklarını ve nasıl davranacaklarını bilmiyorlardı. Onlardaki bu bilgi yetersizliğin bilincindeki İblis, Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva’yı kandırarak cennetten çıkarılıp dünyaya sürgün edilmelerine sebep oldu. Aynı şekilde tanımadıkları bu yeni çevrede Allah onları imtihan etmeyi diledi ve bu yeni hayatları hakkında bilgi sahibi olmaları için Hz. Âdem’i peygamber seçti. Hz. Âdem’e dünya hayatının başlangıcını ve sonunu, dünyaya gönderilme sebeplerini, ailevi ilişkileri, evrende gerçekleştirecekleri iyi ve kötü işleri, Allah’a karşı görevlerini öğretti. Bu temel bilgi düzeyi sağlandıktan sonra gerideki meseleleri onların akıl ve iradelerine bıraktı. Hz. Âdem’e öğretilenler ilahi bir boyutta olup, onun kendi çabası ve imkanlarıyla elde edemeyeceği türden bilgilerdi. Bu bilgiler ve deneyimler sonraki nesiller için de önemli tecrübelerdir. Ancak insanlığın zaman içerisinde bu bilgileri unutmaları ve ihmal etmeleri sebebiyle Allah Teala devamlı yeni peygamberler göndermiş ve aynı temelde farklı şartlar düzenlemiştir.³²⁰

Bunun yanında “zelle” adı verilen, peygamberlerden vuku bulan hatalar da bu noktada önem arz etmektedir. Peygamberlerin masum olmalarının yanında zelle işlemlerinin mümkün olması, onların beşer olarak gönderilmelerinin bir sonucudur. Peygamberlerin ismet sıfatları onlardan korkuyu def etmemiş, aksine daha şiddetli bir korku yaşamaları sonucunu doğurmuştur. Nitekim peygamberler, din hususunda diğer insanlara nazaran korkuları daha fazla olan ve bundan Allah’a sığınan kimselerdir.³²¹ Bunun yanında

³¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/61.

³²⁰ Çelebi, *Kitaplara İman*, 17-18.

³²¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/356.

Allah’a en yakın kullar olan peygamberlerden bu şekilde hataların sadır olması sıradan insanların günahsız olamayacaklarını fark etmeleri ve bu noktada günden olabildiğince uzak kalabilmek için Allah’ın yardımına yönelmelerini sağlamaktadır.³²² Zira Allah katında ne kadar değerli olsa da, nefsiyle baş başa kaldığında tehlike içinde olmayan hiç kimse bulunmamaktadır. Bu nedenle insanın yerilecek meselelerde nefesine güvenmemesi gerekmektedir. Böyle durumlarda insanın salt olarak şahsî gayreti ve tedbiri yeterli olmamakta, Allah’ın korumasına muhtaç olmaktadır. Ancak Allah kulunun gayreti ölçüsünde onu işlerinde başarılı kılar ve kendisine yönelişi ölçüsünde onu nefsinin çağırıldığı işlerden muhafaza eder.³²³ Bu farkındalığı yakalayan insan nefesine yenik düşmemek için elinden geleni yapar, beşeriyetinin bir sonucu olarak yaptığı hatalar için de af kapısının daima açık olduğunu bilir. Bu noktada izlemesi gereken yol bizatihi Allah’ın seçilmiş kulları tarafından kendisine tebliğ ve temsil edilmiştir.

Peygamberlerin yaşamlarının her anında olduğu gibi, işledikleri zellelerde de insanlar için çıkarılacak öğütler bulunmaktadır. Peygamberlerin ilki ve insanlığın atası olan Hz. Âdem’in bahsi geçen ağaçtan yemesi sebebiyle kendisi itâba³²⁴ maruz kalmış ve bu durum insanların Allah’ın emrine karşı çıktıklarında görecekları muameleyi fark etmelerini sağlamıştır. Zira meleklerin kendisine secde etmesini emredecek kadar üstün kılınan ilk peygamberin dahi yaptığı bir hata sebebiyle cezalandırılması, Allah’ın emirlerinde herhangi bir müsamahanın olmayacağını ve hükümlerinde şahsa özel değişiklik bulunmayacağını insanlara bildirmektedir. Bu bilinç; insanın cezalandırılmaktan korkmasını, ceza gerektirecek hususlardan da korunmaya çalışarak Allah’a sığınmasını sağlamaktadır.³²⁵ Hz. Âdem’e yasaklanan bu meyve; insan için zorunlu yasaklardan bir numune kabul edilmektedir. Zira iradenin ortaya çıkabilmesi için yasakların bulunması gerekmektedir. Allah ilk insanı bu imtihanla tecrübeli hale getirerek bir bakıma onu yetiştirmekte, insanda gizli halde olan kuvvetleri ortaya çıkarmakta ve ebedî düşmanı olan şeytana karşı emin bir korunak olarak kendisine sığınmanın kurtuluş olacağını öğretmektedir.³²⁶

Allah Teala insanların küçük veya büyük, iyi ya da kötü yaptıkları, konuştukları her şeyi

³²² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/104.

³²³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/127.

³²⁴ İtâb: Bazı davranışlarından ötürü peygamberlerin ilâhî tenkit ve uyarıya muhatap olmaları anlamındaki kelâm terimi.

³²⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/124.

³²⁶ Hayreddin Şallı, “İnsan İçin İmânın Lüzumu”, *İslâm Medeniyeti* 3/35-36 (1973): 24.

kayıt altına almaları için kirâmen kâtibin ve hafaza meleklerini görevlendirmiştir. (el-İnfîtâr 82/10-12, Kâf 50/17-18) Aslen Allah'ın insanoğlunun her fiilini ayrıntılarıyla yazmaya ve onları teker teker anımsatmaya kadir olduğu halde bu melekleri görevlendirmesi; insan için yanı başında yapıp ettiklerini gözetleyen ve bunları yazan varlıkların olduğunu bilmesinin daha ihtiyatlı davranmasını sağlaması sebebiyledir. Kişinin nefesine hâkim olamayarak işlediği günahlar üzerinde bir kontrol edicinin, bir nevi bekçinin bulunduğunu bilmesi daha dikkatli davranışlarda bulunmasını sağlamaktadır.³²⁷ Aynı şekilde şeytanların müminlere vesvese vermelerine imkân tanınması (el-A'râf 7/200-201), zorlama olmaksızın onların kalplerini kışkırtma güçlerinin olması ve insanlar kendilerini göremediği halde onların insanları görebilecek konumda bulunmaları (el-A'râf 7/27) da aynı şekilde açıklanmaktadır. Nitekim kendisini musibete uğratmak için yakınlarında beklemekte olan bir düşmanın varlığını bilen kişi, etrafında kötü niyetli kimse bulunmayana göre çok daha korkak ve müteyakkız davranmaktadır.³²⁸ Allah insanların fiillerine, düşüncelerine ve ibadetlerine hakimdir. Ancak Allah'ta var olan bu bilginin O'na inananlar açısından da yakinen hissedilebilmesi için meleklerin aracı konumda bulunması önem arz etmektedir.³²⁹

Beşerî hukuk sistemlerinin sunduğu adalet işleyişi genellikle insanları tatmin etmeyen ve haklı ile haksız arasındaki ayrımı yapamayarak cezai dengeyi de kuramayan bir işleyiş halindedir. Dünya hayatında mutlak adalet bulunmadığı için insanlar kimi zaman başkasının günahlarından dolayı sorumlu tutulmakta, sorguya çekilmekte ve cezalandırılmaktadır. Ancak dünya hayatından çok farklı olan âhiret şartlarında her insan kendi yapıp ettiklerinden sorumlu tutulmaktadır. Âhiret hayatında insanların gerçekleştirdikleri herhangi bir fiilin gizli saklı kalması veya suçun başkasına yüklenmesi mümkün kabul edilmemektedir. Nitekim insanın her anını kayda alan meleklerin varlığı bu sonucu ortaya çıkardığı gibi, insanın fiillerindeki tek sorumlunun kendisi olduğunu ve bu sebeple dünyadaki aksine yapıp ettiklerinin üzerini örtemeyeceğini hatırlatmaktadır. Hemcinsini muhtelif aldatmacalarla maddi olarak alt edebilme ihtimali bulunan insanın en gizli ve özel durumlarından haberdar olan bu soyut varlıkları kandırması mümkün değildir.

Âhiretin varlığından ve cennet-cehennem ahvalinden bahsedilen âyetlere bakıldığında

³²⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/209.

³²⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 9/223-224.

³²⁹ Deniz, "Meleklerle İman Neden Önemlidir?", 546.

insanlar cehennem ateşinden sakındırılmakta (el-Bakara 2/24, Âl-i İmrân 3/131) ve bundan korunmaları için dünya hayatında vakitleri olduğu belirtilmektedir. İnsanı bir şeyle korkutmak, o şeyin mahiyetini tam olarak idrak edemese veya onun hakikatine dair bilgisi olmasa hatta varlığından tereddüt etse dahi bu duruma karşılık hazırlık yapmasını sağlamaktadır. Allah Kur'an-ı Kerim'de insanları varlığına şüphe etseler bile muhtelif azaplarla ve cehennem ateşiyle korkutarak davranışlarını kontrol altına almalarını istemektedir.³³⁰ Kalbî bir mutmainlik olmadığı halde bile insanların tedbir aldıkları düşünüldüğünde, kesin bir imanla âhiretin varlığını kabul eden insanların davranışlarının olumlu yönde değişmesi kaçınılmazdır. İslâmiyet'te havf olarak da isimlendirilen bu korku; kişinin hata yapma ve günah işleme hususunda devamlı ihtiyat halinde olmasını sağlayan bir şuur halidir.³³¹

Kader inancının insanların iradelerini devre dışı bıraktığına ve bu sebeple de insanların fiillerinden sorumlu olduklarına dair bir bilinç geliştirmelerine engel olduğuna dair eleştiriler ileri sürülebilmektedir. Her şeyin daha önceden takdir edilmiş olduğu şeklindeki bir kabulde insan iradesi yok sayılmakta ve insanın fiillerinden sorumlu olması da adaletsizlik olarak görülmektedir. Ancak Mâtürîdî'nin kader inancı hakkındaki görüşlerine bakıldığında, insan iradesini yok saymayan ve bu sebeple sorumluluk bilincine de herhangi bir zarar vermeyen bir inanç sistemi inşa ettiği görülmektedir.

İnsan fiilleri hususunda üzerinde durulan kelâmî konulardan biri olan kesb meselesinde; Mâtürîdî insan fiillerinin bir yönden kendisine diğer yönden Allah'a ait kabul edildiğini belirtmektedir.³³² İnsan fiilleri yaratma açısından Allah'a, fiile yönelme ve gerçekleştirme açısından ise kula aittir. Kader anlayışının yanlış algısı sebebiyle kimi zaman cebr görüşüne sığınan insan, işlediği fiillerin sorumluluğunu Allah'a yükleyerek sorumluluktan kaçmak istemektedir. Ancak fiili isteme ve tercih etme insana ait olduğu için tüm sorumluluk da onun üzerine olmaktadır.

Kaza ve kader kavramlarının insanları belirli fiilleri yapmaya zorlamayı ifade etmediği sabit olunca, konu hakkında Allah'a itiraz edilemeyeceği de ortaya çıkmaktadır. Zira insan için dünya hayatında seçebileceği birçok alternatif bulunmakta ve kendisine verilen

³³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/372.

³³¹ Mustafa Kara, "Havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16: 528-531.

³³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 445.

iradeyle bunlardan birine yönelmektedir. Burada konunun Allah ile ilişkili olan kısmı O'nun her şeyi bilmesi ve kulların tercihlerini yaratmasıdır.³³³ Böyle bir durumda ise fiillerden Allah'ı sorumlu tutmak mümkün görülmemektedir.

İnsanın fiillerinden sorumlu olması hem naklî hem de aklî delillerle sabit kabul edilmektedir.³³⁴ Kur'an-ı Kerim'de "...Dilediğinizi işleyin..." (Fussilet 41/40), "...Faydalı işler yapın..." (el-Hac 22/77) şeklindeki buyruklar insanın aktif bir biçimde fiil işlediğini ve hür kılındığını göstermektedir. Muhatapta gerçek manada fiil işleme fonksiyonu olduğundan ötürü, ona bir şey emretmek de mümkün görülmektedir. Aksi durumda kulların herhangi bir müdahalesi olmadığı halde Allah'ın onlara emir ve yasaklarını bildirmesi abesle iştigal olmaktadır. Fiillerin gerçek failinin Allah olduğu kabul edildiğinde emir ve yasaklarına da kendisinin muhatap olması gerekmektedir ki bu durum hem hikmetsiz hem de aklen çirkin kabul edilmektedir.³³⁵ Bu gibi sebeplerden ötürü insanların fiilleri kesb açısından kula, halk açısından ise Allah'a ait bulunmaktadır.³³⁶ Bununla birlikte Mâtürîdî insanın herhangi bir fiili gerçekleştirebilmesi ve ondan sorumlu olabilmesi için bahsi geçen eylemi gerçekleştirme gücünün bulunması gerektiğini de belirtmektedir. Örneğin âciz kişi güç yetirebilmesi için gereken vasıftan, mecnun da bilgi edinebilmesi için gereken şuurdan yoksun halde olduğu için mükellef değildir.³³⁷

Konuyla ilgili âyetler incelendiğinde görülmektedir ki, Allah'ın yaratıcılığıyla ilgili âyetlerde O'nun kudreti ve azameti karşısında mü'min'in acziyeti; kulun yapıcılığıyla ilgili âyetlerde de kişinin kendi varlığının bilincinde olma şuuru belirtilmektedir.³³⁸ Bu bilinçte olan insan, fiillerinden sorumlu olduğunu fark ederek hesabını veremeyeceği fiillerden uzak durmaya, emir ve yasaklara göre hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır. Dünya hayatındaki basit meselelerde dahi yaptığı işin sonunu düşünen ve tahminî neticeye göre kararlar alan insan, varlığının en temel gayesi olan Allah'a kullukta da sonunu düşünerek hareket etmekte ve O'nun rızasına uygun işler yapmaya çalışmaktadır. Yaşadığı olaylarda aktif rolü olduğunun bilincinde olan insan; kendisine biçilen hayatı yaşamak zorunda hissetmemektedir. Geleceğinin kendi seçimlerine göre şekillenecek

³³³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/402.

³³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 438.

³³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 439.

³³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 444.

³³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 510-511.

³³⁸ Kartopu v.dğr., *Kader Nedir Ne Değildir?*, 139.

olmasına dair inancı onun her daim mutlu olacağı ve vicdanî rahatlık hissedeceği işlere yönelmesine vesile olmaktadır.

İnsanın gerçekleştirdiği eylemlerden sorumlu olduğu ve hesaba çekileceği sabit olmakla birlikte başına gelen olumsuz olaylara karşı imtihan boyutu da kader inancında önemli bir yere sahiptir. Karşılaştığı olumlu ve olumsuz tüm durumların takdir edildiğine dair inanç, kişinin kederin acısına da mutluluğun heyecanına da kendisini kaptırmadan, Allah'tan gelene rıza göstererek görevlerini yerine getirmesini sağlamaktadır.³³⁹ Elinden geleni yaptıktan sonra müdahale edemeyeceği boyuttaki meseleleri Allah'a havale etmek, kişinin bu problemin muhakkak çözüleceğine dair verdiği güven ile bireyi rahatlatmaktadır. Aynı zamanda bu durum kişinin her ne olursa olsun üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirme zorunluluğunu da hatırlatmaktadır. Zira Mü'min her koşulda Allah'a kulluk etmekle ve sorumlu olduğu fiilleri yerine getirmekle yükümlüdür, bunları karşılığının dünyada ve âhirette verilmesi ise Allah'ın rahmet ve adaletinin göstergesidir.

³³⁹ Sabri Yılmaz, "Elmalılı'ya Göre Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri" (Günümüz İnanç Problemleri, Erzurum, 2001), 177.

3. BÖLÜM: İNANÇ ESASLARININ SOSYAL HAYATA ETKİSİ

İnsan hayatının hemen her noktasında varlığını hissettiren din, teolojik alanlar dışında da oldukça zengin fikrî muhtevaya sahiptir. Din insanların karşılaştıkları meseleleri ve ihtiyaç duydukları hususları kendi bakış açısıyla değerlendirerek bireylerin takınacağı tavrı belirlemektedir. Özellikle semavi dinler kişilere pasif bir duruş değil aktif bir eylemsellik emretmektedir.³⁴⁰ Bu sayede din toplumun davranışlarını etkilemekte ve sosyal yapıyı belirleyen önemli bir etken haline gelmektedir. Dinden bağımsız bir biçimde var olan yönelimler medeniyet haline gelememekte hatta var olan medeniyetlerin de yıkımına ve şiddete sebep olmaktadır. Tarihte medeniyet yıkıcı olarak bilinen German ve Moğol istilaları bahsi geçen yıkımın örnekleridir.³⁴¹

İnsanda fitraten var olan akıl ve vicdan yetisi onun iyi ve kötü arasında ayırım yapmasına imkân vermektedir. Bu yetiler sayesinde insan ilahî ve evrensel değerlere ulaşabilmekte ve bu sayede hidâyete erişebilmektedir. Ancak insanlar arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar çıkmaya başladığında akıl ve vicdan bir kenara bırakılmakta ve insan iradesi devreye girmektedir. Akıl ve vicdana aykırı uygulamalar zamanla toplum için sıradan hale gelmektedir. Bu noktada din üst bir doktrin olarak dönüşüm meydana getirmekte; sosyal yapıyı özgürlük, toplumsal eşitlik, adalet gibi temel evrensel olgular çerçevesinde tekrar inşa etmektedir.³⁴²

Din, kişiler üzerinde subjektif bir deneyim olarak kaldığında gerçek bir etkide bulunamaz. Bu sebeple din objektif hale gelerek somut davranışlara dönüşmeli ve toplumsal hayata yansımalıdır.³⁴³ Toplum ile din arasındaki ilişkiye bakıldığında çok yönlü etkileşimler görülmektedir. Tüm dinler sosyal yapıyla ilişkilidir ve bu sayede toplumlar dinin etkisinde kalmakta ve değişmektedir. Din, özellikle sosyal örgütlenme ve toplumsal davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. Aile, soy, millet gibi doğal birlikler dinin etkisiyle farklı kalıplara bürünmekte, birleşmekte ve daha güçlü hale gelmektedir.³⁴⁴

Din kendisine mensup olanları birleştirme gücüne sahip olan bir kutsal olarak kabul

³⁴⁰ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, trc. Turgut Kalpsüz (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 71.

³⁴¹ Şaban Ali Düzgün, ed., *İslâm İnanç Esasları* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 28.

³⁴² Düzgün, *İslâm İnanç Esasları*, 30.

³⁴³ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, trc. Ünver Günay (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 76.

³⁴⁴ Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu, ed., *Din Sosyolojisi*, 3. Bs (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 44.

edilmektedir. Dinî bir cemaat; içerisinde toplanan kişi ve gruplar için ilahiyat, düşünce, felsefe gibi alanlarda diyalektik gelişim sağladığı gibi sosyal hayat üzerinde de önemli sonuçlar ortaya koymaktadır.³⁴⁵

Din; insanın varoluşsal anlam arayışlarına bilim üstü yanıtlar vererek onun evren içerisindeki konumunu anlamlı hale getirmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda toplumsal kimliğin oluşmasını sağlayan temel etkenlerden biri olan din sayesinde toplumsal aidiyet de oluşmaktadır. Sosyolojik bir gerçeklik olan din; salt olarak bireysel bir tercih ve metafizik bir deneyimden ibaret değildir.³⁴⁶

Toplumsal değişim birçok faktörden kaynaklı olarak gerçekleşebilmektedir. Bu faktörlerin toplumu etkileme düzeyleri de toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Bahsi geçen değişim faktörleri için eğitim, demografya, kültür, teknoloji, din, siyaset, karizmatik liderler ve toplumsal hareketler örnek verilebilirler. Konumuzla ilişkili olarak dinin toplumsal değişim üzerindeki etkisine batığımızda geçmişten günümüze kadar bunun pek çok örneği görülmektedir. Meşhur sosyolog Max Weber'in Batı'da ortaya çıkan modern kapitalizmin kaynağının din olduğunu ifade etmesi de toplumsal değişimde dinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.³⁴⁷

İnanç toplumsal boyuttan soyutlandığı takdirde Müslümanlar sosyal dinamiklerini kaybetmeye ve çökmeye başlarlar. İman yalnızca vicdan boyutuyla ele alınıp sosyal yaşamdan yoksun bırakıldığında İslâm'ın bireysel ve toplumsal açıdan kültürel, sosyal ve ahlâkî yansımaları da engellenmiş olmaktadır. Hz. Peygamber'in iman hakkındaki açıklamalarına bakıldığında teorik inanca bağlı pratik bir inançtan bahsettiği ve bu inancın sosyal yaşama yansması gerektiği görülmektedir. Bir bütün olarak değerlendirilmesi gereken iman; Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmeyi, bu inanç doğrultusunda bir yaşam sürmeyi, insanlara ve evrene ilişkin tüm emir ve yasaklara uymayı içermektedir.³⁴⁸

İman kişinin yalnızca bireysel olarak daha iyi hissetmesini ve mutlu olmasını sağlayan bir tasdik değildir. Sağlıklı bireylerin oluşturacağı toplumlar daha sağlıklı olacağından, iman sosyal hayatın daha olumlu hale gelmesinde de etkili olmaktadır. Din ve insan arasındaki ilişki hayatın her noktasında, insanın var olduğu her yerde somut etkileriyle

³⁴⁵ Wach, *Din Sosyolojisi*, 68-70.

³⁴⁶ Mustafa Erdoğan, "Sekülerizm, Laiklik ve Din", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 8/3-4 (1995): 183.

³⁴⁷ Akyüz - Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 276.

³⁴⁸ Mehmet Görmez, "Hz. Peygamberin İman Tasavvuru ve Tanımı", *Diyanet Aylık Dergi*, 2006, 27-29.

karşımıza çıkmaktadır. Bu etkiyi yardımlaşma, dayanışma, asayiş vb. birçok noktada görmekteyiz. Gerçekleştirilen her iyi fiil ve uzak durulan her kötü fiil bireyin kendisini olgun hale getirdiği gibi, toplumda “ma’ruf ahlâkı”n yayılmasına da katkı sağlamaktadır.³⁴⁹ İnsanlar imanlı birey olduklarında yalnızca kendilerini kurtarmakla kalmayıp ailelerini, nesillerini ve toplumu da olumsuzluklardan uzak ve yaşanabilir hale getirmiş olmaktadır.

İnsanın sorumluluğu salt iman ve ibadetle sınırlı değildir. Dürüst olmak, adaletli olmak, kul hakkına riâyet etmek, doğru sözlü olmak ve emanete sahip çıkmak vb. toplumsal ilişkileri destekleyen birçok davranış da bu sorumluk kapsamındadır.³⁵⁰ Kur’an-ı Kerim’de buyrulan emirler ve tavsiyelerle hem bireysel hem toplumsal huzur ve refah sağlanmaktadır. Allah Teâlâ Kur’an’da ayırt etmeksizin herkese adaletle hükmedilmesini emretmektedir. (en-Nahl 16/90) İnsanların dil, renk, ırk vb. farklılıkları onların üstünlüğüne sebebiyet vermemekte ve üstünlük ancak takvaya bağlı kabul edilmektedir. (el-Hucurât 49/13) Allah istişare edilmesine önem vererek Kur’an’da şura düzeni tavsiye etmektedir. (Âl-i İmrân 3/159, eş-Şûrâ 42/38) Hz. Peygamber’in de sahabe efendilerimizle istişare ederek konular hakkında değerlendirmeye gittiği rivayet edilmektedir.³⁵¹ Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de anne babaya, akrabaya, yetimlere iyilikten bahsederek insanı toplumsal birliği sağlamaya ve beşerî ilişkileri kuvvetlendirmeye yönlendirmektedir. (en-Nisâ 4/3) Kısacası Kur’an-ı Kerim insanın ihtiyaç duyduğu hemen her konuda bilgiler içerdiği, yalnızca indiği döneme ve topluma değil tüm insanlığa ve çağlara hitap eden bir kitap olduğu için insanların bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılama noktasında önemli bir yere sahiptir.

İnsanın âhiret saadetine ulaşması ve aynı zamanda dünyayı inşa ve imar etmesi için hayatın her alanında düzenlemeler getiren Kur’an-ı Kerim’in sunduğu ideal mü’min ve ideal toplum özellikleri, insanlığın ilerlemesi için önemli mesajlar içermektedir. Toplumsal alanda güvenilirlik, güzel ahlâk, iffet, vefa gibi özellikleri ön plana çıkaran Kur’an; güçlü ve temeli sağlam içtimai yapının oluşmasını öncelemektedir. Kur’an “infak” ilkesiyle Müslümanları hem üretken olmaya yönlendirmekte hem de toplumun gelir dağılımını kardeşlik duygusuyla birlikte iyileştirmeyi hedeflemektedir.

³⁴⁹ Şahinalp, “İslam Akâidinin Modellediği Sorumlu Özgür Kişilik”, 1255.

³⁵⁰ Fikret Karaman, “İmam Mâtürîdî’ye Göre Hayatın Akışında Akıl ve Vahyin Rolü”, *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019): 620.

³⁵¹ Tirmizî, *Sünenü ’t-Tirmizî*, “Menâkıb”, 38, (No. 4178).

Müslümanların gereksiz iş ve sözlerle zaman geçirmekten uzak durarak vaktini verimli değerlendirmesini isteyen İslâmiyet, azim ve tefekkürle bilim ve teknoloji yolunda ilerlenmesini arzulamaktadır. Yönetimde emanet bilinci, istişare, güvenilirlik gibi hususlara önem veren Kur'an'ı rehber edinen idareci, bu sorumluluk bilinciyle toplumun ilerlemesi için gayret göstermektedir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, içtimai, iktisadi, idarî vb. pek çok alanda insanların izlemesi gereken temel düsturları belirtmektedir.³⁵² Bu ilkeler dikkate alındığında bireylerin, toplumun, devletin ve insanlığın daha huzurlu, güvenli, mutmain yaşayacakları kabul edilmektedir.

“(İyi) Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin oldukları kişidir.”³⁵³ hadisi doğrultusunda insanın imanının kuvvetliliğiyle ahlâkî ve insanî ilişkilerinin güzelliği arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Birbirlerine karşı hoşgörülü olmayan, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma gibi hasletlerden uzak olan insanların oluşturduğu toplumda güvensizlik ve huzursuzluk hâkim olmaktadır. İslâmiyet'in öngördüğü, Efendimiz'in de Medine'de inşa ettiği İslâm medeniyetinden uzak olan bu toplum biçimleri insanları psikolojik ve sosyolojik olarak olumsuz etkilemektedir. Mâtürîdî'nin de ifade ettiği gibi insanî ilişkiler üzerine kurulan İslam medeniyetinde kalplerin sevgisine ulaşmak ve insanları kendine çekmek ancak iyilikle gerçekleşebilmektedir.³⁵⁴ İslâm bireysel yaşantıya hitap ettiği kadar toplumsal hayata ilişkin de pek çok emir ve yasaklar barındırmaktadır ve Kur'an-ı Kerim'de sosyal yaşama dair birçok âyet bulunmaktadır. Örneğin; “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin...” (el-Mâide 5/8), “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...” (el-Mâide 5/1), “Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız.” (er-Rahmân 55/9), “Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın...” (el-İsrâ 17/33), “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin...” (en-Nisâ 4/29), “Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.” (el-İsrâ 17/23) âyetleri sosyal hayata dair uyarı ve öğütleri içermektedir.

³⁵² Mehmet Ali Çalgan, “Kur'an-ı Kerim'de Geçen Müminlerin Bazı Vasıflarının Kalkınma Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2018): 68-69.

³⁵³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman” 64-65.

³⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/140.

İslâm'ın bireysel ve sosyal hayata dair getirmiş olduğu kurallar ilk bakışta insanı sınırlandırıyor gibi görünse de esasen asıl özgürlüğü getirmektedir. İslâm bu kurallarla nefsin esareti altından kurtardığı ruhu özgür kılmaktadır. Bahsi geçen emir ve yasaklar adeta hayat iksirini korumakta olan bir kabuk hükmündedir. Meselenin kabuğunda kalanlar yaşamı yalnızca taşırlarken kabuğun korumakta olduğu özü tadabilenler yaşamın lezzetine vararak yaşamaktadırlar.³⁵⁵ İslâm'ın insana getirdiği emir ve yasaklarla onu özgür kılması; onun fitratına uygun, ihtiyaç duyduğu ve kendisini tatmin edecek sınırların belirlenmiş olmasını ifade etmektedir. Allah'ın belirlediği sınırlar insan için en güzel ve doğru yaşam alanını oluşturmaktadır. Bu sınırlar içerisinde insan kendisi ve toplum için mükemmel olanın peşinde olmaya gayret etmektedir.

Allah insanları ve toplumları ihya etmek için peygamberler göndermiştir. Ancak peygamberlerin bulunmadığı fetret dönemleri de olmuştur ve bu dönemlerde semavi kitaplar ortadan kalkmış, dinin temel esasları unutulmuştur. Bunun sonucunda toplumlar şeytanın izinde giderek yollarını kaybetmiş, dalâlet karanlığı içine düşmüşlerdir. Güvenebilecekleri din âlimlerinin de hayatlarını kaybetmesiyle birlikte toplum içerisinde aklın tahammül edemeyeceği şekilde düşünceler ortaya atılmıştır. Mâtürîdî bu gibi durumları örnek vererek insanların peygamberlere muhtaç olduklarını ve Allah'ın elçilerini göndererek insanlığı dalâletten kurtardığını ifade etmektedir.³⁵⁶ Bu durum göstermektedir ki insanlar peygamberlerin gösterdikleri yola uymadıkları takdirde toplumda aklın ve vicdanın kabul edemeyeceği şekilde çelişkili ve insanlığa aykırı fikir ve durumlar ortaya çıkmaktadır. İnsanlığın en mükemmel yaşam formlarını insanlara bizzat yaşayarak gösteren peygamberlere iman eden ve onların izinden giden insanlar ise fitratlarına en uygun ve yaşanabilir toplumları inşa etmektedirler. Zira insanı yaratan ve onu en yakından tanıyan Allah, peygamberleri aracılığıyla insanın ve toplumun nasıl en mükemmel biçime ulaşacağını da bildirmiştir.

İnsanda iyilik ve kötülüğe yönelme potansiyeli bir arada bulunmaktadır ve insan daima iyi olanı tercih etmekle görevlendirilmektedir. Ancak nefsine ve şeytana uyarak yanlış yapan insanlar için tövbe kapısının açık olduğunu bildiren Allah, samimi biçimde kendisine yönelenlere rahmetiyle muamele etmektedir. (et-Tevbe 9/104) Allah Teâlâ'nın

³⁵⁵ Hamdullah Karasu, *Allah'ın Sıfatlarına İman ve Sosyal Hayata Yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2009), 50.

³⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/81.

merhameti bu dünyada herkesi kapsarken, âhirette yalnızca mü'minleri kapsayacaktır.³⁵⁷ Allah'ın insanlara bahşettiği en değerli nimetlerden birisi de işledikleri hatanın boyutu çok büyük olsa da pişmanlık duyularak yapılan samimi tövbe sayesinde ve Allah dilediği takdirde af olunmasıdır.³⁵⁸

Allah insanlığın kültürel ve medenî yönden gelişmesi amacıyla peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Peygamberler gönderildikleri toplumun ihtiyaçlarına ve kültürel gelişimine bağlı olarak farklı hayat biçimleri getirmiştir. Hayatın bizzat kendisinde de var olan tekâmül; “hâtemü'l-enbiyâ” olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte tamamlanmıştır.³⁵⁹ İnsanlık ilerlemek, gelişmek, tekâmül etmek istiyorsa medeniyetlerin zirve şahsiyetleri olan peygamberlerin hayatlarını incelemelidir. Peygamberler kendi dönemlerinde en mükemmel toplumu oluşturmak adına çaba göstermiş ve insanlığı da buna yöneltmişlerdir.

3.1. Sosyal Düzenin Sağlanması

Din; insandan topluma doğru bir gelişim ve dönüşüm süreci gerçekleştirmek istemektedir. Aktif dindarlık da bu bağlamda insanın bireysel ve toplumsal olarak birtakım ilkelere göre hareket etmesini sağlayarak toplumsal düzeni ve dengeyi sağlam tutmayı hedeflemektedir. İman insanın davranışlarını şekillendirecek bir bilince ulaşmasını sağlamaktadır. Allah inancı; insanların disiplinli bir yaşam sürmesini, bu yaşam içerisinde insanlığa ve dahi eşyaya emanet bilinciyle yaklaşmasını, hak ve hukuk alanında hassasiyet kazanmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda özdenetim bilinci kazandırarak tüm bunları kontrol edebilmesine yardımcı olmaktadır.³⁶⁰

Dünya hayatını idame ettirebilmek için diğer insanlara ihtiyaç duyması, kişilerin sosyal hayata dair belirli kurallara uyum sağlamasını gerekli kılmaktadır. Sosyal yaşamda siyasi, kültürel, evrensel, hukuki vb. pek çok açıdan normlar bulunduğu gibi dinî ve ahlâkî ilke ve kurallar da bulunmaktadır. İnsan bireysel ve sosyal yaşamında mutlu ve sağlıklı olabilmek için bu ilkeler çerçevesinde hareket etmeye özen göstermek zorundadır. Aksi

³⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/318.

³⁵⁸ Resul Öztürk, “Kelâmî Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İlişkisi”, *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (2008): 54.

³⁵⁹ Rıza Korkmazgöz, “Tarih ve Toplum Yasaları”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, 3. Bs (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 337.

³⁶⁰ Mahsum AYTEPE, “Allah İnancının Öz Denetim Kaynağı Olarak Trafik Kurallarına Uymadaki Katkısı” (Din ve Trafik (Trafik, Kader, Kaza, Tevekkül, İrade, Ahlak ve Kul Hakkı), Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 279.

halde kişinin toplumsal hayatta problemler yaşaması olağan olduğu gibi kendi ailevi ve özel yaşantısında da olumsuz yansımalar görmesi kaçınılmazdır. İnanç bu noktada kişinin fitratına uygun ve toplumu ayakta tutacak düzenlemeleri beraberinde getirmekte, inançlı birey de erdemli bir toplumun inşasını sağlamaktadır.

İnanç, sosyal düzenin korunmasında ve sürdürülmesinde insanlar arasında ortak bir arzu, istek ve çabaya kaynak oluşturmaktadır. Toplumun huzur ve düzenini tehdit eden terör, anarşi, yolsuzluk, fuhuş, rüşvet gibi durumlar İlâhî öfkeyi çağıran ahlâksız fiiller olarak kabul edilmektedir.³⁶¹ Bireyin kamu vicdanında kabul görmesi için ahlâkî açıdan iyi olması gerekmektedir. Kişide bulunan inanç ahlâklı olunmasını zorunlu kılmakta, ahlâk da inancı olgunlaştırmaktadır. Din, insan ahlâkının toplumun faydasına olacak şekilde düzenlenmesine katkı sağlamaktadır.³⁶² İnançlı ve ahlâklı bireyler kendisine ve yakın çevresine olduğu kadar topluma da yararlı eylemlerde bulunan, toplum içerisinde kendisine saygın bir yer edinen kişiler olmaktadır. İslâm’da belirtilen ahlâkî ilkeler, emir ve yasaklar; zaman ve mekâna bağlı olmaksızın tüm insanlık için arzulanan sosyal bir alan oluşturmaktadır.

İslâmiyet’te insan kurtuluşu kadar toplumsal kurtuluş da ön planda tutulmaktadır. Toplumların akıbeti her insanın kendini düzeltmesiyle başlayan ve genişleyerek devam eden bir durum silsilesi olarak kabul edilmektedir. Nitekim Allah Kur’an-ı Kerim’de “...Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez...” (er-Ra’d 13/11) buyurarak kurtuluşun yine insanların kendi çabasında olduğunu ve kötü fiillerden uzak durarak Allah’a sığınılması gerektiğini belirtmektedir. Topluma karşı da sorumlu olduğunu bilen insan, huzur ve asayiş bozacak davranışlardan uzak durarak kul hakkına riayet etmektedir.

İnanç bireylerin yalnızca kendisini değil çevreyi, doğayı, toplumu ve tüm insanlığı önemsemesini sağlayan bir sistemdir. İnançlı bireylerin toplumun huzurunu bozacak, toplumun ilkelerine aykırı olacak tutum ve davranışlarda bulunmaması beklenmektedir. İnsanların inançlarına olan bağlılıkları zayıfladıkça toplumda hukuki ve ahlâkî suçlar görülmektedir. Zira ahlâk yaptırım gücünü dinden almaktadır ve dinî bağlılık azaldıkça ahlâkî yaptırımın gücü de azalmaktadır. Gerçekleştirilen fiillerin âhirette karşılığının

³⁶¹ Hökelekli, “Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları”, 277.

³⁶² Maksut Çetin, “Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dinî-Toplumsal Yansımaları”, *Mizan’ül-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (2021): 90-91.

olacağına dair inanç etkisini kaybettiğinde toplum için zaruri öneme sahip olan ahlâkî erdemler yok olmaya, düzen bozulmaya, anarşi yayılmaya başlamaktadır.³⁶³

İman sahibi her birey yalnızca dinî anlamda değil dünyevî anlamda da sorumlulukları bulunduğunu bilir ve bunları hakkıyla yerine getirdiği takdirde toplumdaki işleyişin aksamadan devam etmesine katkı sağlar. Hem diğer insanların hem de toplumun bütününe hakkına girmekten korkan inançlı bireyler hile, aldatma, adaletsizlik, toplum düzenine aykırı davranma, asayiş bozma, kişilerin sosyal haklarını gasp etme gibi toplum huzurunu bozacak davranışlardan kaçınmaktadırlar. Sosyal hayata ayak uyduramayarak düzen bozanlar ise hem kendi iç dünyalarında hem tabiat karşısında hem de diğer toplumların etkisiyle istemeseler dahi tarihten silinme ihtimaliyle karşı karşıya kalmak zorundadırlar.³⁶⁴ Toplumun ve devletin idaresi için görev paylaşımı yapılması gerektiğini belirten İbn Haldun, herkesin kendisine tayin edilmiş görevleri hakkıyla yerine getirdiği takdirde yönetimin ve yaşamın daha mükemmel olacağını belirtmektedir.³⁶⁵

İnsan fitratı konuşmaktan, sözleri ve haberleri dinlemekten hoşnut olan bir fitratta yaratılmıştır. Hatta kimi insanlar kendiliğinden sözler çıkarıp başkalarının kendisini dinlemesinden memnun olmaktadır. Allah da insanın bu fitratını en iyi bilen olduğundan; Kur'an-ı Kerim'de geçmiş milletler hakkında kıssaları anlatarak insanların bu haberleri dinlemesini, geçmişte meydana gelen olaylardan kendilerine pay çıkarmalarını istemektedir.³⁶⁶ Mâtürîdî Kur'an'da geçmiş milletler hakkında var olan bilgilerin ümmet için ibret vesilesi olduğunu ifade etmektedir. Bu sayede ümmet geçmişte kafirlerin mü'minlere neler yaptıklarından haberdar olup onların yaptıklarını yapmamaya ve onların uğradığı helake uğramamaya gayret etmektedir.³⁶⁷ Nitekim bu olaylardan haberdar olan insanlar, ötekilerin yapıp ettiklerini ve sonucunda başlarına gelenleri bildiğinde bu ve benzerlerini yapmaktan kaçınmaktadır. Geçmiş dönemde yaşananlar özellikle toplumun nasıl olmaması gerektiğini gösterdiğinden bireysel ve toplumsal ilkeleri oluşturmada önemli kabul edilmektedir.

Mâtürîdî Rûm suresi 9. âyette Allah'ın Mekkeli müşriklere toplumlar hakkındaki değişmez yasasını hatırlattığını belirtmektedir:

³⁶³ Akgül, *Ahret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri*, 87.

³⁶⁴ Harun Çağlayan, "İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 8/2 (2015): 98.

³⁶⁵ Ebû Zeyd Velîyyüddîn İbn Haldûn, *Mukaddime* (Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 1/461.

³⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/37.

³⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/113.

“Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Onlar kendilerinden çok daha kudretliyidiler; toprağı iyice işlemişler, yeryüzünü bunların imar ettiğinden daha fazla imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri nice açık kanıtlar getirmişti. Şu hâlde Allah onlara asla zulmetmiş değildir, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir.”

Nitekim müşriklerden önceki kavimler oldukça kudretli olmalarına, halklarının ve mallarının çok olmasına, yapıları ve ömürleri uzun olmasına rağmen iman etmedikleri ve peygamberleri yalanladıkları için bir zafer elde edememişlerdir. Bu kavimlerden güç ve halk bakımından çok daha aşağıda olan Mekkeli müşrikler uyarılarak Allah’ın azabından kurtulamayacakları bildirilmektedir.³⁶⁸

İnsanlar kendi işledikleri fiiller sebebiyle zulüm içerisindeyler ve bunun karşılığını almaktadırlar, bu sebeple Allah günahkâr toplumları helak etmekle onlara haksızlık etmiş olmaz. Üstelik tüm varlık Allah’ındır ve O kendi mülkü üzerinde tasarruf hakkına sahiptir.³⁶⁹ İnsanlar yapıp ettikleriyle kendi sonlarını hazırlamakta, kendi içlerinde toplumsal boyuta ulaşan günahları sebebiyle helake uğramaktadırlar. Eğer toplumun büyük bir bölümü veya tamamı ıslah edici fiiller gerçekleştirirse Allah o toplumu helak etmez, fakat toplumun çoğunluğu veya tamamı yasaklanan fiilleri tabiat haline getirirlerse helake uğrayacaklardır. İnançsızlık hususunda, bahsi geçen milletler gibi tutum sergileyenler için de Allah’ın azabı kaçınılmaz olacaktır. Allah’ı ve peygamberlerini yalanlamada ve inkâr etmede ortaklık edenlerin helak olma açısından da ortaklık etmeleri sünnetullahın bir gereğidir.³⁷⁰ Bu sebeple iman eden akıl sahipleri bu âyetlerden hareketle toplumu nasıl inşa etmeleri gerektiğini, toplumun nasıl kurtuluşa ereceğini ve hangi sebeple çöküntüye uğrayacağını kavramaktadırlar.

İslâm’da canın, malın, aklın, neslin ve dinin korunması esastır. Ülkemizde ve dünyada ise maalesef bu hakların tehdit edildiği; çok sayıda insanın hayatını ve ailesini kaybetmesine, ciddi yaralanmalara, psikolojik travmalara sebebiyet verecek şekilde olumsuz olaylar yaşanmaktadır. Sosyal ortamlarımızdan biri olan trafiğe bakıldığında da korunması gereken bu hakların gasp edildiği olaylara şahit olunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre; istikrarlı ve gerçekçi kişiliğe sahip olan insanların daha az kazaya

³⁶⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ’l-Kur’ân*, 11/191.

³⁶⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ’l-Kur’ân*, 7/260.

³⁷⁰ Korkmazgöz, “Tarih ve Toplum Yasaları”, 329-330.

sebepler oldukları; kontrollü, dikkatli, sabırlı insanların daha iyi araba kullandıkları; kötü aile ilişkileri bulunan ve kişilik bozukluğu olan insanların trafikte kaza yapma ihtimallerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.³⁷¹ Hayatın her alanında olduğu gibi burada da İslâmiyet'in toplumsal hayatta insan için öngördüğü ilkelerin önemini görmekteyiz. İslâmiyet insana sabrı, denetimi, güzel aile ilişkilerini ve hilmî öğütlemektedir. Bunlara dikkat eden müminler sosyal yaşam alanlarından biri olan trafikte de birbirleriyle saygı içerisinde ve toplum düzenini bozmayacak şekilde hareket etmektedir. Bununla birlikte İslâm'da canın korunmasına verilen büyük önem de bireyin hem kendisinin ve sevdiklerinin hem de karşısındaki insanların canlarına kast etmeden, kurallı ve kontrollü hareket etmesini sağlamaktadır. Trafik örneği üzerinden ele alınan bu durum insanın bulunduğu her sosyal ortam için gerekli görülmektedir.

Allah insanlara bazı emir ve yasaklar getirmeseydi ve bunları insanlara bildirmeseydi herkes kendi şehvet ve arzularına uyacak, hayatlarında süreklilik sağlayacağını umut ettiği şeylere yönelecekti. Bunun sonucunda da insanlar arasında tartışmalar ortaya çıkacak ve birbirlerini ortadan kaldırmak isteyeceklerdi. Böyle bir durum ise insanın arzuladığı sürekliliğe aykırı olmaktadır. Tüm bunlar göstermektedir ki Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmesi; insanların kendisine ait olanı ve olmayanı birbirinden ayırması, her çeşit tecavüzden emin olarak hayatını koruması için gerekli olmaktadır.³⁷² Bu emir ve yasakların insanlara bildirilmesi ve açıklanması ise peygamberlerin varlığını zorunlu kılmaktadır. İnsanlara hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan kural ve kaidelerin bildirilmesi sayesinde insan güzel fiillere yönelmekte, kötü fiillerden ise uzaklaşmaktadır. İnsan bu inanç esaslarına hâkim olduğunda işlediği fiiller karşılığında mükafat ve ceza alması gerektiğinin de farkına varmaktadır.³⁷³

Toplumun değişim ve gelişiminde önemli rol oynadıkları düşünülen karizmatik liderler de insanları yönlendirmede etkilidir. İslâmiyet üzerinden incelendiğinde, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaşadığı dönemde, özellikle Medine'de inşa etmiş olduğu sosyal düzen ve değişim önem arz etmektedir. Sıkı sıkıya bağlı oldukları atalarının dinlerine karşılık olarak yepyeni bir yaşam biçimi ve inanç sistemi ortaya koyan İslâmiyet,

³⁷¹ Cihandar Hasanhanoglu, *Trafikte Sürücü Kişilik Yapısının Kaza Yapma Olasılığı Üzerine Etkisinin İstatistiksel İncelenmesi* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008), 46.

³⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 349.

³⁷³ Şimşek - Biçer, "İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Bireysel ve Toplumsal Yaşama Yönelik Katkıları", 64.

başlangıçta Mekke’de tepkiyle karşılanmış olsa da zamanla Mekke, Medine ve hemen hemen tüm Arabistan’da yaygınlık kazanmıştır.³⁷⁴ Arabistan’da gerçekleşen bu köklü sosyal değişim dinin ve dinî liderlerin birey ve toplum üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Allah’ın insanlara emir ve yasaklarını bildirmesiyle birlikte mü’minlerin bu hususlara dikkat etmesi de zorunlu olmuştur. Allah’a iman eden kişi O’nun insanlara emrettiği hususların her birinde bir hikmet olduğunu bilmekte ve uygulamalarını bu doğrultuda düzenlemektedir. Allah insanların hayatları için koymuş olduğu sınırları ve bu sınırların aşılması halinde uygulanacak cezaları bildirmektedir. Bu cezalar insanlara toplumda diğer insanların hak ve hukuklarının gözetilmesi gerektiğini göstermekte ve onları yanlış fiillerinden caydırmaktadır. İslâm hukukunda var olan suç ve ceza dengesine bakıldığında bireysel olduğu kadar toplumsal faydalar da öne çıkmaktadır. Örneğin zina cezasına bakıldığında bu ceza kişiyi zinadan koruduğu gibi toplumun daha huzurlu ve iffetli olmasını da sağlamaktadır. Adam öldürmenin karşılığı olarak uygulanabilen diyet cezası da sulhu temin etmeye çalıştığından toplumsal huzurun oluşumuna katkı sağlamaktadır.³⁷⁵ İman sahibi olan her birey dünyada ve âhirette uğrayacağı azaptan ve Allah’ın rahmetini kesmesinden korkarak bu yasakları çiğnememeye özen göstermektedir.

Toplumun en küçük yapıtaşını oluşturan aile hem dünya hem de âhiret mutluluğunun sağlanması için oldukça önemli bir sosyal gruptur. Ailenin temel niteliklerinden, bireysel ve toplumsal işlevlerinden bahseden Mâtürîdî de toplumda sağlıklı bireylerin var olmasının aileye bağlı olduğunu belirtmektedir. Aile, şehvî arzuların giderilmesinden çok daha ötede bir anlam ve değer taşımaktadır. Bununla birlikte kişilerin ahlâkî ve dinî gelişimlerinde de aile önemli bir rol üstlenmektedir. Zira insan ebedî mutluluğa ulaşacağı dinî ilkeleri ilk olarak ailede öğrenmektedir. “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...” (et-Tahrîm 66/6) âyeti de aileye önem vermenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Âyet hem dinî ilkelerin bireysel olarak öğrenilmesini ve uygulanmasını hem de aileye öğretilerek onların kurtuluşunun sağlanmasını hedeflemektedir.³⁷⁶

Mutlu ve huzurlu bir sosyal yaşamın tesis edilmesinde ilk basamak olan aile, kişilerin

³⁷⁴ Akyüz - Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 287.

³⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 3/84.

³⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 15/269.

bedensel olduğu kadar ruhsal ihtiyaçlarının da giderilmesi gereken yerdir. Toplum için faydalı işler yapan güzel ahlâklı kişiler ancak huzurlu ve mutlu aile ortamlarında yetişebilmektedir. Bu sebeple toplumda huzur ve düzenin hâkim olmasında en büyük vazife aile kurumuna düşmektedir.³⁷⁷ Aile kurumuna özel bir önem veren İslâmiyet'in ilkelerine göre kurulan ailelerde yetişen nesillerin toplum adına faydalı oldukları görülmektedir. Zira sevgi, saygı, güven, hoşgörü, merhamet, paylaşma ve dayanışma gibi pek çok güzel hasleti görerek ve öğrenerek yetişen bireylerin bu durumu kendilerine örnek almaları çok daha kolay olmaktadır. Böyle bir ortamda yetişen bireyler de ileride okudukları okulda, kurdukları ailede, çalıştıkları iş yerinde bu ilkeler üzerine yaşamaya devam edecek ve toplum içerisinde huzurun yerleşmesine katkı sağlayacaktır.

İslâmiyet “emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” görevini hem bireye hem de topluma görev olarak yüklemiştir. Kur'an'da “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Âl-i İmrân 3/104) âyetinde de bu husus belirtilmektedir. Mâtürîdî de insanlar içinde bir grubun bu görevi üstlenmesiyle diğerlerinin üzerinden bu sorumluluğun düşeceğini, yani bu görevin farz-ı kifaye olduğunu belirtmektedir.³⁷⁸ Yalnızca Müslüman bireylerin değil aynı zamanda siyasi yönetimin de en önemli vazifelerinden kabul edilen bu görev için İslâm tarihinde hisbe teşkilatı kurulmuştur. Bununla birlikte bu teşkilatın görevini ifa ederken insanların ifade özgürlüklerini engellememeleri, toplum düzenini veya kamu ahlâkını bozan kişileri güzel bir usulle uyarmaları gerekmektedir.³⁷⁹ İslâm insanların yalnızca kendilerini değil çevresini ve toplumu da düzeltmelerini ve hayra davet etmelerini istemektedir. Bu ilkelere dikkat edildiğinde bireyler birbirlerini iyiliğe yönelterek ve batıldan sakındırarak doğru yola iletmeye çalışmakta ve böylesi toplumlar huzurun, yardımlaşmanın, emniyetin hissedildiği toplumlar haline gelebilmektedir.

3.2. Toplumsal Birliğin Oluşması

İslâm dini ortaya koyduğu inanç, amel ve ahlâk ilkeleriyle toplumlar üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle İslâm inanç ilkeleri ideal toplumun inşasında son derece hayati bir öneme sahiptir. İnanç, insan hayatının farklı boyutlarını kuşatan ve bütünleştiren bir

³⁷⁷ Recep Önal, “Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Toplumun Temel Yapıtışı Olarak Aile Kurumunun Korunması İçin Alınabilecek Tedbirler”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023): 67.

³⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/422.

³⁷⁹ Ramazan Altıntaş, “İmam-ı Mâtürîdî'de Din-Siyaset İlişkileri”, *Milel ve Nihal* 7/2 (2010): 57.

olgudur. Bunun yanında toplumu meydana getiren fertleri de aşkın değerler ve manalar etrafında bir araya getirmektedir. İnsanları birbirinden farklı kılan soy, renk, cinsiyet, etnik köken gibi doğal bağları aşan bir üst kimlik ortaya koyan inanç; insanlar arasındaki ayrışmaları asgari seviyeye indirmektedir. Dini inançlarda telkin edilen tüm insanların eşit ve kul olduğuna dair ilke, bireylerin kendi benliklerini aşma ve hatta kendilerini feda etme safhasına kadar uzanan muhtelif bencilliklerden uzaklaşmalarını sağlamaktadır.³⁸⁰ Bu sayede insan kendisini diğer insanlardan üstün görerek kibre kapılmadığı gibi kendi özsaygısını kaybedecek şekilde değersiz olduğunu düşünüp aşağılık kompleksine girmekten de uzak durmaktadır.

Toplumsal hayattaki düzen ve işleyiş dinin katkılarıyla olumlu yönde değişmektedir. Din, sosyal yaşam içerisinde insanların kurumlarla olan ilişkisini düzenleyerek sağlıklı bir toplumsal yapı oluşmasını sağlayan aktif bir kuvvettir. Bu sayede meydana gelebilecek olumsuz durumların da olumlu hale getirilmesi sağlanmaktadır. Toplumu belirli bir anlam etrafında bir araya getiren din bireylerin bütünleşmesini ve birlik anlayışını kazanmalarını da sağlamaktadır.³⁸¹

Ebû Hanife ve Mâtürîdî başta olmak üzere “imanda eşitlik” ilkesini savunan pek çok âlime göre mü’minlerin imanı kabul ve tasdik açısından birbirine eşittir. Yani inanılacak şeyler hususunda, nicelik itibariyle mü’minler arasında bir eşitlik bulunmakta ancak imanın kuvvetli veya zayıf olması açısından yani nitelik itibariyle birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. İmanda eşitliğin ve mü’minin yapmış olduğu yanlış amellerin onun imanına engel olmadığına kabulü Müslümanlar arasında kaos değil tevhidin yer almasını sağlamaktadır. İnsana değer verildiğinin bir göstergesi olan bu düşünce İslâm dünyasında huzur, barış, birlik ve beraberlik duygularının tesis edilmesine de katkı sağlamaktadır. Başka insanlar tarafından test edilme imkânı olmayan inanç, tüm insanları bu hususta Allah katında eşit kılmaktadır. İnsanları dış görünüşlerine veya eylemlerine dayalı olarak tekfir etmenin önüne geçen bu anlayış toplumda birliği oluşturmayı sağlamaktadır.³⁸²

İslâmiyet’te kendisini mü’min olarak nitelendiren birisine küfür isnat ederek tekfir etmek yanlış kabul edilen bir davranıştır. Tekfir ideolojisi dinin toplumsal işlevlerine aykırı olan

³⁸⁰ Hökelekli, “Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları”, 276.

³⁸¹ Ali Akdoğan, “Sosyal Bir Olgu Olarak Din ve Sosyal Değişme”, *Tabula Rasa: Felsefe & Teoloji*, 5 (2002): 169-170.

³⁸² Murat Akın, “Ebû Hanife’nin İmanda Eşitlik Görüşü ve Sosyal Hayata Yansıması”, *Kader* 20/1 (2022): 275-277.

bir tutumdur ve bu düşünceyle dünya kurmak mümkün görülmemektedir. Katı bir ideoloji olan tekfir; çoğulcu medeniyetler kurmak isteyen toplumların ve iktidarların önünde bir engeldir.³⁸³ Mâtürîdî de bir insanın kalbî bir biçimde küfrünü diliyle anlatmadıkça onun kafir olmasıyla alakalı hüküm verilemeyeceğini belirtmektedir.³⁸⁴

Beden sağlığı ve mutluluğu için ruhî ihtiyaçlarını karşılaması gereken insan bu noktada Allah'ı zikretmeye, O'na dua ve ibadetle yaklaşp manevi açlığını doyurmaya çalışmaktadır. İslâmiyet'te insanların bir araya gelip zikir ve ilim sohbetleri yaptıkları, kendileri ve insanlık için dua ve niyazda bulundukları toplulukları araştırıp bulmakla görevli melekler dahi bulunmaktadır. Konuyla ilgili rivâyetlere baktığımızda bilinçli olarak bu ilim meclislerinde bulunan insanların yanında farklı niyetlerle yalnızca bedenlen orda olanlar için de bağışlanma söz konusudur.³⁸⁵ Bu noktada hususi olarak dua ve zikir ibadetlerinin yapıldığı ortamlar için yaratılmış meleklerin varlığı insanın Allah'ı anmasının, O'na sığınmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Allah'ı görmedikleri halde O'nu övgüyle anıp itaat ve ibadette bulunan, cenneti görmedikleri halde onu arzulayıp ulaşmak için çabalayan ve cehennemi de görmedikleri halde ondan korkup yine Allah'a sığınan mü'minler elbette kendileri ve insanlık için en güzelini yapmaya çalışacaklardır. Bununla birlikte ilim ve zikir meclislerinde bulunmak bireyleri sosyalleştirmekte, aynı zamanda günlük hayatın yoğunluğundan birbirinden haberdar olamayan insanların sevinç ve üzüntülerini paylaşmalarını sağlayacak ortamlar oluşturmaktadır.

Camilerde veya ilim meclislerinde toplu bir şekilde Allah'ı zikretmek insanlar arasındaki sevgi, merhamet, birlik duygularını arttırmakta, bu da topluma güç vermektedir. Müslümanlar bir araya gelerek kardeşlik ve ünsiyet bilinciyle aralarındaki bağ kuvvetlendirip dertlerini paylaşmaktadır. Esasında cemaatle ibadet etmek kişiye medenilik kazandırmakta, onu eğitmektedir.³⁸⁶ Modern çağın temel problemlerinden birisi olan “kalabalıklar içinde yalnız hissetme” durumu aşırı bireyselleşme sonucu ortaya çıkan ve insanlarda depresyona sebebiyet veren bir haldir. Özellikle cemaatle ifâ edilen

³⁸³ Mehmet Evkuran, “Mâtürîdîliğin Teolojik ve Sosyolojik Bileşenleri Üzerine -Teo-Sosyolojik Bir Değerlendirme-” (Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 507.

³⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/217.

³⁸⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Zikr”, 25.

³⁸⁶ Saffet Sancaklı, “Camide Cemaatle Namaz Kılmanın Dini, Sosyal ve Psikolojik Açından Önemi ve Etkisi”, *Academic Knowledge* 1/1 (2018): 15.

ibadetler ise kişiyi hem Allah’a hem de diğer insanlara yaklaştırmaktadır.³⁸⁷

Allah Kur’an-ı Kerim’de “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü’l-emre de...” (en-Nisâ 4/59) buyurarak mü’minleri kendilerini yöneten konumdaki idarecilerine karşı itaatkâr olmaya, onların emirlerini yerine getirmeye yönlendirmektedir. Yöneticilik vazifesi bulunan kişiler kat’i nassın bulunmadığı konularda konunun ehli kişilerle istişare ederek meseleyi çözüme kavuştururlar. Üstelik yalnızca devlet yönetiminde değil her meselede şura ile karar vermek Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde karşımıza çıkan bir uygulama şeklidir.³⁸⁸ Mâtürîdî toplumsal, siyasi, dünyevî her alanda istişare etmenin önemli ve değerli olduğunu ifade etmiş, liderlerin halkla istişare etmeden aldıkları kararların topluma ağır geldiğini belirtmiştir. Allah’ın Hz. Peygamber’e (s.a.v.) istişareyi emretmesi, (Âl-i İmrân 3/159) O’nun insanlara olan şefkatini gösteren ve insanların da nefretlerini ortadan kaldıran bir uygulama biçimidir.³⁸⁹ İman edip Allah’ın emirlerine uygun bir yaşam tarzı ortaya koymaya çalışan insanlar, herhangi bir mesele hakkında karar vermeleri gerektiğinde durumu toplumsal bir bakış açısıyla değerlendirmeye, gerekli kişilerle istişare ederek ortak bir karara varmaya gayret etmektedirler. Bu durum insanlar arasında birlik ve bütünlüğü sağladığı gibi, karar sonrası meydana gelebilecek olası olumsuz durumlara birlikte göğüs germeyi de kolaylaştırmaktadır.

3.3. Sosyal Adaletin ve Dayanışmanın Sağlanması

Âhirete iman kişinin görev ve sorumluluk bilincini üst seviyeye taşımaktadır. İşlediği her fiilin hesabının görüleceğini bilen kişi başkalarının hakkına girmekten ve onları aldatmaktan uzak durmakta, kazancını helal yollardan sağlamaya çalışmaktadır. Her durum ve olayda doğruluktan yana olan insanlar; rüşvet ve benzeri çirkin eylemlerden uzak bir biçimde, insanlar arasında adaletli olmaya gayret ederek insanlığın faydası ve ilerlemesi için çabalamaktadır. Ahlâk kurallarının yerleşmiş olduğu toplumlarda huzur, güven, barış ortamı sağlanmakta, insanların dinî ve dünyevî arzularını gerçekleştirebilmeleri kolaylaşmaktadır. Bu dünyanın geçici olduğunu bilmek insanda

³⁸⁷ Muammer Cengil, “Depresyonu Önlemede Dini İncanın Koruyucu Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2003): 145.

³⁸⁸ Altıntaş, “İmam-ı Mâtürîdî’de Din-Siyaset İlişkileri”, 64.

³⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/510.

kardeşlik, merhamet, sağduyu vb. hasletlerin çoğalmasını; hırs, nefret, kin vb. duyguların azalmasını sağlamaktadır.³⁹⁰ Asıl gayenin Allah'ın rızasını kazanmak ve âhirette cennetle mükâfatlandırılmak olduğunu bilen insan dünya hayatının şatafatına, aldaticılığına, makam- şan- şöhret düşkünlüğüne aldanmadan hayatına devam etmektedir.

İnsanda herhangi bir kişiye veya zümreye karşı düşmanlık ve nefret duygusu, arada akrabalık bağlarının olması, zenginlik korkusu ve fakirlik endişesinin bulunması gibi sebepler insanların adaletli olmasını engelleyen, onları zulme iten sebeplerden sayılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu gibi durumların adaletsizliğe sevk emesi noktasında insanlar uyarılmakta ve adil olmaları emredilmektedir. Mâtürîdî, mü'minlerin yaptıkları her işi Allah rızası için yaptıklarını ve bu sayede adil olmaya ve emredilenleri yerine getirmeye güç yetirebildiklerini belirtmektedir. İmanıyla hareket eden mü'min akrabalık, düşmanlık, zenginlik hırsı, şefkat, fakirlik korkusu ve nefret gibi kendisine engel olabilecek konuların da üstesinden gelebilmektedir.³⁹¹ Nitekim insan manevi olarak imandan güç almakta ve yapabileceği şeylerin sınırını iman sayesinde geniş çerçevede tutabilmektedir.

Allah insanların din ve maişet işlerinde birbirlerine destek olmaları ve yardımcı olmaları için bazısının menfaatini başka bir kısmınkiyle ilintili hale getirmiştir. Mâtürîdî'nin de belirttiği gibi, eğer Allah her insanı kendi işini tek başına yapmakla yükümlü kılmış olsaydı buna geç yetiremeyen insanlar helak olurlardı. Örneğin ziraî işlere bakıldığında tarlayı sürme, hasat etme, hamur pişirip ekmek yapma gibi ihtiyaçların giderilmesinde Allah herkesi birer birer yükümlü kılmamıştır. Her bireye bütün bunları yapma yükümlülüğü getirilseydi bu gerçekleştirilemez ve helak olunurdu. Ancak Allah insanların birbirlerine destek olacakları bir toplum düzeni var etmiş ve insanların birbirlerinden faydalanmalarını istemiştir.³⁹² İslâmiyet'te var olan bu sosyal yapı insanların dayanışma ve yardımlaşma içerisinde olması gerektiğini ve insanın ferdi değil toplumsal bir varlık olarak yaşamını devam ettirmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Mukaddime adlı eserinde sosyolojik tahlillerde bulunan İbn Haldun, büyük hakimiyetlere sahip devletlerin bu güce ulaşmasını dinî gerekçelere dayandırmaktadır. İbn Haldun, bu eserinde insanları bir araya toplama ve kaynaştırmanın ancak Allah'tan gelen bir yardımla olabileceğini belirtmektedir. Zira insanların heva ve heveslerine, dünya nimetlerine

³⁹⁰ Kılavuz, *Kelâm'a Giriş*, 318.

³⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/150.

³⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/500.

meyletmesiyle birlikte ihtilaflar ortaya çıkmakta ve rekabet yaygınlaşmaktadır. Aksi durumda ise dünyayı ve batılı reddederek Allah’a yönelen insanlar aynı gaye için bir araya gelmekte ve ihtilaflar azalmakta, rekabet ortadan kalkmaktadır. Böyle bir ortamda dayanışma ve yardımlaşma en güzel şekilde ifa edilmeye çalışılmakta, insanların iş birliğiyle hareket etmesi sonucu devlet de büyümekte ve gelişmektedir. Bununla birlikte dinî içtima asabiyet duygusuna sahip kişiler arasındaki haset ve rekabeti ortadan kaldırarak belirli bir hedef doğrultusunda seve seve canlarını feda etmeyi onlara güzel göstermekte ve kolay kılmaktadır. “Hak birleştirir, batıl dağıtır” düşüncesini savunan İbn Haldun insanları birleştirecek olan bu hakkın da din ve inanç olduğunu belirtmektedir.³⁹³

³⁹³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/378.

SONUÇ

İslâmiyet'in ana ilkelerini konu edinen kelâm ilmi; inanç esaslarını kesinliği, gerekliliği ve faydaları gibi pek çok açıdan ele almaktadır. Kişinin imanının dünya hayatındaki düşünce ve davranışlarına yansımalarının önemi açısından bu esasların faydaları mühim bir yer tutmaktadır. Esasen kalbî bir kabul olan imanı hayatıyla bütünleştirebilen insanlar biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açılardan sağlıklı olmaktadır.

Ehl-i sünnet kelâm ekolünün önemli temsilcilerinden olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî inanç konusunda önemli çalışmalar yapmış, çalışmalarında akıl ile naklin dengeli birlikteliğine önem vermiştir. Kelâm ilminin temel meseleleri üzerine izahlarda bulunan Mâtürîdî, inanç esaslarını açıklarken bu imanın kişinin hayatına psikolojik ve sosyolojik faydalarını da ortaya koymuştur.

Mâtürîdî, Ehl-i sünnetin genel kabulüne uygun olarak inanç esaslarını altı ilke üzerinden ele almıştır. Bu inanç esaslarını açıklarken yer yer psikolojik tahlillerde bulunan Mâtürîdî özellikle Allah'a ve âhirete imanın kişi üzerindeki olumlu etkilerinden bahsetmektedir. Doğru ve insan fitratına uygun bir tevhid anlayışıyla gerçekleştirilen iman, kişinin her anında kendisiyle birlikte olan aşkın bir ilah tarafından sevildiğini, korunduğunu, gözetildiğini hissetmesini sağlamaktadır. İnsan ile Allah arasında kurulan bu sevgi ve korku dengesindeki bağ sayesinde kişi kendisine ve topluma faydalı işler yapmaya gayret etmektedir.

İnsanda yaratılış itibarıyla var olan bir dine ve ilaha inanma ihtiyacı karşılanmadığı takdirde onun varoluşsal anlam boşluğuna düşmesi kaçınılmazdır. İnsanın dünyaya gönderiliş amacını kavraması, dünya hayatında amaçsız ve başıboş olmadığının idrakine ulaşması gerekmektedir. İnsanlığın ve evrenin salt yok olmak amacıyla yaratılmasının Allah'ın hikmetine aykırı olduğunu sık sık dile getiren Mâtürîdî bu durumun insana kulluk bilincini verdiğini ve insanın bu sayede hayatın anlam ve gayesine ulaştığını belirtmektedir. Günümüz modern toplumlarında bireylerin anlam boşluğuna düştüğü ve bu anlamsızlık düşüncesi sonucunda oldukça olumsuz durumlar yaşandığı tecrübe edilmektedir. Her düşüncesi ve fiilinde bir amaç uğrunda hareket eden insanın bütün bir yaşamını anlamlı kılması elbette onu manevî açıdan etkileyecek önemli bir husustur.

Mâtürîdî insanın dünya hayatında karşılaştığı olumlu veya olumsuz durumların bir imtihan sebebi olduğunu vurgulamakta ve bunun bir hak etme veya ceza karşılığı

olmadığını ifade etmektedir. Nitekim Allah tüm insanları iyi veya kötü durumlarla sınamakta, bu sınamaları sabırla ve gayretle aşmalarını istemektedir. Karşılaştığı problemlerle baş etmek için pek çok psikolojik yöneme başvuran insan için kabul edilen başa çıkma yöntemlerinden birisi de dindir. Bireyin dinî kabulleri ona sabrı, tevekkülü, teslimiyeti öğrettiği için olumsuz durumların aşılması kolaylaşmakta, her şeyin elbet bir gün geçeceğine ve mutlak adaletin gerçekleşeceğine dair inanç onun dünya hayatını sağlıklı bir biçimde yürütebilmesini kolaylaştırmaktadır.

Ölümle birlikte yok olmaktan ve unutulmaktan korkan insanda ebedilik arzusu da fitratın var olan bir duygudur. Tarih boyunca ölümsüzlüğe ulaşmak için çabalayan, unutulmamak adına eserler bırakmaya çalışan insanlar var olmuştur. İnsan fitratına en uygun ilke ve açıklamalara sahip olan İslâmiyet'te var olan ölümden sonra yeniden diriliş ve sonsuz âhiret hayatı insanın bu arzusunu karşılamaktadır. İnsanın hem kendisi hem de sevdikleri adına düşünmekten dahi haz duymadığı ölüm; bir son değil yeni bir başlangıç olarak düşünüldüğünde insanın bu olguyu kabulü kolaylaşmakta ve hatta ölüm; dünyadaki adaletsizlik, hastalık, acı vb. pek çok olumsuz durumu sona erdiren bir kurtuluş olarak görülmektedir.

Tarih boyunca hemen her dönemde toplum içerisinde saygınlık vesilesi olarak kabul edilen erdemler, İslâmiyet tarafından da emredilmiş ve imanlı insanın ahlâklî olmakla özdeş olması gerektiği kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde ahlâklî olmakla ilgili pek çok emir ve tavsiyeler bulunmaktadır. Her fiilin âhirette karşılığını alacağını bilmek kişinin ahlâkî vasıflara dikkat etmesi için bir temel ve motivasyon inşa etmektedir. Mâtürîdî, insanların iyi davranışları güzel, kötü davranışları da çirkin kabul etmesinin ve aynı şekilde iyiyi kötünden üstün göstermesinin Allah tarafından idraklerine yerleştirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu sayede insan aklî ve naklî bilgilerle ahlâklî olmayı öğrenmekte ve bu yolda olmaya gayret etmektedir. Bireysel ve toplumsal açıdan oldukça önemli olan ahlâkî değerler, insanların daha mutlu bir dünya hayatı yaşamasını ve huzur ve güven ortamının tahsis edilmesini sağlamaktadır.

Mâtürîdîyye'nin kesb inancına göre yaptığı her fiili kendi istek ve iradesiyle gerçekleştirmiş olan insan, bu eylemlerinin sonucunu da üstlenmektedir. Dünya hayatında yaptığı her fiilden sorumlu tutulan insan için bu durum bireysel ve toplumsal pek çok açıdan önemli kabul edilmektedir. Birey, aile, toplum, devlet vb. insanın bulunduğu her alanda etkili olan sorumluluk bilinci, yaşanabilir sosyal ortamların

oluşması için de mühim kabul edilmektedir. Allah'ın ve âhiretin varlığı, melekler aracılığıyla insanın devamlı gözetilmesi, peygamberlerin insanlara sorumluluklarını bildirmiş olması bu hususun insan hayatındaki yerini göstermektedir. İnsanda var olan iman onun tüm uyarılara kulak vermesini ve üzerine düşen vazifelerini yerine getirmesini sağlamaktadır. Her insanın sorumluluklarını yerine getirdiği toplumlarda adaletin, huzurun, güvenin, barışın ve dayanışmanın sağlandığı görülmektedir. İmanın mü'minlerin dünyevî arzularına engel olduğunu ve helak edilme korkusu oluşturduğunu ifade eden Mâtürîdî; kafirlerin arzularına engel olacak bir şeyleri bulunmadığından onların korkusuzca hareket ettiklerini ve topluma zarar verecek seviyede özgürleşme istekleri olduğunu belirtmektedir.

Toplumda uyulması gereken kurallar, oluşturulması gereken düzen ve işleyiş hakkında belirli ilkeler ortaya koyan İslâmiyet, insandaki imanın sadece kendisini değil toplumu da olumlu yönde etkileyecek biçimde aktifleşmesini istemektedir. Yalnızca vicdanî boyutta kalmayıp sosyal hayatta da bir karşılık bulması gereken iman sayesinde toplum sağlıklı bir biçimde var olabilmektedir. İslâm toplumsal alanda güzel ahlâk, güvenilirlik, paylaşma, dayanışma vb. birçok hususu ön plana çıkarmakta ve mü'minlerin imanlarının bir sonucu olarak sağlam temelli içtimai yapının oluşması beklenmektedir.

Allah insanî ilişkilerde uyulması gereken emir ve yasakları bildirerek toplumun güvenli bir biçimde devamlılığını sağlamaktadır. Belirli bir düzen ve kurallardan yoksun olan toplumlarda her bireyin kendi arzu ve isteklerine göre hareket etmesi düzeni bozacağından insanların mutlu ve güvenli yaşam hakkı da gasp edilmiş olacaktır. Toplumun en küçük biriminden en büyüğüne kadar her basamak sosyal hayat için önem arz etmektedir. Mü'minler Allah'ın emirleri doğrultusunda bir yaşam sürerek kardeşliğe, birlik beraberliğe, ortak hareket etmeye gayret etmekte; sosyal yaşamı zorlaştıracak hususlardan uzak durmaya özen göstermektedir. Mâtürîdî de sosyal yaşamın devamlılığını sağlamak adına insanların birbirlerine destek olmaları gerektiğini belirtmiş, her insanın kendi işini bireysel yapmasının mümkün olmadığını ve insanlığı helake götüreceğini ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abuzarova, Ülker. “Ölümsüzlük Arzusu Bağlamında Ahiret İnancının Felsefi-Psikolojik Temelleri”. *Din Araştırmaları Jurnalı* 1/2 (2019): 153-166.
- Akdeniz, Sabri. “Allah’a İnananlarla İnanmayanlar Arasındaki Fark”. *İslâm Medeniyeti*. 1968.
- Akdoğan, Ali. “Sosyal Bir Olgu Olarak Din ve Sosyal Değişme”. *Tabula Rasa: Felsefe & Teoloji*. 5 (2002): 167-179.
- Akgül, Muhammed Karahan. *Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.
- Akın, Murat. “Ebû Hanîfe’nin İmanda Eşitlik Görüşü ve Sosyal Hayata Yansıması”. *Kader* 20/1 (2022): 263-280.
- Akyüz, Niyazi - Çapcıoğlu, İhsan, ed. *Din Sosyolojisi*. 3. Bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Allport, Gordon. *Birey ve Dini*. Trc. B. Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Alper, Hülya. *İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.
- Altınok, Zeynep. *Pozitif Psikoloji Yaklaşımı Bağlamında Hayatı Anlamlandırma ve Din*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022.
- Altıntaş, Ramazan. “Hayatın Anlamını Kavramak”. *Diyanet Aylık Dergi*. Ocak 2022.
- Altıntaş, Ramazan. “İmam-ı Mâtürîdî’de Din-Siyaset İlişkileri”. *Milel ve Nihal* 7/2 (2010): 53-66.
- Altıntaş, Ramazan. “İslam’da Ahiret İnancı”. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Arslan, Hulusi. “Mâtürîdî’ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”. *Hikmet Yurdu* 2/4 (2009): 71-90.
- Arslan, İhsan. “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Hz. Peygamber’in Beşeri Özellikleri”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2017): 53-110.
- Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/3 (2009): 87-99.
- Aydın, Ayhan. *Yaşadığımız Dünya*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.
- Aydın, Cüneyd. “Kader İnancının Savunma Mekanizması ve Dini Başa Çıkma Kavramları Açısından Değerlendirilmesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/35 (2019): 101-122.

- Aydın, Hüseyin. *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*. 7. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Aydın, Mehmet. “Allah’ın Varlığına İnanmanın Aklîliği”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 2 (1986): 12-21.
- Aydın, Mehmet S. *Tanrı-Ahlak İlişkisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Aydın, Ömer. *Kur’an-ı Kerim’de İman-Amel İlişkisi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Ayten, Ali. *Tanrı’ya Sığınmak*. 1. Bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Aytepe, Mahsum. “Allah İnancının Öz Denetim Kaynağı Olarak Trafik Kurallarına Uymadaki Katkısı”. Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.
- Basut, Ebru. “Stres, Başa Çıkma ve Ergenlik”. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 13/1 (2006): 31-36.
- Batman, Elif. *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkma Kader İnancının Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2008.
- Bayraktaoğlu, Hilal. *Felsefe, Din ve Ahlak İlişkisinin Erdem Kavramı Çerçevesinde Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Beki, Münteha. “Tanrı ve Ahlaki Müeyyide”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/1 (2023): 137-162.
- Beyâzîzâde, Ahmed Efendi. *el-Usûlü’l-Münîfe li’l-İmâm Ebî Hanîfe*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- Biçer, Ramazan. “İmam Mâtürîdî’ye Göre Ruh Sağlığını Olumsuz Etkileyen Psikolojik Faktörler”. 289-299. Amasya: KIBATEK, 2019.
- Biçer, Ramazan. “İmanın Bilişsel Yapısının Ana Dinamikleri ve Etkileri”. *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004): 17-34.
- Biçer, Ramazan - Sezgin, Osman. “Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî’de İrade Özgürlüğü”. *Bilig*. 80 (2017): 239-263.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu’s-Sahîh*. Trc. Mehmet Sofuoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.
- Can, Seyithan. “Allah’a İmanın Psiko-Sosyal Temelleri (Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Bir Değerlendirme)”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020): 473-501.
- Cebeci, Suat. *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Cengil, Muammer. “Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü”. *Dinbilimleri*

Akademik Araştırma Dergisi 3/2 (2003): 129-152.

Cengiz, Yunus. “Ahlak İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi”. *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. Ed. Murat Demirkol. 17-38. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.

Cufta, Muharem. *Kanser Hastalığı İle Başa Çıkmada Dini İnanç Ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği)*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2014.

Cüceloğlu, Doğan. “Keşke”siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları. Remzi Kitabevi, t.y.

Cürcânî, Ali İbn Muhammed Seyyid Şerîf. *et-Ta’rîfât*. Thk. Ali Erkan. 1. Bs. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Çağlayan, Harun. “İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 8/2 (2015): 97-120.

Çağrııcı, Mustafa. “Adalet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1: 341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çağrııcı, Mustafa. “Ahlâk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2: 1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Çağrııcı, Mustafa. “Tevazu”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40: 583-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Çalgan, Mehmet Ali. “Kur’an-ı Kerim’de Geçen Müminlerin Bazı Vasıflarının Kalkınma Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2018): 36-73.

Çelebi, İlyas. *Kitaplara İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Çelebi, İlyas. “Sünnetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 159-160. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Çelik, Ahmet. “Kur’ân’a Göre Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16 (2001): 173-195.

Çetin, Maksut. “Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dinî-Toplumsal Yansımaları”. *Mîzan ’ül-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (2021): 83-106.

Dedemoğlu, Şeyma. *Ahiret İnancının İntihar Girişimini Önlemedeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

Demir, Osman Nuri. *Mâtürîdî’de İnsan Tasavvuru*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Demir, Osman Nuri. “Mâtürîdî’de Vahyin, Bireyi ve Toplumu İnşası”. *Tevilat* 3/2 (2022): 364-381.

Demirtaş, İbrahim. *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri*.

- Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008.
- Deniz, Gürbüz. “Meleklerle İman Neden Önemlidir?” *Journal of Islamic Research* 32/3 (2021): 537-547.
- Dorman, M. Emre. *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik bir Yaklaşım*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Dupre, Ben. *50 Philosophy Ideas You Really Need to Know*. London: Quercus, 2009.
- Düzgün, Şaban Ali, ed. *İslâm İnanç Esasları*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Düzgün, Şaban Ali, ed. *Kelâm El Kitabı*. 9. Bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.
- Düzgün, Şaban Ali. “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”. *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 3. Bs. 13-29. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Ecer, A. Vehbi. “Büyük Türk Âlimi Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî”. *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 29/4 (2000): 52-58.
- Ellison, Christopher - Boardman, Jason D. - Williams, David R. - Jakson, James S. “Religious Involvement, Stress and Mental Health: Findings from the 1995 Detroit Area Study”. *Social Forces* 80/1 (2001): 215-249.
- Erdem, Engin. “İyilik ve Sonsuzluk: Mâtürîdî ve Debûsî’nin Metafizikinde Ölüm ve Hayatın Anlamı”. *Kader* 18/2 (2020): 470-487.
- Erdem, Hüsameddin. “Deizm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9: 109-111. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Erdoğan, Mustafa. “Sekülerizm, Laiklik ve Din”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 8/3-4 (1995): 179-194.
- Evkuran, Mehmet. “Mâtürîdîliğin Teolojik ve Sosyolojik Bileşenleri Üzerine -Teo-Sosyolojik Bir Değerlendirme-”. 632. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Frankl, Viktor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. Trc. Selçuk Budak. 3. Bs. İstanbul: Okuyan Us, 2009.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. Trc. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk*. Trc. Ayda Yörükan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.
- Göcen, Gülüşan. *Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.

- Gölcük, Şerafeddin. “İnanç Açısından Allah-İnsan İlişkisi”. *Marife Dergisi* 7/2 (2007): 303-312.
- Görmez, Mehmet. “Hz. Peygamberin İman Tasavvuru ve Tanımı”. *Diyanet Aylık Dergi*. 2006. 27-29.
- Güneş, Kamil. *Meleklerle İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Güngör, Erol. *İslâmın Bugünkü Meseleleri*. 12. Bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.
- Gürses, İbrahim. “Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008): 359-377.
- Hasanhanoglu, Cihandar. *Trafikte Sürücü Kişilik Yapısının Kaza Yapma Olasılığı Üzerine Etkisinin İstatistiksel İncelenmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008.
- Horozcu, Ümit. “Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”. *Din ve Hayat*. 16 (2012).
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. 4. Bs. İstanbul: DEM Yayınları, 2015.
- Hökelekli, Hayati. “Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları”. *İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi*. İstanbul: Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 2002.
- Hökelekli, Hayati. “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991): 151-165.
- Hökelekli, Hayati - Peker, Hüseyin - Karaca, Faruk - Bahadır, Abdülkerim - Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Din Psikolojisi*. Ed. Hayati Hökelekli. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2010.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn. *Mukaddime*. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- İsfahânî, Râgıp. *el-Müfredât*. Thk. Abdülbaki Güneş - ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Jung, Carl Gustav. *Jung on Death and Immortality*. Ed. Jenny Yates. New Jersey, 1999.
- Jung, Carl Gustav. *Keşfedilmemiş Benlik*. Trc. Barış İlhan - Canan Ener Sılay. İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999.
- Kandemir, Yusuf. *Kader İnancının Psikoterapik Açısından Fonksiyonu*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006.
- Kara, Mustafa. “Havf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 528-531. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Karaca, Faruk. “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 6/16 (2003): 75-85.
- Karaca, Faruk. “Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma (Farklı

- Kader Algılarının Psikoterapik Değeri Üzerine)". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006): 479-489.
- Karakaya, Muhammed. "Erdem Ahlakındaki Erdemler İle İslam Ahlakındaki Güzel Davranışlar Arasındaki Uyum". *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 5 (2019): 88-120.
- Karaman, Fikret. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Hayatın Akışında Akıl ve Vahyin Rolü". *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019): 601-627.
- Karaman, Hayreddin - Çağrı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. 1. Bs. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karasu, Hamdullah. *Allah'ın Sıfatlarına İman ve Sosyal Hayata Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2009.
- Karasu, Toksöz Bayram. *Huzurlu Yaşama Sanatı*. Trc. Handan Balkara. İstanbul: Boyner Yayınları, 2006.
- Kartopu, Saffet. *Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2006.
- Kartopu, Saffet - Müftüoğlu, Ömer - Keleş, Ahmet - Çelebi, İlyas. *Kader Nedir Ne Değildir?* 1. Bs. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Kaynak, İbrahim Hakkı. "İnsanın Anlam Arayışında Din ve Mit'lerin Rolü". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1 (2012): 673-682.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. 28. Bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Kılavuz vd., Ahmet Saim. *İlmihal*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Koç, Mustafa. "Ruh Sağlığı İle Dinî Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım". *EKEV Akademi Dergisi* 9/24 (2005): 11-32.
- Korkmazgöz, Rıza. "Tarih ve Toplum Yasaları". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 3. Bs. 298-342. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Köse, Ali. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Krech, David - Crutchfield, Rischard S. *Sosyal Psikoloji*. Trc. Erol Güngör. 3. Bs. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- Kula, Naci. "Deprem ve Dini Başa Çıkma". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002): 234-255.
- Kutlu, Sönmez. "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî". *İmam Mâtürîdî ve*

- Mâtürîdîlik -Tarihî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi-* . 17-55. Ankara: Kitâbiyât, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. Trc. Bekir Topaloğlu. 15. Bs. Ankara: İSAM Yayınları, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Ed. Yusuf Şevki Yavuz. 1. Bs, 17 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- McCullough, M. E. - Emmons, R. A. "The Grateful Disposition: A Conceptual and Empirical Topography". *Journal of Personality and Social Psychology* 82 (2002): 112-127.
- MEB İslâm Ansiklopedisi*. 5. Bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Mutahharî, Murtaza. *Adl-i İlâhî*. Trc. Hüseyin Hatemî. 2. Bs. İstanbul: Kevser Yayınları, 2014.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. Trc. Mehmet Sofuoğlu. 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2014.
- Oral, Osman. "İmânın Sosyal Hayatta Tezâhürleri -Doğruluk, Güzel Ahlak, Sevgi ve Kardeşlik-". *Bilimname*. 2 (2014): 159-175.
- Öğük, Emine. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Önal, Recep. "Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Toplumun Temel Yapıtışı Olarak Aile Kurumunun Korunması İçin Alınabilecek Tedbirler". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023).
- Önal, Recep. "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri". *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013): 325-360.
- Özdeş, Talip. "Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (2006): 5-21.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 146-151. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Özervarlı, M. Sait. "İsbât-ı Vâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/495-497. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öztan, Arzu. *İnsanın Anlam ve Mutluluk Arayışında İnancın Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Öztürk, Resul. "Kelâmî Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İlişkisi". *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (2008): 43-56.
- Pargament, Kenneth I. "Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir

Değerlendirme”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Trc. Ali Ulvi Mehmedoğlu 5/1 (2005): 279-313.

Pargament, Kenneth I. “‘Tanrım Bana Yardım Et’ Din Psikolojisi Açısından Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru”. *Tabula Rasa: Felsefe & Teoloji*. Trc. Ahmet Albayrak 3/9 (2003): 207-238.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.

Râzî, Fahreddin. *el-Muhassal fî İlmi’l-Usûl*. Thk. Eşref Altaş. 2. Bs. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

Sancaklı, Saffet. “Camide Cemaatle Namaz Kılmanın Dini, Sosyal ve Psikolojik Açından Önemi ve Etkisi”. *Academic Knowledge* 1/1 (2018): 1-18.

Semerkindî, Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed. *Cümelü Usûli’-d-Dîn*. Thk. Ahmet Saim Kılavuz. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1989.

Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Şahinalp, Hacer. “İslam Akâidinin Modellediği Sorumlu Özgür Kişilik”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/3 (2019): 1234-1263.

Şallı, Hayreddin. “İnsan İçin İmânın Lüzumu”. *İslâm Medeniyeti* 3/35-36 (1973): 23-26.

Şekeroğlu, Sami. “Mâtürîdî Ahlakında ‘Erdem’ Fikri”. *Milel ve Nihal* 7/2 (2010): 173-189.

Şekeroğlu, Sami. *Mâtürîdî’de Ahlak Problemi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.

Şentürk, Habil - Yakut, Selahattin. “Hayatın Anlamı ve Din”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/33 (2014): 45-60.

Şimşek, Ümit. *Kur’an’ın ve Kâinatın Dilinden İman Esasları İslâm İnanç İlmihali*. 3. Bs. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Şimşek, Yusuf - Biçer, Ramazan. “İmam Mâtürîdî’ye Göre İnanç Esaslarının Bireysel ve Toplumsal Yaşama Yönelik Katkıları”. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2021): 55-69.

Taş, Hatice. *Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.

Tatlı, Bekir. “Ehl-i Sünnet’in Kadere İman Konusuna Temel Yaptığı Belli Başlı Rivâyetler ve ‘Kader Hadisi’ / ‘Cibrîl Hadisi’”. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/24 (t.y.): 273-291.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü’-t-Tirmizî*. Trc. Mehmet Türk.

- İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019.
- Topaloğlu, Bekir. “Âhiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. “İslâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 23/5-10. TDV Yayınları, 2001.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. Trc. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Wainwright, William J. *Religion and Morality*. Burlington: Ashgate, 2005.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*. Trc. Osman Demir. 1. Bs. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Yaran, Cafer Sadık. “İslam Ahlakında Erdem”. *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*. 99-122. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.
- Yasa, Metin. *Ölümden Sonra Hayat İnancının Felsefi ve Deneyisel Dayanakları*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1998.
- Yeşilyurt, Temel - Taşdelen, Mehmet. “Ahiret İnancının Pratik Yansımaları”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2012): 55-68.
- Yıldırım, Mustafa - Çelik, Sümeyye. “Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (2010): 67-94.
- Yıldız, Kemal. “Sorumluluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 380-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Yılmaz, Mehmet. *Ahiret İnancının Manevi Motivasyona Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Avrupa İslam Üniversitesi, 2017.
- Yılmaz, Sabri. “Elmalılı’ya Göre Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri”. Erzurum, 2001.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Esra Nur TAŞCI KORKMAZ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Uludağ Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Taşci Korkmaz, Esra Nur. “Fahreddin Râzî’ye Göre Peygamberlerin İsmeti ve Hz. Âdem Örneği”. 8. Selçuk Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. ed. Gültekin Gürcay. 141-157. Konya, 2023	